

त्रिदंपति वर्णन.

नाटक त्रिभंका.

किंमत १२ आना.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાત કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક **૧૩૬૫** કિંમત ૧૨ રૂ. ૦૦

ગ્રંથનામ ત્રિદેવતિ વર્ણન

વર્ગાંક

त्रिदंपति वर्णन *

— ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ —

नाटक त्रिअंकी.

— ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ —

ब्योमलो.

“कज्जोडाथी काणो डर.”

“सज्जोडाथी लीला लहर.”

“सिद्ध थाय ब्योथी पर,”

“जुम्मा करी घर घर.”

— ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ —

रचनार तथा प्रसिद्ध करनार,
अनंतप्रसाद बी. त्रिकुमलाल.

स्वस्थान राधनपुरनी पास हजुर
डॉक्टोरी शीरस्तेधार.

— ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ —

संवत् १९३६—सने १८८०

राधनपुर.

कीमत १२ आना.

અમદાવાદમાં

૨૨૫

યાનકોરને નાકે અચ્યાજમાદારની
હવેલીમાં “ સમશેર બહાદુર ”
આયખાનામાં સવાઈબાઈ
રાયચંદે છાપ્યું.

(આ બધું મંથ કોપીરાઈટ કીધા છે.)

શ્રી

પ્રુદાવીંદ ન્યામત શ્રી નાદેઅલી

ખાનજી સાહેબ બહાદુર.

બાક્યાવસ્થામાંથી સખાવત, વિદ્યા તરફ
પ્રીતિ, અને પરોપકાર, આપને પ્રીય
હો તેથી, તથા મારા તરફ
પરીપૂર્ણ પ્રીતિ અને કૃપા
રાખીછો તેથી આ ગ્રંથ
વિનય પુર્વક આપને
આર્પણ કરી આ-
નંદ પામું
છું.

રાધનપુર.

આસો વદી ૨

સંવત ૧૯૩૬.

આસંકિત શેવક.

અનંતપ્રસાદ વી. ત્રીકમલાલ.

ગ્રંથકર્તા.

પ્રસ્તાવના *

જાતે, કુટુંબ પડોશ અને નાતમાં, કન્યોડાથી વર
 લાતો કેર જોવા અને વેઠવામાં આવ્યા છતાં, હૈંશ આનંદ
 અને યત્નોથી કાપા અને દ્રવ્ય વાપરી, એ કુટુંબ જાકુઈ
 ચાલને પોતાને ઘેર નોતરવામાં એટલે ઠીંગસાં વરાવવા,
 કે લાકડે માંકડું મેળવવામાં દશીયો જીવ્યાનું સાક્ષ્ય
 તથા અસ્થાંઓનું કલ્યાણ માનેછે પરંતુ સાપને કુખપાઈ
 ઊછેરવાની પેઠ, પરણાવેલ જોડ દીન દીન જોશ કુનિતિ
 અને કષ્ટનો ભોગ થાય ત્યારે અંધ બનેલાઓ નસીબને
 નિંદે છે, એટલુંજ નહીં, પણ ભાગ મળે પાછા એજ ધુન
 સગાંબા કરી દ્રવ્ય અને કુળ શોધવા દોડા દોડ કરી
 મુકે છે. આ લોકોની આંખો ઊઘાડવા અને એ ચામને
 હૃદયાર કરવા સમજી દેશ હીતેચ્છું ભાષણો અને પુસ્ત-
 કોથી ચત્ન કરવા ભાગ્યા છે, પણ એ કુટુંબ દેશના દરેક
 ભાગ અને ખુણામાં પ્રસરી ગયો છે, અને તેની પુઠ
 મુડી ભરસુતો પડ્યાછે. તેથી તેઓ દરેક પ્રાન્તમાં પહોંચી
 શકતા નથી. આવા શુરા દર્શાયોને સહાય દેશના દરેક
 ખુણા અને ભાગમાંથી મળશે, ત્યારેજ તેઓ વિજય પરી
 પુર્ણ મેળવશે એમ બારી આ પુસ્તક ભખવા ઇચ્છા કરી

છે. વળી ભાષણો સાંભળવા સર્વ ન આવે, નિષાંધો સુસ્ત શિભાય ખીજઓ વાંચતાં કંટાળે, માટે ગમતના શોકીન મોહલા દેરીઓ નાટક નામ સાંભળી વાંચવા ઇચ્છશે એવું જાણી નાટકના રૂપમાં લખ્યું છે. આ તરફ કંગો-ડાનું પ્રબળ બહુજ વધારે અને તે ચાલ વિરૂદ્ધ જન ગણ તરીનાજ છે, એટલે આ પ્રયત્ન આ પ્રાંતના દેરીયાના હિતાર્થે વધારે ગણારો એમ આશા છે. જ્યાં વિદ્યાની રાહ વાત છે ત્યાં આવાં નાનાં પુસ્તકની જરૂર વધારે છે. આ સંબંધ વિચારેથી આ લઘુ ગ્રંથ સખી દેશની સેવામાં રજું કડે છે. તેમાં અનેક દોષો ખામીયો હશેજ, પણ આ પુસ્તક રચવા ખાતે ખીજવારનોજ પ્રયત્ન છે એટલે “ભણતાં પંડિત નિષ્ણે” તેમ અભ્યાસ રાખી યતી ખોડો સુસ્ત વાંચનારાઓથી જાણ્યા કરીશ, તે વધારે સાબર થશે એમ માનું છું.

આ પુસ્તક રચી ખુદાવીંદ નાદેઅલીખાનજ બહાનુરને ખતાવતાં પસંદ પડવાથી તેઓએ બિદાર દીલે છપાવવા બીગેરે કુલ ખરચ આપવા ઇનાયત કરમાવ્યાથી એમનો અતિશય અહેસાન મંદછું, તેમજ દરેક દેરી યા રાજપુત્રની બિદારતા તથા દેશ તરફ પ્રીતિ આપી સહજ સમજાય વખાણ કરશેજ એટલે હું વધારે શું લખું!

અમદાવાદ છપાવવા મોકલ્યું ત્યારથી છપાઈ ખદાર
પડતાં સુધી, પાણ્યપ્રીય એકંઠી મિત્ર અમીધર રણછોડે
દેશાઈ તથા માણિકનાથ શંભુનાથજી પાટણકર, એએએ
પ્રકાશીટ સુધારવા, છપાવવા, ખંધાવવા વીગેરે પુસ્તક અમ સહ
શુદ્ધ પ્રીતિ ખતાવી તેથી આ જગ્યાએ આભાર સાથે
તેમનાં શુભનામ જોડવાં યોગ્ય સમજું છું.

મુ. રાધનપુર અશ્વીન વરી ૨ સવંત ૧૯૩૬

અ. વી. ત્રી.

સ્વસ્થાન રાધનપુરની ખાસ હજુર કોર્ટનો

શીરસ્તેદાર.

(૪)

નાટક પાત્ર *

રથળ

શ્રીનગર. હોમોર્થ. બીગરે.

મુત્રધાર ..	...	...	નાટકકાર.
વિદુષક...	...	...	મસ્કરો.
નથુચંદ...	...	...	શ્રીનગરનો વૃક્ષ ધનિક રોહને
ચંદ્રમણી.	...	...	તેની પુત્રી.
મનમુખ..	...	...	તેનો ચાકર મસ્કરો.
રાધા...	...	...	ચંદાની સખી.
દેશવલાલ.	...	.....	હોમોર્થમાં નથુચંદની દુકાનનો મુનીમ.
પ્રીતમલાલ....	...	...	હોમોર્થનો વિદ્વાન ગ્રહસ્થ.
અંબાગવરી...	...	...	તેની સ્ત્રી.
માતીલાલ.	...	...	તેનો પુત્ર. ચંદાનો જવામી.
કચરચંદ.	...	...	નથુરોહનો સસરો.
મેનાં...	...	...	તેની પુત્રી તા, નથુરોહની સ્ત્રી.
વેદ, નાકરો,	પાડાસણ	બીગરે.	

ત્રિદંપતિ વર્ણન *

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ શ્રીનગરની નાટકશાળા.

૫૬.

સુત્રધાર— “કરો રહેમ ખુદા હમ પર” એ રાગને
જય જય વિધાંભર, અધભય દુઃખહર, જગદાધારારે;
જય જય કરાચી કર, જગજન પરવર, સુખ કરનારારે. ટેક.
પ્રાણમું પ્રણામો કરી, સુખમય ધ્યાન ધરી,
ખુદિહિત ખાળ વિકારી,
રાખું આશા ચિત્ત તારી,
કરું નાટક આજે, ધરો શીર ત્રાતા મારારે,
જય જય વિધાંભર, અધભય દુઃખહર, જગદાધારારે. ૧
વિદુષક—(વિચિત્ર વેશે પ્રવેશ કરેછે).

કપટ કૂડ જીર ખીચ સગાવે,

જગ જન પાસ ભજન સલકાવે;

દાનત ખુરી રખે દિન રાતી,

મુખમે રામ ખગલ બિચ કાતી.

૧

સુત્રધાર—(વિસ્મિત થઈને) અહા! આ શું !!

વિદુષક—શું આપ વઘા કે “આસુ”?

પરીપૂર્ણ થયું આમાસું;

પેહરું આઢી ખુશ થાશું;

મન ગાન્યાં ભોજન ખાશું.

સુત્ર૦—(હસીને) વાહ! આતો કાઈ ગરકરો લાગેછે.

વિદુ૦— હા ભાઈ સવારનો હું લાંધું;

લાડું આપે તો ભુખ ભાગું.

સુત્ર૦—કહેવાનો બાવાઈ એવો છે કે “લાગેછે” એટલે બાસેછે.

વિદુ૦—પારખ વિગુ કો પરખે નાણું.

હુંતો શીઘ્ર કવીતા બાણું;

સમજ્યા વિગુ ક્યમ કહે “બાસેછે”,

ગુણીજનનું અપમાન કરે છે.

સુત્ર૦—કવિરાજ ક્ષમા કરો. “બાસેછે” ને ખલે “બાસેછે”;

સમજ્યા. પણ આપને કોંચ કાતા ક્યમ કહેવાય ?

વિદુ૦—કાન તો નીચાજ છે; પણ યથા નામા તથા ગુણા.

સુત્ર૦—એ કહેવાનું તાત્પર્ય શું ?

વિદુ૦—માફ નામ વધુરાક છે એટલે હરેક વાતમાં વધારે શક

ભાવ્ય થાય છે.

સુત્ર૦—(ભેટીને) અહા પરમ મિત્ર વિદુપક ! વિચિત્ર વેશને
લીધે ન ઝોળખ્યો. ભાઈ, આજતો સાહ્ય કરે તો ખડ
ઉત્તમ વાત થાય.

વિદુ૦—(બેઠાથે પકડીને).

કહ્યા પ્રમાણે કીધી વાત,

સુત્રધાર લે થા રળીયાત.

સુત્ર૦—અરે કેવી બે અદબી ?

વિદુ૦—“સહે” એટલે પકડે, ને “કરે” એટલે હાથે. કેવો
સરો શબ્દાર્થ ! પણ આજ આ શી ધામધુમ લગાવીછે.

સુત્ર૦—(ઇંદ્ર સભાનો રાગ).

ત્રિદંપતિ વરાણન નામનું લધુ નારકે,

શ્વેદશીને કરી ખતાવવા ધરી આ તક;

અનંત કષ્ટ કલેશ થાય જે કનોડાથી,

ચિતાર તે ખતાવવા સુમીત્ર ! થા સાથી.

વિદુપક—સાથી મીત્ર સહુ મતલબીયા,

ખંદા તો પૂરા ખટપટીયા;

ધાહ્યાણને મોઢકનું કામ,

ન હોય તો ભાઈ લટકે સલામ.

સુત્ર૦— આસોઆસે, દશનું હિત આહે,

વિશ્વ જન્મ્યો, ધન્ય તે તો જન્મ્યાયે;

સેવી તસ્દી, વાપરી ખુદી હાયા,

ચત્તે ચત્તે, સ્થાપવા ચાલ ડાહ્યા.

વિદુ— દખા દખી સાધે જોગ, પડે પડે કાં વાધે રોમ;
કંઈ ચીંતા નહીં, હવે કું કવિતા નહીં બોલું.
પણ કું તમને શું કહીને બોલાવું? કંઈ નવું
નામ ધારે કે?

સુત્ર—મારું નામ સુત્રધાર.

વિદુ—શું “શત્રુધાર” શું તમારું નામ કું શત્રુ ધારે? હા
હવે સમજ્યો તેમાં વધારે વિવેક પતાવોછો!

સુત્ર—બીજી શું સમજ્યા? વિવેક વધારે પતાવ્યો એમાં પણ
વાંક આવ્યો કે?

વિદુ— દોહરી.

“નમે નમે મેં ફરે છે, ખડુત નમે નાદાન;”

“દગલખાજ દો ના નમે, ચિત્તા ચોર, કખાન.” ૧

સુત્ર—તું જે કહે તે ખરું. પણ આ દશ દ્વિતકારી કામમાં
મદદ આપવી જોઈએ.

વિદુ—ખરો પરોપકારી! આ નાટકના પૈસા મુજ દેશીને આપે
તો સાચી માત માનું. નહીં તો “પોથીમાંનાં રીંગણાં.”

સુત્ર—મોતાના મનમાં યથાસ્થિત કજોડાનો કર હસાવે તો
તે પણ કપુલ. આટલા લોકોમાંથી એ કુદૃષ્ટ કજોડું અ-
દ્રશ્ય થશે તો તેના પદ્મામાં એ કિંમત કું જૂન
આણું છું.

વિદુઃ—આ રાહરો મેં મારા મનપર કાતરી રાખ્યો છે.

પડી ગરજ મન ઓરહું, સરી ગરજ મન ઓરહું.

ઊદય રાજ મન મનુષકો, રહત નહીં ધકિ દાર.

સુત્ર૦—દુદાપો “ગરજ સરયા પછી વૈદ્ય વેરી યાય” તેમ તું

પરી જાય તો શું કરવું? કાંઈ ચીંતા નહીં હું તનેપુરો

પડી રાક્યા સમર્થ હું. ચાલ રાહ કહું યા અગાડી.

વિદુઃ—પધારો રાત્રીધાર. તલવારની ધાર જેવા રાત્રી પધારો.

પ્રીય મીત્ર! એ તો જરા મસ્કરી કરી. કેમ કીક કે નહીં?

સુત્ર૦—હાલ વિશ્વમાં એવા મીત્ર પ્રાણી મળે છે એમાં કાંઈ

આશ્ચર્ય નથી. ચાલો.

(ખાંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

કથળ ચંદ્રામણીની બેઠકો

ચંદ્રમાણી અને રાધા.

ચંદ્રા—(નીસાસો નાંખીને) હા ભાગ્ય દેવી! તારી અસ્થિર

ગતિની ખુબી, અનુભવ વિના કોણ સમજી શકે! માનીતી

માના પ્યાર નીચે ઊછરી ખાન્યપરથામાં જે વિધવિધ

ભોગનાં સાધનો, આનંદમય આરામોથી મન પ્રકુસ્મિત

રાખતાં, તેજ સાધનો, એટલે તેજ ખાજ ખજોચાઓ, તેજ

રથ માડીયો, તેજ દાસ દાસીયો, તેજ ખંડલા હવેલીયો,
 તેજ જ્ઞાન પુસ્તકો અને ગુણસ સખીયોનો વિનાદ ઉપ-
 ભોગમાં આવતાં છતાં બચાનક તરફ અધિકારમાં અ-
 થડાવી સંદેહીક પણ પરીણામે નઠારી આશાઓ ઉપજા
 કરી કાગુભર પણ ચિતમાં શાન્તતાને પ્રવેશ કરવા નથી
 રતાં; એ ઠેવું અસહ્ય કષ્ટ! અહા! આવી વ્યુત્ક્રમ સ્થિતિ
 ઉપજાવનારનો વિયોગ અનંત આભારો માડીની પ્રીતિનો
 ધા! મરણ પર્વત મટવાનો નથી. સહુની જનેતાઓ ક-
 રતાં મારી જનેતાનો આભાર પિતાની ઇચ્છા નહીં છતાં
 મને જ્ઞાન ચક્ષુ આપવા મારી ચાલચલાણ સુધારવા, મને
 વિધવિધ હુન્નર અને ચતુરતા શીખવવાથી વધારે થયેલો
 હતો, અને તેથીજ તેના વિયોગે આજ હું સહુથી વિ-
 રોધ કષ્ટાઉ છું. વિદ્વાન ભરથારની અર્ધાંગના થવા સા-
 ચક કરી એ કહેલો બધો આભાર! અને યોગ્ય પતીની
 શોધ કરતાં સોળ વર્ષની કરી અજ્ઞાન પિતાના હાથમાં
 મુકી ચાલો નીસરી એથી કહેલો બધો સંતાપ! મારે
 જ્ઞાનચક્ષુ અને વડીલ તે રહિત એ કેમ જોગ પાશે?
 અજ્ઞાન પુરૂષના હાથમાં આવેલ રત્ન રાજદારે ક્યાંથી
 વેચાશે? ધણી કૃપા કરશે તો શ્રીમંતોમાં વેચશે. પણ એ
 ખીચારો શું જાણે કે આજના શ્રીમંતો ખોટા હીરાથી
 શભી તેના માલક થયા છે. અહા! આવા વિચાર અને

પ્રસંગ કરતાં પ્રાણાધિક માડીનું ફેનેહાકર્ષણ એટલું
પ્રબળ થયું છે કે તે સંસારીક સુખો અને આશાઓ છોડી
ગારી જન્મેતાની શોધમાં જવા મનોવૃત્તિઓને વધારે ખેંચે
છે. હરી હરી! થરો તે ખરી! (સજળ થાય છે.)

રાધા—(પ્રવેશ કરીને) ચંદા! પ્રાણાધાર ચંદા! જેની શાન્ત
થા. આજ આટલું બધું શું છે!

ચંદા—(મન ભરાઈ આજ્ઞાથી જોસમાં)

“અમઘવાદ નામે આજરે” એ રાજ.

કાણે રીત આ વિચિત્ર વીપરીતરે, સ્વદેશમાં પ્રસારીરે;
માત પિતા ચહે સુતા તથું હીન, અને તેજ દુઃખ કારીરે,
સારાં સારાં આત્મપણો વચ્ચ તાતરે, ગળ સમાન આપેરે;
આધી બ્યાધી આધી અડચણો અગાધ, તે મેહનાત લઈ કાપેરે.
રહે રાજ દુઃખી થાય ન કો કાળ, એજ ચિત્તમાં ચહેછેરે;
જેને માગે ફરી રાડ રડી પાળ, તે લાડ પાળી દેછેરે.
ખરી ફેનો થુંદડી કે કાંધ ચીજ તો, ગમી ન ગમી પુછેરે;
આપે આજ્ઞાઓ પ્રીતમ સુખ ખીજ, હાય અજળ એ કાણું છેરે.
જેની સાથે આપ્યા જન્મનો સખંધ, વાત એ વિશે ન થાયરે;
વડીલ રૂપ કુળ દ્રવ્ય કાજ અંધ, ખીજું વિચારે ન હાયરે.
હોમર વિદ્વતા તણો નહીં વિચાર, સાદું કેંક કુટ ગોતેરે;
સગન થતાં સુધી પતી વિના નાર, કાઢે કાળ ગુપ્ત રોતેરે.
કારણ જેમ જેમ થાયતે જ્યાંન ને, પતીની લેહ ભામેરે;

રહે નહીં અન્ય કાત માંહે દયાના, પણ છે અંગ-આજરે.
 પાળે કામ રહે ચિત્તમાં ઊઘાટ કે, સગાઇ ક્યાં કરારેરે;
 હશે મુરખ કે પાળ, વૃદ્ધ, નાથ, હાલ છેવટ શા થારેરે.
 પાણી પીધા પછી પુંછીયે શું નાત, લાભ કેમ થાય તેથીરે;
 પુરા ભોગ જેનાં મુર્ખ માત તાત, પાડે ખાડમાં ન ચેતીરે.
 મુર્ખ નારને વધુ નહીં ઊઘાટ, સઢી કૂટી જન્મ કાઢેરે;
 ગુણી ત્રિયા કરે કાણુને પુકાર, પડે કુપમાંહે દહાડેરે.

અહા! સીતા, દ્રૌપદી, દમયંતિ આદીના વપ્તતનો સ્વયંવર
 નો ધારો ચાહ્યો ગયો. “સાપ ગયા ને લીસોટા રહ્યા” પરણતી
 વપ્તત જે કરારો અમ્મિ, ગોર, અને માત પિતા સમીપ ક-
 રાય છે તે માત્ર તે વપ્તત વગર સમજે બળડી જવા સાચું!
 હરી હરી! “મોટાનાં છોકરાં પારણામાં વરે.” ત્યાં યોગ્ય
 ઉમર સુધી કુંવારાંજ શું કામ રહે કે વર વધુ એક ખીજાને
 પસંદ કરે? શું “પુત્રના પગ પારણામાંથી” પરખાને દરીયો
 જામાત્ર પસંદ કરતા હશે? શું શાસ્ત્રથી પશુ રૂઢી પ્રખળ!
 માત્ર સગાઇ થઇ એટલે કેટલીક નાતમાં વરી ચુક્યાવત ગ-
 ણાય! નાત નાતની જુદી રૂઢી! શું સહુનાં શાસ્ત્ર જુદાં હશે!
 બેની આ બધાં સંકટમાંથી બચી લાયક ઊભરે રવાનીનાથ
 પસંદ કરવાને અવસરે ગુણી માતાનું મૃત્યુ! વડીલને હ-
 સ્તક આ વાત જવાથી દરીયો તરી કીનારે કુખવું! જેની
 વાર તેની ધાડ થાય ત્યારે શો આશરો! હૈવ તેં ધાડું

હશે તે ખરું :

રાધા—વાહામી! ધૈર્ય ધાર. સખુરીનું ફળ મિષ્ટ આવશે. હજી
શું વહી ગયું છે? હું માસાને સમજાવી યોગ્ય રવામી
અપાવીશ.

ચંદા—અરે બેન! એ અવસર ક્યાંથી! સાઠ વરશે પરણવાની
આપેક્ષા રાખનારના ચીતપર કળોડા નિષેધ બોધ શી
રીતે અસર કરશે?

રાધા—શું એમને વળી પરણવું છે! એ તે હાથજ કેમ? હું તો
સાચું નથી માનતી.

ચંદા—એ ચાર જગો તજવીજ કરી પાણુ હજી ચોકડું બેડું નથી.

રાધા—અરરર!! એ ચોકડું તો નજ બેસવું જોઈએ. બાસ
માસાને સમજાવી વાત માંડી વળાવું; મારા કહેના પર ખ-
ચીત મક્ક આવશે.

ચંદા—ચિતનો બળાપો ભયંકર સ્વપ્નાં, ને વડીલનો આયહી
સ્વભાવ એમજ સુચવે છે કે મારું ભાગ્ય કમણુ છે.

રાધા—આ નરમ કરવા ચાલી. નિઃસંદેહ ધારજે કે તને રસિક
પત્નીથી વિનોદ કરતી જોઈશ ત્યારેજ ધાન ખાકિંધું
એમ સમજશ.

(ભય છે.)

(૧૦)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ નથુચંદનું મકાન.

નથુચંદ તથા મનસુખ.

મનસુખ—શેઠ નથી જાગૃતા કે?

રાત પડે ને વાહાણું વાય.

આવરદામાં એણું વાય.

પરણવું નફી છે તો જેને ફાંદામાં ફસાવવી હોય
તેને વેળાસર ફસાવો ધરમના કામમાં ઢીલ શી?

નથુ—કેમ અહ્યા એમાં ફાંદો શાનો? શું હું ખડું ધરડો છું?

મનસુખ—તમને ધરડા કોણ કહે? હું તો કહું છું કે તમારી
પ્રીતિના ફાંદામાં કાંઈ જિને ફસાવો એટલે લગ્ન કરો.

નથુ—આપણે વિચાર કાંઈ પરદેશથી લાવવાનો છે.

મનસુખ—એમ તો એમ જેને તેને ખાડમાં ઝીકવી છે.

નથુ—(જરા ગુસ્સે થઈને) શું મારી પાણુ મસ્કરી કે?

મનસુખ—સમજે તેની ખજાકુર મેં તો કહ્યું જેમ ખાડમાં
પડેલ ખીજને ન દેએ તેમ આને પાણુ એવી પ્રીતિમાં
લીન કરે કે તમારા વિના ખીજને ન દેએ.

નથુ—એ ગડબડ જવા દઈ તું તારે કામે વળગ.

મનસુખ—ગરીબનું કહ્યું માનો ઉતાવળ કરો તો સાફ, જો
આ પંચાતમાં પંચાતમાં મોટે ઘેરથી તેડુ આંબું.

તો મનની મનમાં રહી જશે.

નથુ—કમરે ખોલતે ખોલતે ફાટે છે કે? શું હું તાર ખોલવું
નથી સમજતો?

મનસુખ—મીઞજ તો ખરેખર એવોજ સોખવો, નહીં તો
રોક નહીં પડે.

નથુ—નહીં નહીં ખોલ, પહેલુ તેં શું કહ્યું.

મનસુખ—કાકા, વગર સમજે હિંચા ન ચઢે તમે રોઠીઆ
હીં, એટલે કંઈક મોટા ઘરવાળા સગાઈ કરવા ટાંપી
રહ્યા હોય તે સગાઈ કરવા આવે, ત્યારે ના ન પાડતાં
જેથી કંચા મળે તેવી પરતી પડે. રોઠ “મારવો તો
મીર ને પહેરવાં તો ચીર” માટે જોતાવળખી કાઢ ખાંકી
ગાતી પરણો તો મન માન્યું થાય કેમ મારું કહેવું
સોલ વાલને એક રતી છે ખરું?

નથુ—વાત તો વાસ્તવિક કહી. હોઘાઈથી કાગળ આજ આવ્યો
છે ત્યાં તને મોકલી નક્કી કરીશું.

મનસુખ—તમે વાર લગાડો છો તેવી મને ફીકર થાય છે,
કે રખે ને તમે નનામીથી દોસ્તી કરી પડો.

નથુ—વળી નનામી કેમ?

મનસુખ—જેની સાથે તમે હવે ખરી દોસ્તી કરવાના છો તે.
તમે કોને પરશુરો એ નક્કી નથી માટે હું તમારી આ-
વતી વહુને નનામી કહું છું. પાશુ માટે ઘેરથી તેડું આ-

બાપાં નનામીને વળગ્યા તો પસ્તાશો; ત્યાં ના નહીં પડાય.
નથુ—મોટા ધરની કાંઈ જરૂર નથી, આપણે તો તું કરે
તે કપુલ.

મનસુખ—મારા આપ્યા પહેલ નનામીથી બંધાશો તે
નહીં ના?

નથુ—વાહ! કેવો સારો નોકર! ભાઈ તારા આપ્યા પહેલ કાંઈ
થી બદોબસત નહીં બાંધુ.

મનસુખ—પ્રભુ બાણે મને તમારા પંડનો હવે ભરંસો નથી.

નથુ—કેમ? ભરંસો શોણે નથી?

મનસુખ—તમે મોટા સેઠીયા ઠસ્યા માટે.

નથુ—તું તારે નિશ્ચિંત બા હું દુકાને જઈ કાગળ લખાવી
રાખીશ; સાંજે કાગળ તથા ખરચી લઈ સવારમાં
વિદાય થજે.

મનસુખ—બહુ સારૂ સાહેબ.

(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ નથુચંદનું દીવાનખાનું.

નથુચંદ—મનસુખ—તથા રાધા.

નથુચંદ—આવો રાધા બેન આજ તમે ક્યાંથી?

રાધા—આજ મારા વાંચવામાં એક ગરબી આવી, તે જ્યારે
ત્યારે તમે મારું ગાણું વખાણો છો મારે તે તમને
સંભળાવવા આવી છું.

નયુથંદ—વાહ! વાહ! ખડુ સારી વાત. તારને ચંદનું ગાયન
મને ખડુ પસંદ છે.
વાંચ જોઈએ.

રાધા—

“જાણું જાણું હૈત તમારૂં જાણવા” એ દેશી.
ઘડપણમાં પરણ્યાની વાત વીરાટજોરે લોલ;
હોશ હશે હમાણું પણ કરો વીચારજો,
વૃદ્ધ તમે ગમશે કેમ ખાળ ત્રિયા ચિતેરે લોલ;
દિન દિન નીર્મળ તમે સમજ એ નારજો. ઘડપણુ ૦ ૧
જોશી વૈદ્ય ધુતારા ધન ધૂની જશેરે લોલ,
કોડ રોતે નહીં ફરી જવાન થવાયજો;
પાંકે ઘટે ચઢે નહીં કાંતા કે પળેરે લોલ;
કામ પિડિત પર નવ કરજો અન્યાયજો. ઘડપણુ ૦ ૨
સદા નિરાશ ત્રિયા મન વાળે શી રોતેરે લોલ,
સ્વરૂપ જોખન દેખી આપશે આપજો;
મન મૂકી હોતે નહીં વાત કરે ઘડીરે લોલ,
નહીં ગાંઠે તવ થશે પુરો સંતાપજો. ઘડપણુ ૦ ૩
જન્યત ઘટશે હસશે જન ટોળે મળીરે લોલ,

ઝોરમાયું બળી કષ્ટ કળેશનું મૂળજો;
ઠકરાંણી શોઠાણી નહીં શેવા કરે લોભ,
શીદ નાંખો હાથે ઘોળામાં ધૂળજો. ધડપણુ ૪
હરાડશે આડી વાટે ધન સામદરે લોભ,

કેમ જાણ્યું નીવડશે શાણી રાંકજો;
જો વંઢી નારી તો વારી નહીં રહે લોભ,
તમે વૃદ્ધ એ યુવા વીચારો કાંકજો. ધડપણુ ૫
લોભ પ્રપંચે કાઢ્યો જન્માગેળધારે લોભ,

ખાધું પીધું માણી પુરાણ મોજજો;
તૈયારી ખીજી કુનીયાંની ઢૂંકડીરે લોભ,
ખરચી માટે ક્યારે કરશે ખોજજો. ધડપણુ ૬

સુખ દોલત ધન આપ્યું છે કેણે સંધારે લોભ,
અધાપી તેનું નવ આપ્યું ખાનજો;
માટે મમતા મેલી ઈશ્વરને ભજોરે લોભ,
જન્મ સુધારો રાખી એમાં ધ્યાનજો. ધડપણુ ૭

નથુ—વાહ વાહ કેવો મધુર સ્વર! કેવી સુંદર એની દેશી! મન
તલખ તો ખરોખર આપણે ન સમજ્યા.

મનસુખ—એ પણ કેવી સુંદર વાત!

રાધા—માસા તમને સાઠ તો પુરાં થઈ ગયાં હશે હવે જોરથી
હીંડાય કે રાતે ખરાખર દેખાવ તો શાનું? ધડપણુમાં
હિમર કુંગર થાય છે.

મનસુખ—જન્મથી અધાપી રોઠો રાતાંધળાજ છે.

નયુ—અધ્યા લુચ્યા, મને વળી રાતાંધો ક્યારે આવે છે?

બોલતે બોલતે છાંટે છે કે શું?

મનસુખ—અરરર! તમને રાતાંધો કહેવાયજ કેમ? રાતે તદે-
ખાય કે નહીંડાય, એટલે આંધળા લુચ્યા તો રાધાએન
કહે છે; તેતો તમારાં સગાં એટલે ગમે તેમ
કહે, મેંતો કહ્યું રાતા ઘોળા એટલે રૂપાળા ગોરા
અને રાતા છે.

રાધા—માસા, હવે દુકાન સુધી શું કામ તરફી થયા છો? ત-
મારે કોઈ વાતની કમી છે? મુનિમ, જાણે ને દુકાન જાણે.
હવે તો નીરાંતે ભજન કરવાના દીવસ છે.

મનસુખ—“પરભાઈ” ને પોણાપાર” ગુમાસ્તાઓ ગમેતેમ લુચી
ખાય તેમાં રાધાએનનું શું જાય? ભજન કરો ને બેઠ
બેઠ ખાઓ એટલે જો હોય તે થોડા દહાડામાં પરવારી બેસો.

નયુ—રાધા, ચંદાની વાટ જોતી હોય તો તે અહીં હવે નહી
આવે. મળવું હોય તો એની મેડીપર જા.

મનસુખ—હા બેન ચાલો મુકવા આવું અમારા જવાન રોઠને
ધરડા ધરડા કરવા કરો છો એ કાંઈ ઠીક નહી.

રાધા—આવા ધુતારા પોતાના સ્વાર્થને માટે ગમેતેમ કહે પણ
માસા તમે જે કરો તે પરીપુર્ણ બીચારીને કરજો; કહેનારા
પ્રશ્ની જશે ને વેઠવું તમારે પડશે.

નથુ—એમ કેમ કહેવું પડે છે? શું હું માર્ગદિત નથી સમજી શકતો? મને કોઈ શું ઠગરો?

રાધા—હું તો કહું છું કે તમારે ધૈર્ય કૃપાથી કોઈ વાતની ખામી રહી નથી ખાધું, પીધું, હાંણ્યા, માણ્યા, હવે તમારે પાછો પહોર છે, ‘હાથે તે સાથે’ ધૈર્ય આરાધનામાં મન રાખી જન્મ સંકળ કરો હવે તમારી ખસા માથાકુટ કરે છે. સંસારી કુપલીમાં શું માલ છે.

નથુ—તારું કહેવું ખરોખર ન સમજાયું મુળ વાતની મતલબ શું છે!

મનસુખ—કહે છે કે તમે ખાવા થઈ જાઓ ને ખધી મીલકત દોલત ચંદાને સોંપી દેશો.

રાધા—તમામ નોકરોને તમે ફરી પરણો તો લાભ છે. કોઈ વેં લાવે કોઈ જોશી લાવે, કોઈ સગાઈ કરાવે, કોઈ જાપ જાપે, કોઈ પુત્ર આપાવે, પાણુ વિચારો એમાં તમને શું લાભ? મેં ઉપર ગાઈ ખતાવી તે હાની જવાનીમાં અનેક રીતે પ્રયત્ન કરતાં પણ પુત્ર ન થયો તો ધૈર્ય ધરજાજ એવી છે એમ માનો. પ્રયત્ન કરે પુત્ર થતા હતા તો રાજાઓનું નીર્વિરાજાતજ નહીં. પરણવા પુંઠે કેટલો પૈસો ખરાબ થશે! તમને એથી લાભ શું! કોઈ વૃદ્ધાવસ્થા ચાકરી કરનારની ખોટ નથી. નહીં પરણો તો વફર ખાંધે આયો રહેશે. કાશ પશુ એ વર્ષ વધારે ચાલશે, કેમ કોઈ

ખાનમાં ઉતરતું હોય તો વધુ સમજવું. તમારો એહેલો
કોપાંધ લાગે છે એટલે હું કહેતાં સંકોચાણું છું.

મનસુખ—ખડુ સંકોચાણું કાંઈ કહ્યું છે? ચંદાને મીલકતની
વારસ કરી પોતાને લુપ્તી ખાવા આ ખંધાં કરતુક છે. પણ
જીએ તો ખરાં શેઠ ખરા તો હાલ હાલ નવી લાવી બે-
સારો ને પ્રભુ કાલે પુત્ર આપશે. એવાતે શેઠ શું ધરણ છે?
સાફ સો વર્ષનું જ આયુષ્ય હોય તો પણ હજી અરધી જી
મર ગુજરી છે. રાધા બેન, તમારે આમ કહેવું નાહોતું
જોઈતું શેઠને ખડુ ખેડું લાગ્યું છે.

નથુ—રાગડો તારૂં જો ત્યારથી હું મતલબ સમજ્યો છું. અ-
લી હાલલી ! પંચાતડી ! તારા કરતાં મને ધણાં વરસ
થયાં છે. આજ પછી મારી પંચાત કરી તો તું તારી
વાત જાણે. જેમ જેમ ખામેશી પકડી સાંભળ્યું તેમ
તેમતો અઢારેજ ગઈ. તું સગી એટલે કાંઈ નથી કહેતો
ખાકી કહેવામાં કાંઈ મણા નથી રાખી. કૃપા કરી હવે
આ તરફ પગલાં ન કરશો. જાએ પધારો ચંદા પાસે
“ દીઠા દેવ ને પુગી જાતરા. ”

રાધા—(સજળ) ભુલી માસા માફ કરો. તમને ગમ્યું તે
ખરું. (જાય છે).

મનસુખ—છોકરે છારા તે આનું નામ. જરા વખાણ્યાં એટલે
ડહ્યાં થઈને રીખામણુ દેવા આવ્યાં. “ હસાવી ખીચ

ડીને મલાવી દીકરી.”

નથુ—શું હું એટલો ખર્ચો કરડો છું? રાંડ લુચ્છી મારું ન-
ખોદ જવાની સલાહ દેવા આવો. નાંને મોહો મોટા કો-
ળીયા ભરવા એ તે શું?

મનસુખ—ખરેખર કહો છો. કાકા, પરણી તો ખરા, ખાઈ
સુલક્ષ્મી હશે તો પુત્ર પ્રભુ આપશે. હવે હું સવારે
વિદાય થઈશ.

નથુ—હા “શેઠનો શીખાગણ ઝંપે” ખાંને શુભ કામ ક-
રી વેંહેલો આવજો. મેં કંઈ છે તેમ ગંદાનું એકકું
થયું ખેસાડતો આવજો, નહીં તો એ અને સધા મ-
ળાંને બિચારી નવીને નવાં ખેડાં જંપવા નહીં દે.

મનસુખ—“દીકરી તો સાસરેજ રોભે” કાંઈ ફિકર નહીં.
પ્રભુ તમારું સારું કરે.

(ખાંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ રાધાનું આંગણું.

રાધા તથા મનસુખ.

રાધા— “સલામ સહુને હાલ સાહેબો” એ ફરી.

અમળાઓ પર ફેર, થાય છે અમળાઓ પર ફેર.
 કોઈ ન આણું મે'ર, થાય છે અમળાઓ પર ફેર. ટેકે
 સુધરેલા જન નવ અંધે ત્યાં, મુખે તોડે તેર. થાયછે ૧
 શું જાણું વડીલો તે કાંનું, અમર વાળે વેર. થાયછે ૨
 હીણુ વરનાં ધાગલ જનથી, છે સરવે ગાહેર. થાયછે ૩
 અંધ જાન તે પશુ એને, કેમ થાયે નિજ ઘેર. થાયછે ૪
 હીણુ વરનું દુખ ખમવા કરતાં, ઉતમ પેલું જોર. થાયછે ૫
 પરાધીન લાચર અમર, નવ ચાલે કંઈ પેર. થાયછે ૬
 ચાલ કજોડા તણી ટાળવા, દેવ લગાડ ન દેર. થાયછે ૭

મનસુખ—(પ્રવેશ કરીને)

લેવા ગઈ પુત્રા ને એઈ એકી સ્વામી;

કેમ રાધાનાઈ, ગાજ કવો લાભ પામી?

રાધા—રે દુષ્ટ! તને પ્રભુનો પાણુ ભય નથી?

મનસુખ—પ્રભુ આધીન જગત પાધું, મંત્રચિન સહુ દેવ;

તે મંત્રો 'શાસ્ત્રાણુ ભણી, માટે 'શાસ્ત્રાણુ દેવ.

રાધા—કોઈ રાંક ખાજાને રાખતૂ પ્રાણી સાથે લગ કરાવવા

તંત્ર બંધ છે તે મહા પપિટ થઈશ.

મનસુખ—સ્વામીની સેવા કરવી એ રોચકનો ખાસ ધર્મ છે.

ખાકી તો “કરેગા સો પાવેગા.”

રાધા—હરી હરી! હડહડતું કજોડું!!

મનસુખ—કજોડું નહીં પણ સજોડું.

રાધા—એ તે કેમ ખો? આતો સાવ સુકાઈને ખળખળી ગયોછે.

મનસુખ—પેલી પણ આ ત્યામી જોઈ દુઃખયાં ખળખળી જશે.

રાધા—અરે આતો આંધળો છે!

મનસુખ—એ પણ રોઈ રોઈને આંધળી થશે.

રાધા—આતો અશક્ત છે.

મનસુખ—લાંબે દહાડે એ પણ દુઃખથી અશક્ત થશે.

રાધા—આતો ચાલને ચાલને ધુજે છે.

મનસુખ—એ ખાઈ પણ વરરાજને નીહાળી ધુજશે.

રાધા—આવા વરને જોઈ કંપરો છુટશે ને લોકો હસશે.

મનસુખ—તેની સાથે સાવ નાની વહુ જોઈને પણ તેમજ થશે.

રાધા—આતો થોડા દીવસમાં ખીલકુલ વાંકો વળી જશે.

મનસુખ—વાહ વાહ! આ વર જરા ઊંચો પડે છે તે વાંકો વળ્યાથી વરવહુ સરખાં દેખારો એટલે ખરાખર જોક મળી રહેશે.

રાધા—હું કે મુલ્તે એ ખાઈ રંડાઈ તો કેટલું કઠારી ને તે કબ્બે અપાવનાર તુંજ છે માટે કેટલું ખધું પાપ લાગશે!

મનસુખ—તેમ થયું તો એ કબ્બાવાને ખદલે સ્વતંત્ર થશે એમાં તમે ન સમજો.

રાધા—તો પછી ઊલટાં ખમણાં પાપ કરશે.

મનસુખ—પુનર્જન કરશું એટલે કાંઈ નહીં થાય.

રાધા—માર્યાં ખાઈ તારા જોવાથી કદી પ્રભુ પનારો ન પાડે.

મનમુખ—તો મારે કાંઈ જરૂર પડ્યું નથી, હું મારા કામમાં
સાવધ છું.

(જાય છે.)

રાધા—બિગારી ચંદા ! દુર્ભાગી ચંદા ! કામ પડિત ચંદા !
“આગરો આંધળો તેનું લરકર કુવામાં” એના
વડીલના વિચાર બિંધા ત્યાં એનું કલ્યાણ થવાની શી
આશા! હાથરે રૂઠી! ઘણું સમજે છે, હેરાયાર છે,
પતિ પસંદ કરવાને સમર્થ છે, હદ બિપરાંત બિગરે
પહોંચી છે, તત્કાલિ પરાધીન ! “પરાધીન સાપને સુખ
નાહી” જ્ઞાન, ચતુરધ અને વિદ્યા સંપાદન કરવાનો
અમ ફોગડો જ્યા સમય આવ્યો ! લંબા કાળનો શુભ
આશાઓનો નિતસ અંતઃક્રમણમાંથી દુર કરી તેની
વિરૂદ્ધ તર્કો બિપ્રત્ન કરવા વખત ગયાંયો ! “ડાહ્યો
દુશ્મન પાણી સારો” ગાણાય ત્યાં જોના હાથમાં તમામ
આશાઓનો દારી તેજ મુર્ખ. ગાણો મીંચી ચાલનારને
સારે રસ્તે ચડવાની શા આશા ? ખરેખરાત એનું બાળ્ય
કઠિણ છે. એનો ગમરાટ ઓછો કરવાને પણ શું
દિસાસો આપું ?

(જાય છે.)

(૨૨)

પ્રવેશ ૭ એ.

સ્થળ પ્રીતમલાલનું ઘર.

પ્રીતમલાલ ને ગાંધીગારી.

પ્રીતમલાલ—“ ઓપવજી સાહેબાની દુશી ”.

રીત મહા વિરાસત કુજોડની પડી,
ખાજકપગુમાં પર ગાવે માખ પજો;
ઘન ખરચે અમ વેહી ગ્રહ્ય મતિનાડે,
પણુ એથી પામેશિશુઓ પરિપાપજો. રીત૦ ૧
જેમ તેમ લાકડે માંકડું મેળવે,
જીએ રૂપ કુળ હોંગુ માં પુવા કાજજો;
કેલવગ્ની હોમરનો નવ વધો કરો,
નાંના બાળ વસાવે વાઘે લાજજો. રીત૦ ૨
ભાઈ ભણે વિદ્યાશાળામાં હેશથી,
થાય નવીન પરિક્ષાઓમાં પાસજો;
ખાઈ શોષે લઢવું ને ગળો ભાંડવી,
ઘરમાં સહિયર સાથ કરે કંકાસજો. રીત૦ ૩
ભાઈ કરે ભાષણો સભામાં શોભતાં,
સ્ત્રી નિર્ગંધો ધણું મેળવે માનજો;
ખાઈ ગપાટા મારે ઘેરી ઓટલે,
પરનિંદા પરચેટામાં ગુલતાનજો. રીત૦ ૪

ભાઈ ગણિતમાં હિતમ જ્ઞાન ધરાવતા,
 વિદ્યા ચરના પ્રાગુપ્રીય વિનવીશજો;
 ખાઈ ન જાણે ખાર ઘણા કે એ ઘણા,
 ખાણવાનું કહે દુઃખના આણિ શીશજો. રીત૦ ૫
 ભાઈ ન ગા વીદ્વાનો જ્ઞાની સેખતી,
 શીખે વિધવિધ હુન્નર રેજ ખરોજજો;
 ખાઈ શીખે કામગુ દુમાગુ ને વરાકરગુ,
 કરે જતી જોગા કુતાલી ખોજજો. રીત૦ ૬
 ભાઈ પ્રિયાને બોલાવે ખડુ ચારણી,
 સુધારના શીખ મગુ દે યાઈ શખંતજો;
 ખાઈ ખુશીમાં ગાંડું ઘેલું બોલતાં,
 ખડુધા છણકા સાગ કરે કલખંતજો. રીત૦ ૭
 ભાઈ ઘણા રોકી ગાયન ને રાગના,
 કવિતા પદ રચાયાં ખડુ વખણાવજો;
 ખાઈ ફાણાં ગાયને ખાંતી રાદા,
 આજ શાખે ને કલે ભુલ્યા બાવજો. રીત૦ ૮

અમા—હર્યો હવે ગાયાજ કરી કાંઈ બોલશે પણ ખરા?

વારે વારે ભાઈને ખાઈ તે શું કહ્યા કરોછો.

પ્રીતમ—ગર્થને ગંગા પવિત્ર તો ન કરે, તોપણ તું બોલવાનું કહે છે તો સાંભળ—

“સાંભળજો સજ્જન નર નારી” એ રાગ.

ભ્રી પ્રભાતમાં ધંધર સમતી, આજ્ઞા પતિની માગીછ;
 દાતાણ પાણી કરો શુદ્ધ થઈને, ધર ધધે જા લાગી.

સાંભળ ગુણવંતી.

મધુર વચનથી ખાળ જગાડી, ભણવા મોકલ વેહેલાછ;
 પતી રોવાનાં કારજ હોય તે, કરવાં સહુથી પહેલાં. સાંભળ.
 દાતાણ, નાવા પાંણી, પુજાપો, હાજર કર મૃદુ વચનેછ;
 શક્તિ વિચારી ગોઠ સુધારો, ધન કેળવવું જતને. સાંભળ.
 સ્વચ્છ સુધડ રહેવું હર વખતે, સહુને જમાડી જમવુંછ;
 પર નિંદાપર ધ્યાન ન આપી, સંપા સરવને નગવું. સાંભળ.
 ગુંથવું, ભરવું, લખવું, વાંચવું; સાન ખજકને દેવુંછ;
 પાણી શિયળ વૃત્ત હાથે નિગોદેરાછ અહરનિશ રે'વું. સાંભળ.
 ધંધર સમતી પિત કરતી, આજ્ઞાસ અંગન ધરવુંછ;
 સ્વામી કૃપા સહુથી સુખ મોડું, કંથ કહે તેમ કરવું. સાંભળ.
 ગજ સગાન ખરચ કરવું નિત્ય, એ કું ગરીબનું લેવુંછ;
 દેખાદેખી સ્વપ્ને ન શીખવી, શાન્ત, સંતોષિત રે'વું. સાંભળ.
 કુડ કપટ કે કોધ ન કરવો, પ્રાણાધિક પતી ગચ્ચેછ.

બાંક વિસારી ગુગ્ગુ ઊર ધારી, રાજ ન સામો ભણવો. સાંભળ.
 ધટિત બોમવું ધટિત પેહેરવું, ધટિત જગાએ જવુંછ;
 સંપ જાળવવા અડચણ ખમતી, સ્નેહી કુટુંબ ચહવું. સાંભળ.

શ્રી ॥ મુખે નું મૂળ સ્વાગીછે. ગમેલે ધનાઢય કુટુંબ-
 બાળી, ગ્રહસ્થની પુત્ર, સ્વરૂપા, રાની, અને સુસ્વભાવી

હોય તત્રાપિ પતિની કૃપા વિના બધું વ્યર્થ છે. જન્મનો સાથી, દુઃખનો ભાગી, ખરો પાળનાર અને કુળ સંસારી સુખ આપનાર પતિ છે. વૃદ્ધાવસ્થા, મંદ્યાડ, આપત્તિ, અને ટુંકામાં દરેક સ્થિતિમાં તેનો સહાય કરનાર સ્વામીજી છે. જ્યાં સુખી સ્વામી છે ત્યાં સુખી સૌખ્યાય, સંસારી સુખ, માણસોની પ્રીતિ અને બેદિકરી છે. પતિની તબેલો જીનો કાણુ વાલી! તેની કંઠી ઇજ્જત! તેને કેનો આશ્વય, દિલાસો અને સંતોષ! “મીઠુંનો પાણુ ગાંડી ડાંચી” વળી વિધાતાએ જે જોડું મેળવ્યું તે ખરું. પરંતુ ધર, દેહત, રૂપ, ગુણ, અને કુટુંબ આપણે શા કામનું? આપણથી અસંતોષ માનવાયો જેદૈવે આપ્યું હોય તેમાંથી પાણુ ઓછું થાય છે. દ્રષ્ટાંત—કરપા દુર્લભ કે મુર્ખ પતિથી અસંતોષ પાગી પરપુરુષને ચાહનારને શું સુખ અને લાભ! “ચાર દહાડા ચંદની” પરપુરુષ સ્વાર્થ સંધતાં સુખી ચાલુ પછી શા હાલ! ધણીની તો વ્યભિચાર કરી અપ્રતિ સંપાદન કરે પછી વૃદ્ધાવસ્થા, આપત્તિ, મંદ્યાડ, અને પરપુરુષ ન ચાલુ વ્યારે શા હાલ! પાપનો ધડો કુટે ત્યારે કેવી ઇજ્જત અને કેવડું મોટું કલંક! રાજના મહેલ દેખી ઝુંપડું પાડનાર જેવો પસ્તાય, કંદોઈની કુકાને મીઠાઈ દેખી પોતાની જાર ધિયનાર જેવો દુઃખ પામે, તેવાજી હાલ પોતાના સ્વામીથી સંતોષ ન માની, પરંતુ આશા રાખનારના થાય પતિ સેવા કર્વ પુન, (તર્થ, અને સત્યકર્મથી વધે છે, રાજની રાણી

પણ પતિ દૃષ્ટા વિના અસહ્ય કષ્ટ ભોગી એક ખુશુભામાં
 પડી રહે છે. મગ્ગ મુગ્ધ મુગ્ધ પતિ છે તો તેને કટલો
 ચલવો અને તેને પ્રીતો સંપાદન કરે કટલો પથો સાબ!
 કેમ કંઈ સમજાયું પડે છે તો વધારે બેલું.

અંબા—ગહાહા! ગાજ તો મગજગુના ગડા ભરી સાવ્યા છે
 તે સમગ્ર કેળવ છેડા માંડ્યા છે. જ્યારે ને ત્યારે
 કહેશે કે મગી ગામ ને મગી તેમ. કુનમુજ પોતાને
 મેહે કુદ્યા કરશે, જાગિ મુદ્યામાં હુંજ છું.

પ્રીતમ—ગાજું ન સમજી બેલો તનો મર્મ ત્યાર. આટલું
 બધું સુખ કામ પ્રાપ્તે ગાયા છે?

અંબા—ગહે હોહે! કંઈ સપાકું કરતા હશે! એકલા તમેજ
 બધરોને પાળા હશે! બહું થયું હવે ઝાઝા કુવારો તો
 ગાંક પેટ ફાટી જશે.

પ્રીતમ—ગફસે રા!! ગવેડાને સપરનાં શરણત શાનાં હોય.

અંબા—તમને પરણ્યાં માટે ગવેડાં કૂતરાં જે કહે તે બોલું.
 અમે તો બેાં છાએ ને બેાંજ રહશું. એમ હતું ત્યારે
 શું કામ પરણ્યા?

પ્રીતમ—ગાઘાવચ્ચામાં વડીલોએ ફસાવ્યો ત્યાં સાગાર. ઉપદે-
 શથી અસર કરી મારે મારે સુધારતા આશા હતી, પરંતુ
 મારાથી વધારે કહ્યાં ત્યાં બંજી શી વાત કરવી?

અંબા—મુજે એ ગાયાકુટ. મને તો નિંદ્રા આવે છે.

પ્રીતમ—હરી હરી! આ કેવું મહા ભારત સંકટ! પુરુષનો સંસાર સ્ત્રીથી છે. તે સગળી તો સંસાર સગળીને તે સ્ત્રીને તો સંસાર સગળી. ધર્મ યોગો ભેગ તો પશુઓને પાગ છે. માનુષ્યને વધારામાં તર્કશક્તિ તેના ઉપરેગ શી રીતે કરે? જેની જીમ કુલડો તેને બોલાવ્યાથી ધા નિના બીજું શું મળે! મુખે સ્ત્રી વર્યાયા દેવ કૃપાને પ્રાપ્ત થયેલ છતાં જન વરની સ્થિતિ ભેગવું એ શું થેડો પરિણામ! ઐશ્વર્યને ખાલે કરી ન પાળે ત્યાં રોગ શન્તિ ક્યાંથી! વિજ્ઞાન ગુ ન સાંભળી સામું-હૃદય ખાળે ત્યાં સ્નેહ ક્યાંથી! પાસે બેઠવું, ગ્યાનંદથી બેઠવું, સ્નેહથી વર્તવું જેના ધ્યાનમાં નહીં તેના પર કરેલ ખ્યાર ફેગટજ છે. પરાણે પ્રીત કેમ થાય!

અંબા—દીક મોં ન ગમે, મનમાં ક્યારે રાંડ મરે ન બીજી સુધરેલ પગલું એમ વિચાર બમે, ત્યાં હેતવું શું પુ-છવું! નિશ્ચય છે કે રોજ કાળો છે તે વખતે પાન પટીમાં જેર દધ પુરી કરશે ત્યારે જ પશે.

પ્રીતમ—ત્રહિ-પ્રભુ ત્રાહિ!! જે મને પ્રાણ ધાતક શત્રૂ ગણે તેનું હેત પગ તેના પ્રકારનું હેવું જોઈએ. એ કુઃખી જીવ! જેમ બોલીશ તેમ સંતાપ પામીશ માટે બેહિતર છે કે મનમાં બળ્યા કરી રાજદે બહાર ન કાઢ.

અંબા—આમે ક્યારે હેતથી બેસો છો? હરો, ત્યારે આંહિ પણ ક્રાણ બોલવાને બેસી રહું છે. પોતે બળી બીજાને બા-

(૨૮)

જવાનું કંગે છે, પાણુ હું કાંઈ એમ પેટ ખાળું એવી
મુર્ખ નથી. હાય હાય! એમ મનમાં ભાવીયે તો ખીન્ને
હાડે મરી જાય.

(ભય છે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ ડભોઈમાં નથુ રોડની દુકાન.

મનસુખ—કેશવભાઈ—અને ગુણસ્તા.

મનસુખ—(મનમાં) પુછી ગાછીને દુકાન ઓળખી માટે
હવે ગુણસ્તાઓ અને મુનીમનું જરા પાણી તો
નોજી ? (ગાય છે.)

લાવણી.

૩ જોડા જોડા મુનીમ આપશે જોડા,
હુણય તેમ એ મુર્ખ રોડને હુણે;
મડપણુમાં માંડયા જવાનીયાના ચાળા,
આંજી માંજીને મનથી અને રૂપાળા. ૧
મરણાનું તેડું ઘડી ઘડીમાં આવે,
તદપિ વરરાજ યવા હોંરા બહુ ભાવે;
પરણીને મરશે તોજ ગતે એ જાશે,
નહિતર તો પાછળ બૂન ખચોતજ થારો. ૨

(૨૬)

માટે સહુ એક જગ્યાએ બેઠે "હાથ",

કાઠો પરણ્યાની વાત રોઠ રહે રાથ;

સહુ જલદી ખીસા ભરે ગળ પરમાણે,

ભરે છટકી હાથથી સાંઝ કે વાણે. ૩

કાંઈ વૈદ્ય લાવીને ઓષધ ખૂબ અપાવે,

કાંઈ હિર વધવા જખરા જાપ જપાવે;

કાંઈ રૂપ વખાણે વાત વિવાહની કાઠી,

કાંઈ ગળી ઓપડી રયામ કરી ઘો દાઠી. ૪

કાંઈ જોડી પાસે પુત્ર ધરેનું કહાવે,

ભૂટાય તેમ લૂંટો દાઢે આઠવે; ૫

હયો નગદા નગદી ગણો જરી નવ વાંધો,

કાંઈ તોડે તો છળ કરી વાત આ સંધો. ૬

છે હરામનું ધન હરામીયો સહુ ખારો,

જે રસ્તે આવ્યું તેજ મારગે ભરો;

હું ન્યાલ થયો સહુ ધરો ન્યાલ મુજ જેવા,

આવ્યો છું કરીને એવ વાત આ કહેવા. ૭

ફેરાલલાલ—અરે બાઈ તું કાણુ છે ?

મનસુખ—વણીકના બાઈ થવાની કાંઈ જરૂર નથી કારણુ કે

"વાણીયો મિત્ર નહીં ને અધરાણી પતિત્ર નહીં".

મુખાસ્તો—આ પંચાતીયો વળી ક્યાંથી આવ્યા છે ?

મનસુખ—માફ એક કામ કરીશ ?

કેશવજી—બોલ ઝડ શું છે ?

મનસુખ—ઘેડે ચઢવાનું નથી. સાંભળો. શ્લોક.

ભલે આપ્યા મુખે બોલી, કહો કે આંહી ઊતરો;

જમાડી મુજને લાડ, પરેણા ચાકરી કરો.

કેશવ—કોઈ ચળેલો જાણાય છે.

મનસુખ—મહારાજ પધાર્યા છે, દંજિદ્ર સહુનાં જશે;

ફાટગાથી એળખ્યા પેલાં, પોતાવો આપરે થશે.

ગુમાસ્તો—જા જ વચમાંથી ટકટક કરતો; નહીં તો માર પડશે.

મનસુખ—નથુશેઠની આ પેઢી, મુખી છે કેશવો મહીં,

લુટે છે સહુ જે દીથી, સંદાનો મા મરી ગઈ.

કેશવ—ઝરે તને નામ કોણે પાતાવ્યું ? આ શું !

ગુમાસ્તો—શેઠ, એવા લુચ્યા કંઈક આવે છે, મુંકો માથાકુટ

એટલે એની મેળે થાકીને જશે.

કેશવ—અલ્યા ભાઈ તારું નામ કામ તો કહે.

મનસુખ—કહેવાના તો સમ ખાધા છે. ઉતારો આપો તો

હિતમ વાત. નહીં તો આ ચાલ્યા.

કેશવ—કલ્યા વિના ક્યાંથી ખખર પડશે ? કોઈ ખરેખરે

ગાંડો જાણાય છે.

મનસુખ—કલ્યા વિના ખખર પાડી એજ મારો નિશ્ચય છે,

હ્યો આ કાગળ (આપે છે).

કેશવ—(વાંચીને) પધારો પધારો મહારાજ માફ કરજો.

પ્રથમથી નાહક શું કામ માથાકુટ કરી?

ગુમાસ્તો—ગોર માહારાજ માફ કરજો. (પગે લાગે છે.)

મનસુખ—અગાધ કામ બોલાવનારને નહોતા પગ જ્યારે,
એક મુર્ખ પાણુ ધનાઢ્ય શેઠનો નોકર બહુયો, ત્યારે
તેની ખાતર ખર્ચા ખર્ચા કરે છે. પછસાની કેવી કેવી
વિચિત્ર ખુબી છે?

કેશવ—હાલ ખામી પી જરા સુધી રહે, રાત્રે મેં જે ગોઠવાણું
કરી રાખી છે તેમાં તમારો મન લાઇ નફી કરીશું.

મનસુખ—ચાલો મને વેળાસર ખાવા પીવાની સગડ
કરી આપો. (હાથ જાય છે.)

પ્રવેશ ૯ મો.

કથળ કચરા શેઠનું મકાન.

કચરો—કેશવલાલ તથા મનસુખ.

કેશવ—કચરાભાઈ વાત નફી સમજવી; હવે પ્રસિદ્ધ કરણું.

કચરો—પણ બે હજાર હાલ, ને બે હજાર લગત થયા ખાદ
એમાં પાઈનો ફરક ન પડે.

મનસુખ—ચારને સાટે પાંચ હજાર આપું તો એ છોકરી
મને આપો ખરા?

કચરો—(હસીને) શું સમજતા હશે! તમને તે આપાય?

મનસુખ—નથુ રોઠને નેવું વર્ષના છે મારે કોઈ કંકડા શબ્દ
પુત્રને પરચીવી આપું તો આપણા ખનેનાં રાજિદ્ર જાય.

કેશવ—મહારાજ તમે તો બહુ બિચિત્ર છો, આંહી પણ મચ્કરી?

કચરો—શુ બાઈ ખરું કહો રોઠને કેટલાં વર્ષ થયાં છે?

મનસુખ—નેવું હોપર તથા લટકાનાં,

આંખ કાન ધખ છે બેવાનાં.

હુલો લંગડો મારો રોઠ,

બેલ્ય પ્રીય પુત્રી કે પેટ.

કચરો—હું બાઈ આશું કહે છે?

કેશવ—એને વધારે બેલવાની આદત છે. રોઠને ધણાં તો
પચાસ વર્ષ થયાં હશે, પણ દેખે તો કોઈ ચળીસ અટકળે.

મનસુખ—“વરસ તો વેળા છુપાવે” કેસુબાઈને ટાઢાપોરની
અસર થઈ ખરી.

કચરો—બાઈ સહેળ ખરું ન કહેતો ધરમના સમ,

કેશવ—કચરા રોઠને ગળે હાથ છે; ખસ જાઓ મારા બાઈ
આટલો પણ ભરસો નથી આવતો?

મનસુખ—“ચઠ જાઓ બેટા શૂળીપર” કચરાને ગળે હાથ
તેમાં તમારે શું?

કચરો—હાંહાં! તમે તો હસો છો. પણ જો રોઠ નેવું વરસના
હોય તો મારું નાક વઢાય.

મનસુખ—કોઈ તમારું નાક પાડે તો કું જામીન ને કહી એમ

હોય તોપણ ચાર હજાર મળે ત્યારે એક છરીનાં ધાથી
શું કામ કરવું જોઈએ?

કુશલ—મહારાજ ખોલતાં જરા ભાન રાખો. “વિવાહનું વરશી
ન કરો” માણસનો દરજ્જો તો વિચારો. એઓ કેવો
ખાનદાન છે?

મનસુખ—નેવું વર્ષના રોઠના સસરા થયા ત્યારથી હું તો શું,
પણ ખી દુનિયાં એમને ખાનદાન કહેશે એટલે એમના
ગુના ખાનદાનની કાંઈ જરૂર નથી.

કચરો—કસુભાઈ, જો રોઠ નેવુંના હશે તો પછી વાંધો પડશે.

મનસુખ—વાંધો શું કામ પડે? એ હજાર વધારે લેજો.

કચરો—કેમ ભાઈ, આ વાત કબુલ છે કે?

કુશલ—અરે તું તે કામ કરવા આંચો છે કે મરકરો
કરવા? આ તો શું? કચરાભાઈ જાઓ નેવું વર્ષના
હોય તો એ શું પણ હજાર વધારે.

કચરો—જસ તો હવે તમે કહો ત્યારે સમ ઠરાવીયે.”

મનસુખ—કચરા રોઠનો વિચાર દ્રઢ છે કે નહીં તેની મેં તો
પરીક્ષા કરી કે આપણી સાથે સંબંધ બાંધવા પાકો
વિચાર છે કે નહીં.

કચરો—(કુલાહલ) કેમ પણ! આપણામાં પોણી રોળ
આની જોઈ?

મનસુખ—હું તો હસતો હતો. રોઠ કનેપાસાલુ નેલા છે તે

જોશી ત્યારે જાણીશો.

કેશવ—ધરમના કામમાં હીલ ન કરવી. કેમ મહારાજ તમને મુરત જોતાં આવડેછે?

મનસુખ—મનેતો મુરત ને મુંતર ખને જોતાં આવડેછે.

કેશવ—વળી મસ્કરી?

મનસુખ—મેં તો કહ્યું હતું જોશી તથા વેદ ખનેનું કામ જાણું છું.

કેશવ—હાહા પરોપર વાત કહી, વેદ પેશાખ જોધને પ્રણી વાર ઐવધ આવેછે.

મનસુખ—‘પુનમનો પડવો ને અમાસની ખીજ’

“અપુષ્ક મહુરત તે તેરરાને ત્રીજ”

પુનમનો પડવો એટલે ધુળેટી, અમાસની ખીજ એટલે ભાંવડની ખીજ, ધનતેરરા, અને અખાત્રીજ, એ ચાર તો અપુષ્ક મુહુર્ત કહેવાય. મારે અખાત્રીજ ઠીક પડશે.

કેશવ—ત્યારે એજ નિશ્ચય હવે અમે રજા લઈએ છીએ.
(સહુ જાયછે.)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

કથળ પ્રીતમલાલનું ઘર.

અખાજવરી, કેશવમાલ તથા મનસુખ.

અખા—આવો કુમાર! આજ તમે ત્યાંથી જુલા પડ્યા.

કૃશવ—નકામા તો નહીંજ આપ્યા હોયએ; શો થયો?

અંબા—પોતે તો આજ ચાર દિવસથી સાહેબની સ્વામીમાં બધાં છે.

કૃશવ—પાછા ક્યારે આવશે?

મનસુખ—(ધીમેથી) હંધર ભાવશે ત્યારે.

અંબા—તે તો કહી ન શકાય આ ભાઈ કેમ આવેલ છે?

મનસુખ—પોતાથી ન થઈ શકે એ વાતમાં ન પુછવું.

કૃશવ—એમને પણ કહેતો ખરા.

મનસુખ—એમને તો પાસવે કે નએ પાસવે.

અંબા—ન પાસવે એવું શું છે?

મનસુખ—અમારા શોભી તો સગાઈ નક્કી થઈ પણ હવે તમે સગાઈ કપુલ રાખશો કે કેમ?

અંબા—(મનમાં) પોતે રોજ ધમકી આપતા તે જરૂર ખીલ કરી હશે ને આ માણસ પણ એટલાજ સાર આવેલ હશે. (ચાસન) ક્યારે થઈ?

મનસુખ—કાલ રાતે કચરા શોભનેં ઘેર થઈ.

અંબા—(મનમાં) કન્યા પણ મોટી છે, ખસ એ તો એજ રાંડ સોખ પેદા થઈ. (ચાસન) બહોં થઈ તેમાં મારે શું?

મનસુખ—એતો પચ્છું. પણ હવે તમે સગાઈની વાત કપુલ રાખશો કે નહીં?

અંબા—મારે કપુલવાની કરી જરૂર નથી.

મનસુખ—નહીંજ કપુલો !

અંબા—હું તો માથું જાય તો પણ ન કબુલું.

મનસુખ—(કેરાવલાસને) માથું જાય તો માથા રહિત વેવા-
ણને શું કરીએ? મારે ચાલો.

કેરાવ—(હરીને) હવે ખડુ થયું ભરમ ખોલી નાંખો.

અંબા—મારે કંઈ કામ નથી. વળી એમાં ડાહ્યા ધનિં
પુછવા તે શું આવ્યો છો?

કેરાવ—એ તો નથુચંદની સગાઈ વિશે કહે છે, તમે તમારું
ન સમજો. ખાસ કામ તો ખીજું છે.

અંબા—કેમ ભાઈ શા કામે આવ્યાછો?

મનસુખ—પ્રથમથી ના પાડે તેની પાસે કહેવામાં શું ફાયદો?

કેરાવ—અંબાએ ત આવ આવો. (એક બાજુએ લઈ જઈ
સમજાવે છે.)

મનસુખ—(મનમાં) લુચ્ચા કેરાવાએ તો આંહી પણ પ્રથમ
પોતાનું સાળું કરવા માંડ્યું, પણ આપણે એનું પણ
દીલું ચાટીયે એવા છીયે કાંઈ ચિંતા નહીં.

અંબા—(પાસે આવીને) બલે ભાઈ તમારા મોંમાં ગોળ.
અમારે ઘેર નથુરોઠની દીકરી કયાંથી.

કેરાવ—(મનસુખના કાનમાં) ઠીક રીકાર મળ્યો છે મારે,
ના ન પાડીશ.

મનસુખ—પહેલી ના પાડી હવે હા કહો એ તો શરમની વાત.

અંબા—મારા સગજવામાં ફરક પડ્યો; તમે આંહી ન ઉતર્યા.

એ કાંઈ રીતની વાત છે?

મનસુખ—તમે કબુલ રાખોછો પણ શીઠ વાંધો લેશો તો.

અંબા—(મનમાં) રોજ એમને પુછતી ત્યારે ના પાડતાં
પણ આજ કીક ઘવ આવ્યો છે; કબુલ કરી વાત
બહાર પાડીશ, પછી વઢીને રહેશે કાંઈ નાક નહી વઢાવે.
ફેક કરવાનો તો નાતમાં ચાલજ નથી, પ્રભુએ દહાંણ
લેવા દહાડો આપ્યો પછી ના રા સાર પાડું? લક્ષ્મી
ચાંડલો કરવા આવે ત્યારે મોં શું કામ ધોવા બહી?
(ચાસન) એમણે તો મને મહીના દહાડાથી સારે દેકાણે
સગાઈ કરવા કહી રાખ્યું છે, નહીતો એ સગાઈ
સાંધાના કામમાં ભાગડાઓ તે શું સમજે ભલા!
‘‘ધેર બેઠે ગંગા મળે’’ ત્યાં ના કાણ પાડે?

કુશલ—ત્યારે અમે રજા લઈએ છીએ મેં કહ્યું છે તેમ
કાલ ગોર વિદાયગોરી તથા કાગળ લેવા આવશે.

અંબા—એ વાતની ચિંતા નહી. (મનમાં) ઘરમાં ઘણું
એ ભર્યું છે એટલામાં શું ખુટી જશે? કાંઈ મોંએ
આવ્યો કાળીયા પાછો થુંકાર? પોતે તો બદામના પાણુ
છે પણ આપણે શું કામ વાતજ કરીયે? બે કડાં ન
એક સારી મંદીલ ગોરને, ને કશાલાસનું તો પછી
થઈ પડશે. (ચાસન) ઉભા રહો હું ગોળ વંદાવું પછી
ખુબેથી પંધારો. (ગોળ વાંદીને બોલે.)

(એકલી મનમાં) અહાહા! મગન પણ સાંધે કુકડાં પાંત્રીસે વર્ષે મોડ પાંધવા હાડા આળ્યો છે. નયુષ્કે દને તો ફક્ત એકજ દાકરી છે અહાહા! એનો સાંભળુજ નહી, વાહ વાહ! ખરો ખજનો! શોધો કાહાડ્યો છે. પોતે તો સાંભળીને ઈંજળ થઈ જશે. હાથ આજ મારી મેનનું મેયું ભાનું; કાલેજ શંક બેલીતી કે, મારા તો ત્રણે ઘોડીયામાં વચ્ચા ને તારા મેતીયાને તો કોઈ ડાંમે દેતુ નથી" હવે કું પણ કહીશ કે, મારા મોતને કુલે છે, એવું એના ત્રણેને કપાળે પણ નથી; વાહ વાહ! ચાલ એક વેવાઈના, ને બોજો એમને આંહી તેકાવવાનો કાગળ મખાવું; ચંદાની વાંસે ખજનો આપવાનો છે માટે હવે તો વીવાહમાં પણ રંજ રાખી દેવો; ધરેયું લુગડાંની પણ ઊંજમઊંજ એવી કરું કે બધી વાતને હાંકી દઈ. ચાલ છવ હામ તો કાગળ મખાવું.
(ભયભે.)

પ્રવેશ ૧૧ મો.

સ્થળ પ્રીતમલાલનું મકાન.

અંબા—મોતી—કેરાવમામ તથા મનમુખ.

અંબા—કેમ ગેર મહારાજ પ્રસાદ ભીષાં.

મનમુખ—હા બેન મધર તમારું કહ્યાંયુ કરો બહુ આનંદ.

(૩૬)

થયો. વાહ વાહ! અંબા બેનની શી વાત છે. ખરેખર
આરાસુરી અંબામા જેવાંજ; દિનનાં તો દરીયો. (મનમાં)
જેમ હુંએ ચડાવશું તેમ વધારે તુષમાન થશે. (મોલી
તરફ હાથ કરીને) આ બાધ કાણ છે?

અંબા—તમારા જન્મ છે.

મન—શું મારા જન્મ છે?

અંબા—હા એ પંડે તમારા જન્મ છે.

મન—બેન મારે તો શીકરીજ નથી ત્યાં જન્મ છે ક્યાંથી હોય?

અંબા—(હસીને) ભૂલ્યાં બાધ તમારા નહીં પણ તમારા
શેઠના જન્મ છે.

મન—તમે પણ હું હસો છો? આતો અંધના શીથળ
જેવડો છે.

અંબા—એતે નીચે ખામણું છે બાકી વર્ષ તો અગ્રીયાર થયાં છે.

મન—કેમ કસુબાધ આ ખરી વાત છે?

કુશલ—હા એજ રતન. જેઈ તપાસો સ્થા.

મન—(મનમાં) અરે હાય હાય! માયુમાં પાંચરોશની ભુમ?
મરીય અંધા! માતાને: પિયોગ! અસ્તાન પિતાનો સં-
જોગ! અને આ નવો બેગ! બાથુરો ત્યારે મને કેવા
આપ રશે! પણ છર! એનો આપને મારો સંતોષ.
આમ ન કચ્છું હોત તો ક્યાં મંડીલ શાનાં મળત.
વળી આ કેકાણે કરવાનો એના આપની પણ બ-
લામણુ હતી. હા માવે પંડે ક્યાંથી બરાવ! આપણે

તો જન્મજ એમ ગયા. માલ જોયા વિના મૂક
આપ્યું તે તો ક્યું છે કે—

“આગળ ખુદિ વાગ્યો ને પાછળ ખુદિ ‘અન્ન’”

“તગત ખુદિ મીયા બાઈ” તે જોયો મેરે ધમ.”

વળી એમાં કંઈ હરકત નથી, પંચ વર્ષ પછી એની મેળે
જોડ થશે. નથુ’ગ વસતવા કરતાં તો ઠીક છે. (આસન)
મોતીબાઈ તો છેકજ નાતા છે.

દેશવ—અરે એથી પગ નાના વર અમારી નાતમાં ધાણાએ
મેટી મેટી કન્યાઓ વરે છે; એ વાતની તરે ચિંતા
નહી. મેં શેઠની ગંજુરી મગાવી ક્યું છે. ધર કળ,
તો જીવો? તમારું પેટ તપાસો પછી વિચાર કરો એમાં
માહે શું ખગડી જવનું છે?

મન૦—(મેતીને) કેમ શેઠ પાંચ લાખો આપ્યું?

મોતી—તારા ખાપને આપ રહ્યા મારે તો કંઈ વધી જોતું.

મન૦—વાહ વાહ! અત્યો ખરું મોતી જગ્યા છે.

અંખા—(ધમકાવીને) અભ્યા લુચ્ચા ગોરને તે એમ કહેતાય?

દેશવ—મેટાનાં છેકરં બાળકપણમાં લાડકાં ને છુટાં હોય છે
પણ મોટાં થયે સુખે છે. અંખાંબના હવે એમને રજા
ઝડ આપો અનારે ખાડુ લિતાવળ છે.

(ધરમાં જાય છે.)

અંખા—હા હવે તમે જરા ઠરો. હું હમાણું આપું છું.

મન૦—કેમ મોતીબાઈ, ખાસ ને કાઈ કહેવાલો છે? (ખીજવે છે.)

મોતી—તારા બાપની પાડીને કહેવરાવ સાળા.

મન૦—અરે તે તો હમણાં જાનોને તમારે ગળે પાંધીશ.

મોતી—તું પાંધીશ તો હું છોડી નાંખીશ.

મન૦—છોડે શું એ તો વહુલી ગળે પાંધી.

મોતી—(ગળા પર હાથ ફેરવીને) મારા ગળામાં તો કાંઈ એ નથી, હું એમ છેતરાતી નહીં તો.

મન૦—તમારે અરધગળા જોશે?

મોતી—શું અડધગાં? હું એને શું કરું?

મન૦—એની સાથે રગજો.

મોતી—શું એ રગપટું છે?

મન૦—પુખીદાર હાલતી ચાલતી પુતળી છે. પણ તમે જાળવી શકશો ખરા? કાંઈ પડાવી તો નહીં લે?

મોતી—પડાવી કોણે તો ખોટા ગંજ લેવા, નહીં એને તો માર માં નાંખી મુકાશ કે મારા બાઈપાંને આપી દઈશ.

મન૦—(કશાને) આ ગિમાશે વડુ શું તેપણ બનાવે નથી.

મોતી—વળી નહીં તે કેમ બનાવતા હઈએ?

કુશવ—કહો જોઈએ તમારી વહુ તે કોણ?

મોતી—મારી વહુ તે મારી બા, બાપા ખીજે માટે હવે વહુને ખદલે બા કડુંછું.

અંબા—(એ કડાં તથા મંડીત આપીને) હવે મહારાજ, આ કુલની જગ્યાએ કુલની પાંખડી.

અનસુપ—(મધનિ) આરે યેત યેતો અમારે હજારો રૂપીયા છે.

“વતં ધાન્યં પથુ કુત સાતં રાત સંવત્સરં દીર્ઘમાયુઃ”

હવે હું રાત માગું છું.

અંબા—હા ભાઈ, વિના કરવા વહેલા વહેલા આવજો ને ત્યાં સડને બેસાવજો.

અનસુપ—(હાનીને) કંઈ બેસાવ્યા વિના મુઝે મહોડે તો નહીં રહું? ત્યો કમુ તાઈ, મેહેલખાની રાખજો. હવે હું વેળાતર રસ્તે પડું છું. તમારી મેહેનત મારાથી અભગ્રા નથી.

કૃશ્ણ—હા ભાઈ, સુએથી પગારો. પાછા વેહેલા વેહેલા આવજો ને માયા રાખજો.

(અનસુપ રાતે પડે છે ને સહુ જાય છે).

અનસુપ—(રસ્તે જતાં).

રાગ સીતાના મહીનાનો.

પાપી પેટને કારણે પાપ, અમાપ સહુ કરે;

આપે શીખ ખાંજનં તેમ, કાંઈ નવ આપે.

જાંયાં મેં નહીં જીમર જાન, કજોડું કુડું કડું

સોધ્યું માત્ર શ્રીગંતનું ધામ, કારજ મારું તો સહું.

વળી કીધી ડોસાનો સગાઈ, નાંની પાળા રાંકિયું;

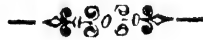
ત્રાત અંધ થયાં ધન કાજ, ત્યારે મારો વાંકિયું?

પામે દંપતિ દુઃખ કે સુખ, ન જાને અપધ;

(૪૪)

આથે પોતાનું કારજ ત્યાંજ, સગાઈ કરે સદા
કરે માત પિતા ન વિચાર, ઉછેરીને માડમાં;
રાખે બાળને મુર્ખ ગમાર, ઝીકે પછી ખાડમાં.
રૂપે દુઃખ કજોડાનું સર્વ, અનુભવે દાખલા;
બાણી બુદ્ધ બને જવ અંધ, અમારે તો હૃદય બસા !!

(પ્રથમ અંક સમાપ્ત).

(૪૪)

અકં ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ ચંદાની ખેડક.

ચંદા તથા રાધા.

ચંદા—તારૂં ગોકુળ જોવા આવે મથુરનાં વાસી. એ રાજ
 અહો ધીન દયણુ નાચે, જગદીશ્વર સ્વામી;
 હવે વહારે અહો જગતાતરે. પ્રણમું શીશ નામી. ટેક.
 દુઃખ દસીયે મુંડી કુળતીરે, આસી ગઈ પ્રિય માત;
 વિયોગ કારે કાળજી, કોને કહું હર્ષહાની વાતરે. જગતં
 માણ્યું મુખે દેતી રાજીરે, રાખતી પ્રાણુ સમાન;
 સારી સારી રીતો શીખતી, મને આપતી બિનમ જાનરે. જગત
 પાંક પડે નવ કાપતીરે, શાન્ત જાતી દેતી શીખ;
 એ સુખ સખર વેળી ગયું, રહ્યું દુઃખમાં વસવું ધિંકરે. જગત
 આગ બળે છે એ ચિત્તારે. તેમાં મૃત હોમાય;
 પ્રીતમનો પતી નથી, મુજ જોખત એજે જાયરે. જગત
 રાધા—(પ્રવેશ કરતી)

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

હાહી ચંદ્રમાણી ગુણવતરે, ધર ખીરજ વહાલી,

કાલે ધંધર આપશે કંઈરે, મળરા નવ ખાલી. ટેક

વિકળ બની તું શા બહુમતીરે, નયને ભરે કોમ નીરં
 મોટી તે તું હજી કવડી, શાદ ગોખે નાણું દેનો વીરરે. ધર
 વાંચો, લખો, ભરો, ખંતરારે, ખાઓ પાંચો કરો એન;
 શાણપણું તે શું શીખવું, તારે શાની કમીછે એનરે. ધર
 અંદા—પિતા પાસે આજ કાલ જોશી વચનું પૂર્ણ જોર ચાલેછે
 રાધા—આપણે તો “વાઠ કાન ને આપ સાન” જાણુંજ અંધ
 કયું છે.

અંદા—આજ સતરમું વર્ષ ખેડું. કાઢને કરો વિચારજ નથી.
 એક ઘડી જાય છે તે મારેજીવ જાણે છે, મારેરે ઇન્
 શિવાય મારો પુકાર કાણ સાંજળે એમ છે?

રાધા—સાયક ઉમરના થયા પછી કુંવારાં રહેવું એ પુરષો.
 માટે તો સહજ છે. વિદ્યાર્થીઓને ભણવામાં, વર્ગી ચઢવા
 અને ઇનામ મેળવવાની આપેક્ષામાં, રમત ગમત અને
 સમાજો સાયબેગીયોમાં, મોટા હોય તો કમવામાં, નામના
 અને આખર વધારવામાં મન ગુંથાયું રહે. પછાર હરે
 ફરેથી અનેક વિષયો પર દિલ દોડે; અને કદાચ કોઈ કુ-
 ભાગી કુકર્મ કરે તોપણ સ્ત્રીયો કરતાં થોડી નામોશી અણાવ;
 કુંકામાં પુરષોને છુટ અને સ્વતંત્રા હોવાથી ઘણો ખરો
 વખત આનંદમાં જાય પરંતુ ખિચારી સ્ત્રીયોના કુંખ
 નો તો આરોજ નથી.

અંદા—વળી પુરુષ જેમ વધારે વર્ષ કુંવારો રહે તેમ વધારે સ્ત્રીની

મજ્જુત, પેસાવાળો અને ભિલમી યામ; કાંઈ કન્યા જે
 રતું હાય માટે પ્રતિષ્ઠિત અને સુસ યવા પ્રયત્ન કરે જે
 તેથી કાંઈના મનપર સારી અસર થઈ કન્યા પરાવે, પ-
 રંતુ સ્ત્રીયેને તો ઉમટું તેમ થવે પહાર જતાં લોકોમાં
 વાતો અને ચર્ચા થયો, બે ધજ્જતી વડીલોની કુકર્મક-
 રો એમ શંકાથી વધારે સખતાઈ, વધારે પરતંત્રતા
 અને માખાપ કે ભાઈ ભોળાઈનું આશોમાખાપણું.
 મરીબોને ધરમાં મજુરીથી શાનો વખત મળે જે
 લખે વાંચે યા જ્ઞાન વધારે; અરેરે હું તો તેથી પણ વ-
 ધારે દુર્ભાગી છું કારણ ગરીબને ધંધો મજુરી કરતી
 વખત ચિત્ત શાન્ત રહે પણ મારે ધરમાં રમત યા જ-
 મત નહીં હાવાથી નિચાર એમાંજ ભમે; વાંચવામાં ગાળું
 તોએ ઠામ ઠામ પતિ-સુખ કે પ્યાર વિશે વધારે દેખુછું
 અને બે બેનામાં બેસું ત્યાંતો પોત પોતાની અનુભ-
 વીજ વાતો સાંભળું; એથી મારા મનને કેટલો ખષી
 બળાપો! અને તેને કિંચિત પણ શાન્ત કરવાને શું દિ-
 ભાસો! કાંઈજ નહીં; પલકે કવોએ પતી મળશે એ ચિં-
 તાની તો હું બોગ થઈ પડીછું હે દુર્ભાગ્યા!

(રડેડે.)

સંધ્યા.—અંદા શાંતયા ખાલ રાંડ કે બીસ વર્ષની કુંવારીને
 ધીના કરતાં તુ વધારે ભાગ્યશાળી છે, માટે સંતોષ માનું

(૪૭)

હજી શું વહી ગયું છે, ધરતર કાલ ભીતમ નોત કરી
આપરો ચાલ જરા મારી સાથે ફરવા એટલે મુંઝવણ
ઓછી થાય. રોમાં ખાપુ રોમાં.

(ખંતે ભયછે.)

પ્રવેશ ૨ નો.

રથળ નથુચંદનું મકાન.

નથુ તથા મનસુખ.

નથુ—(મનસુખને આવતો જોઈને) આવો જોર મહારાજ
પુરાણમાંતો ખરા? કેમ શું કરી આવ્યા?

મન—ડોહોઈ જઈ આવ્યો સાહેબ.

નથુ—અરે પણ ત્યાં જઈને શું કર્યું?

મન— ફર્યો ગામમાં લોકો લીધા.

બેઠીન ખાધા સાડ મીઠાં

કૂડ કપડથી ધનામ લીધું.

ખાસ કામ મેં એ ત્યાં કીધું?

નથુ—આ તે મસ્કરી કે માયા કુટી! સગાઈ ક્યાં કરીને કન્યા
કેવડીછે?

મન—હવે કુટીવાનો છે નેમ; સમજાય પાડ એમને એમ.

નથુ—એતે કેમ ખતે? બોલને ઝડ હસેછે શું?

મન૦—“હૃદયાં તેાં વરુયાં; ને રોયાં તેાં બોયાં” હ્યો આ
કાગળ વાંચો (કાગળ આપેછે)

નથુ—(વાંચાને)વાહરે મારા મનસુખા!! તું જાય ત્યાં તે કસર
રહે? તેં કન્યાને નજરે જોધ ખરી?

મન૦—જોધતો ખરી પણ બોલાવી નથી, બેહરી બોખડી હોય
તો “મારે માથે દોષ નહીં” ને ખારે કુવે કોશ નહીં”.

નથુ—મારી જોડ થાય એમ છેકે નહીં?

મન૦—એખી ના. આપની જોડ જોધએ તો નાતરીયામાં
ગોતો.

નથુ—કેમ બલા?

મન૦—આપની ઊમરની કોઈ કન્યા નહીં મળે. ને નાતરેતો
પૈસા ખરચે એશીં વરસની પાણુ ધરમાં આપરો.

નથુ—ખટલા સમુ બોલ નહીં તો ગાળ દેવી પડરો. એ મારા
જેવી રૂપાળીછે કે નહીં?

મન૦—નાના-ને ના તમારા જેવીતો નથી ચાહે ઠપકો દ્યો
કે ધનામ આપો.

નથુ—રૂપા કરી માથું ન કુટાવ નેં સાચે સાચું બોલ.

મન૦—સાચું કહીશ તો ખાશું લાગરો

નથુ—અત્યારે તને બધી છુટછે, જા ખરેખરું બોલીશતો કદ
શુરસો નહીં ચહે.

(૪૬)

મનજી—તો સાંભળો. (ગાયછે.)

સુણોને વૃદ્ધ રોઠ મારારે (૨);

ખરી વાતના બોલો ચિતમાં નવ ગણશે ખારા.

તમારે દાંત નથી એકરે (૨);

રોઠાણીને ઘાડમ કળી સમ દાંત ખર્ચાંસે છે.

તમે આંખે કાને કાચારે (૨);

જૂગ નેતી અંધજી રોઠાણી વદે મધુર વાચા.

તમે બદ સુરત ફિક્કા ગંધીરે (૨);

નાજીક સુધક ગુલાબી ગોરી રૂપાળી બહુ ફંદી.

પ્રતીદિન તમે યરો નખજારે (૨);

જોખનથી મદ માતી તાતી ખનરો એ અખજા.

ગણાવું જે જે તે થોડરે (૨);

તમે સાઠના નાર સોળની કહો શાવું જોડું?

નથુ—(હસીને) કેવું મળવું લાગ્યો છે વાહ!! સાખાગ છે.

મનસુખ—સાખારી સો ફેરા મળે, એમાં માફ કાંઈ ન વળે;

ગુંઠી ભરીને નગદ અપાય, તોજ કાળજી કંડું થાય.

નથુ—સવારે દુકાનેથી વીસ રૂપીયા ધંનામના લેજે. કેમ હવે

તો રાહ?

મનસુખ—જેવો મને રાહ ક્યો, એવાજ તમે પણ કન્યા

જોઈને રાહ યરો એટલે સપાડું વળી જશે, ને મારી

એટલે તો ખાકી રહેશે.

નયુ—ત્યારે વળી થઈ પડશે કેમ ચંદના વરને જોયો કે
 મન૦—ખયું સાઈં થયું છે. જોરો ત્યારે જાણશે. હાલ
 હું રજા માયું છું, સવારમાં વિજતવાર સમાચાર કહીશ.
 નયુ—હા બહે જા, સવારમાં વેહેણા આવજો.

(સહુ જાયછે).

અવેશ ૩ જા.

સ્થળ પ્રીતમલાલનું ઘર.

પ્રીતમલાલ તથા અંખાગવરી.

પ્રીતમલાલ—“દશમાં સંધ કરેરે” એ રાગ.

૩ઠીએ ધાણ વાળ્યારે ધાણ વાળ્યો,

આજ હરખ હૃદયનો ટાળ્યોરે. ૩ઠીએ

૩ઠી દશીયેને આંધળા બનાવે,

બાળ પારણામાં હોય ત્યાં વસાવેરે. ૩ઠીએ

૩ઠી રજા દેખી સરવેને કરાવે,

મુર્ખ દશી નારીયોમાં બહુ ફાવેરે. ૩ઠીએ

ધુર્ત મુર્ખ ત્રિયા કરે જેહ ધારે;

કળેરા કળેતીથી સુમજનો હરિરે. ૩ઠીએ

પોતે વેણું હોય કળોડાનું.

તરપિ હોરાથી વરાવે ખાળ નાનુંરે. રૂઢીએ

સર્વ નાત કુડી રૂઢી જહાં પાળે,

ગુરુ સુમનું ત્યાં કેમ કરી ચાલેરે. રૂઢીયે

હે પરનેયરે ! ગારા શા ભાગ સાગ્યા કે હું સાહે-
બની સ્વારીમાં ગયો ? હરી હરી !! કાળો કેર કરી તા-
બ્યો ! ખાળક પાણમાં પરણ્યો ત્યારે સ્વાધીનમાં સઠ જોમ
જોમ સુધારવાને પુકિતયો વાપરી તેમ તેમ વધારે સ્વચ્છંદો
અસાત, અને મુર્ખ જણાતી ગઈ. અને છેલ્લે સરવાળે
એટલો પઠવ્યો છે કે એવી સ્ત્રીયો કરતાં વાંઘ રહેવું
જાગરવાર વધારે હિતમ માનું છું. નિરાશિત વસ્ત્ર, અમુવાય
કે નિંદા શિવાય વાત કરવાનો વિષયજ ન મળે. હેત કે મ-
ર્મમાં પણ ન સમજે અંધ આગળ મૂગ નેતાની ચપળતા
શા કામની ! મેળવેલ જ્ઞાન, વિદ્યા અને બુદ્ધિથી શું સાત્તા
અમીયા છેલ છટાક ને બીબી છુક જટાક ? અરસોસા ! છા-
કરાને પુરું ખાયા પીવાનું પાણુ બાવ નથી ; સડકો રાખી
પુરું બાણુવા નહોતી દેતી તેમા વળી આ દાખલ કરું એ-
ટલે જ્ઞાન સંપાદન શી રીતે કરશે ? દુર્મિત ધવાથી બુદ્ધિ
ક્ષિણુ થશે ! બચપણથી લોકો મસ્કરી કરશે એટલે વફર
જોમ બંધારે ! એક તરફથી તેના તથા બીજી તરફથી એ
આઈના દુઃખનો વિચાર કરતાં કાળજી બરાબ બાધ છે,

બાળલગ્ન નિબંધનો આજ અક્ષરે અક્ષર આંખે તરે છે.
 હે પ્રભુ! એટલેથી પણ ખસ નથી. લાયકેરીમાં, સભાઓમાં,
 અને સુધારામાં અગ્રગણ! કળોડા વિશે પહેલી પ્રતિજ્ઞા
 કરનાર! તેને ઘેરજ આ પ્રમાણે થાય! “સાચળ ઉઘાડતાં
 આપણે નાગા દેખાઈએ.” શું કાંઈ પણ એમ ખારશે કે
 આ મારી મંજુરી વિના થયું છે? “હીણા માણસથી પ્રભુ
 તોળા કરે.” મિત્ર મંડળ, ગામ, અને દેશમાં કેટલી ના-
 મોશી અને શરમ ભરેલું! વર્તમાન પત્રોવાળાને તો પુરો
 હાવ માળો. (અંખા આવે છે.)

અંખા—એમાં તે કયા લાખ બે લાખ ખરચવાના હતા તે
 આંખા ત્યારથી વિચાર્યા કરો છો ને કાંઈ ખોલતા
 પણ નથી?

પ્રીતમ—તું બસી થઈને હમણું અહીંથી જતી રહે.

અંખા—જ્યારે ત્યારે એજ જવાબ દોછો તે કેમ કીક પડશે?
 રમત નથી કરવી છોકરો પરણાવવોછે. સભામાં બાધણ
 કરવા જવું હોય તે દેસ સુના થઈને વિચાર કરજો
 હાલ તો હું કહું તે સામાન મંગાવી આપો.

પ્રીતમ—હાલ મારી તખીયત કુસ્ત નથી માટે બસી થઈને
 કાલ કહેજે એટલે વિચાર કરીને લાવી આપીશ.

અંખા—(છણકો કરીને) હાં! શું સમજતા હશે? તખીયત
 તે રોજી સારી નથી? સુધારામાં હજારો આપણાં તે

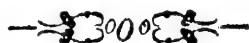
(૫૩)

વિચારે નથી થતો કે તખીયતે નથી ખગડતી ને આ
વખત તો હવે કંઈ થશે.

પ્રીતમ—(ઝુસામાં) ખસ જતી રહે આંહીંથી નહીં તો ઠીક
નહી પડે.

આખા—પરણી ત્યારથી ક્યારે ઠીક પડ્યું છે? મુઠ્ઠા રાંડ હું
કે માંડ દીકરો પરણાવવા હજારો આંખો તોપણ મનને
સંતાપ ને સંતાપ!!

(જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

રૂથળ ચંદાની બેઠક.

ચંદા—સંધ્યા—તથા મનસુખ.

મનસુખ—(મનમાં) ચંદાએ ત્યાંના સમાચાર પુછ્યા બોલા
બોલો છે પણ આપણે તો પાહ વાહાજ બોલાવી દેવી.
હાલથી શું કામ એને નાજીમેદ કરે? અલખત અન્યાય
થયો છે, જ્યારે પતિને નીરખરો ત્યારે મારું નામ દહ
રોરો તથા હજારો માપે દશે. પણ અરે! રડે ને ગાળો દ
એના બાપનું નામ લઈને! એનીજ દરખાસ્ત મોકલે,
ખર જોઈ પ્રીતમમાલને ત્યાં સગાઈ કરવાની હતી. હું તો
ચીઠીનો ચાકર. મારું પેટ ભરાયું પછી હું શું કામ

નાની મોટી કરી કુંવારો રહું? આસલથી રીવાજ છે કે
 ૫૨ મરો કે કન્યા મરો પણ ગોરવું તમારું બરો”
 એટ મુંઝીને ઢાણ પગપકાર કરશે!

(રાધા તથા ચંદા આવે છે.)

રાધા—કેમ અલ્યા, કાલ સમાચાર કહેવા કેમ ન આવ્યો?

મન૦—રોડ ખુબ સીરપાત આવ્યો, ત્યાંથી પણ હાથ માર્યો
 હતો તે ખડું જોઈ હરખ થેતો થઈ ગયો હતો. રાધા-
 એન, પૈસો જોઈને મને ખડુ ગદબદીયાં થાય છે.

રાધા—ધિકાર છે તારી ખુશીનાં એમાં શું પરાક્રમ કશું?

મન૦—ચંદા તથા રોડ બંને સાર જોડ ગોતી લાવ્યો.

રાધા—“ખીખી થાય મીયાં જોગ વ્યારે મીયાં થાય ધોર જોગ”
 નિંદા કર્મ કરી મહા પાપી થયો.

મન૦—રોડ કહે તે કરવું એ શેવકનો ધર્મ છે, તેની ખાતર
 માથું કપાવવામાં પણ પુન્ય છે. તો આટલા પાપનો
 શા ભાર છે?

રાધા—થાક્યાં તારાથી; કહે, આ ચંદા એતની સગાઈ કેને
 ત્યાં કરી? વર કેવડો છે?

મન૦—(મનમાં) હવે શું કહું? “દુધમાં ને દહીમાં ખંતેમાં
 પગ રાખું”

રાધા—કેમ બોલતો નથી? મુંઝો કેમ થાય છે?

ચંદા—“કાગડાને મન હસવું આવે ને રડકાનો જીવ બપો”

મન૦—હું મરકરો કહેવાયો તેથી આજે પણ તેમ કરું કે
સાચું બોલું, એ વિરોધવાર કરું છું.

રાધા—પ્રભુ માથે રાખીને બોલ.

મન૦—પ્રભુ તો સચરાચર બાપક માથે, પગે આસપાસ,
જયે છે તમે પ્રીતમલાલ કબીરવાળા સુધોલાને જોળખો છો.

ચંદા—હાહા એમનું નામ તો ઘણીવાર વાંચવામાં આવ્યું છે.
(મનમાં) અરે મારી જમણી આંખ કેમ કરકે છે? એ-
મને વ્યાં થઈ હોય તો ઘાલુંજ સાફ કાઢજી 'આપ
તેવા ખેત્ર ને વડ તેવા ટેરા' હે પ્રભુ!

મન૦—એમને એકજ છોકરો મોતીલાલ નામે છે, તેમનાથી
તમારો વીવાહ કર્યો. (મનમાં) હાલ સાચું મોતીધારે.
બેશો ત્યારે જાણીશો કે મોતી તો ખરું પણ મીઠીયું.

રાધા—એમની કેટલા વર્ષની ઊંચર છે?

મન૦—એમની તે કાની?

ચંદા—જેને ત્યાં જન્મે તું સીરપાવ લઈ આવ્યો તેની.

મન૦—કોયો વિચિત્ર પ્રશ્ન! એમની સાઠ વર્ષની ઊંચર છે.

ચંદા—અહા બોલો તે કે ખરું છે?

મન૦—કાલે મેં પાસેથી સીરપાવ લાવ્યો મારે તેમની ઊંચર
ર કહી એમાં બકવા જોડું થું છે?

રાધા—ચંદાના વરને કેટલાં વર્ષ થયાં છે?

મન૦—(હસીને) નવ દસ.

રાધા—“વખતનાં ઢાલ વખતે સારાં વાગે” આ વખતે
પણ મસ્કરો?

મન૦—મેં એમની જન્મોત્તી તો નથી જોઈ. હાડા બે હા-
ડા કે પહોર બે પહોર વધારે હશે.

અંદા—તું સાચું ન કહે તો મારા સમ.

મન૦—શું હું કોઈ કાળે જુડું બોલું એવો માણસ છું?

અંદા—ત્યારે શું એમની ઉંમર નવ દસ વર્ષની છે એ વાત
ખરી?

મન૦—એમ ધભરાએમાં. રાધાએન, તમે એમને જરા સર-
વાળો કરો આપી શાન્ત કરો.

રાધા—શી ખખર શા જોડા વાળે છે, પુરો માથા ફાડીયો
માણસ છે.

મન૦—માટેજ માથું કુટાવું છું. કારણ કે—

“આતુરસેં આતુર મીલે, રસકી લૂટાલૂટ;”

“મુરખસેં આતુર મીલે, ઉલટી માથાકુટ.”

રાધા—કાંઈ મુરખ નથી. આઠે જાંઠે કુમેદ છે.

મન૦—ત્યારે તમે મુર્ખ તે આવી સરલ સંસારમાં ન સમજ્યાં.

હું મારા ધર્મના સમજાઈને કહું છું કે નવ ને એકરો
એટલાં વર્ષ થયાં છે.

અંદા—(નિઘાસ નાંખીને) ત્યારે કેહેને કે દસ વર્ષ થયાં છે

બીસઠાં મુખે શું કામ ડરાવે છે?

મન૦—આ વખત મુખીધથી સમજ્યા ન સમજ્યાં માટે
જુઓ હું સમજાવું. નવની આગળ એકડો એટલે આ-
ગણીશ વળી નવ દસ એટલે નવને દસ પણ આગણીશ.
આ બે રીતે મેં જાંમર કહી પણ તમે ન સમજ્યાં
“ભાર્યાં પણ ગણ્યાં નહી.”

શાધા—વાહ વાહ! ધર પણ સાઈ, જાંમરે ખરાખર, ને વળી
તમારા સસરા સુધરેલ હોવાથી ગુણીયસ પણ હશેજ. રંગ
છે! કામ તો શ્રેષ્ઠ કર્યું.

મન૦—રંગ આપો બાપાને! એમણેજ મને ત્યાં સગાઈ ક-
રવા કહેલ હતું. મેં કાંઈ નવું નથી શોધ્યું. એતો ખરું
મોતી છે. જોશો ત્યારે બાણુરો.

ચંદા—અલ્લા અહિંના સમાચાર ત્યાં કાંઈએ કંઈ પુછ્યા હતા?

મન૦—“યોડા સો મીઠા” પુછ્યા હશે તો જવાબે દીધા
હશે, હવે હું રજા લગી છું.

શાધા—ન કહે તો પડે ખાડમાં. જ્યાં દે એને. પણ અલ્લા
તારા બેલનામાં ફરક તો નહી પડે કે?

મન૦—અલખત ફરક પડશે.

ચંદા—વળી શોમાં.

મન૦—જાંમરમાં.

શાધા—જો વળી મરકરી માંડી કે?

મન૦—હાડે દાડે જાંમરમાં વધરો, વધારે બાણુરો એ ફરક નહી કે?

(૫૮)

ક્રાંધા—મિતો અમે પણ સમજીએ છીએ. ચંદા હવે હું જાણું છું
પછી આવીશ.

અંધ—હા ચાલો હું પણ નીચે આવું છું.

(સહુ જામ છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ નયુચંદનું ઘર.

નયુચંદ તથા મનસુખ.

નયુ—કેમ મનસુખ, હવે શી તજવીજ કરવી?

મન૦—તમ હવે તૈયારી કરો (મરવાની). મારું કામ શું,
વાણીયાને રૂપિયા મળ્યા, તેમ બાઈ પણ દુઃખમાંથી છુટે.

નયુ—વળી ગરકરી માંડી કે? શાની તૈયારી કરે?

મન૦—તમારી જાન (જીવ) કાઢવાની.

નયુ—જાન કાઢાડ્યા વિના કંઈ છુટકો નથી.

મન૦—શેઠ કિતવળ કરો તો સાફ. કારણ મને ગિચારી

રોકાણીનું બહુ પેટમાં બળે છે તે ઠંડક થાય. (મનમાં)

એને પરણ્યા પહેલ મરે તો ગિચારી રંડાય નહીં.

નયુ—તારે પેટમાં શું કામ બાળતું પડે છે?

મન૦—મેં એટલાં તો તમારાં ત્યાં વખાણુ કર્યાં છે કે આજ

કાલ રોકાણી આંગળીએ દહાડા ગણે છે, માટે વેળાને
સર જન કહાડીને જાઓ તો તેના જીવને પણ નિરાંત થાય.

નયુ—તેં મારાં ત્યાં ખૂબ વખાણ કર્યાં હતાં.

મન૦—એ ખિચારી ગરીબની દીકરી, તમારી દોહતને હવેલી-
ચાની વાતો સાંભળીને તો છકીત થઈ ગઈ છે, ને તેની
સાથે વણી તમારા રૂપનું વરણનું!

નયુ—ખરી વાત છે. શું એમ હું કંઈ ધરડો છું? (મુછોપર
હાથ ફેરવે છે.) પણ આ વાળ ઘોળા છે તેનું શું કરવું?

મન૦—રોક આમારામાં તો એ ખંધા વાળ જન નીકળતી વ-
ખત મુઠાવી નાંખવાની રીત છે, માટે તમે પણ એમજ
કરજો. પણ હજી તો જન જવાને વાર હશે.

નયુ—ઘેંટો છે કે શું? તમારી નાતની રીત અમારે કંઈ કામ
આવે?

મન૦—(ગતમાં) એટલેને ગરતી વખત વાળ મુઠાવે છે તે
કહું છું, પણ મરમ ન સમજી કહ્યો મને ગાંડો ગણે છે.
હીક છે “સંઘ દ્રા ટટ્ટ ચક્રને દો” (ચક્રને) કલપ કરે
એટલે કાળા થશે.

નયુ—ખીજી કાંઈ તદખીર ખતાવે તો સાફ. એનો “છેલો
ઉપાય છાશનો” છે.

મન૦—એક વાત કરો; રોજ બી નાહી પુખનું પહાનું
કરી રાતાઈ ખધે વાળે ચોપડવી, ને સુકાય એટલે ખહાર

આવશું.

નથુ—કાંઈ ખર્ચ શરીરે રૂથનાઈ એપડાય?

મન૦—એય ઘોડા માકડાના શરીર ઉપાડું ન રાખરો. ખરણો
ત્યાં સુધી વાળ કાળા રોજ કરો, પછી કાંઈ જરૂર નથી.
(મનમાં) પછી તો સહુ જાણશે કે સાઠ વર્ષે પરણી આણી
જનમ કાણું કર્યું.

નથુ—ચાર દહાડા પછી અહીંથી નીકળશું. ચંદાનો વિવાહ
પણ કરતા આવશું, ખધી તઈવારી કરાવી રાખી છે.

મન૦—રોઠ, જન કાહાડરો, તો પાલખી વિના નહીં ચાલે.

નથુ—તે તો કોકની માગી લઈશું.

મન૦—માગવાના કરતાં વાંસડાએની ખનાવી હોય તો કેમ?

નથુ—(હરીને) ઘેલો છે કે શું? વાંસડાની તે પાલખી ખને?

મન૦—(મનમાં) ઘેલો તું ખને છે, બાઈ પાલખી સમજે છે ને હું
ઠાઠડી કહું છું; આજ મરું કામ મરું થઈ રહ્યો છે તત્તાપિ
પરણવાનો હાંશલો કટલો ખધો છે! (ચાસન) રોઠ ઉપાડ-
નારા તો ધણાએ મળી આવરો.

નથુ—અરે તેની તો કાંઈ ખોટ નથી.

મન૦—આગળ એપદાર તો પેલો દેવતાવાળો (કુણી જીપાડનાર)
યરો કે?

નથુ—કેમ દેવતાવાળો વળી કાણ છે?

મન૦—આપણા પીરખાંને હુકાને ખડુ છંદ છે, તેથી સત
દહાડો દેવતા વિના નથી ચાલવું, મારે એમે એનું નામ

(૬૧)

દેવતાવાળો પાડ્યું છે.

નયુ—તારે જરાએ કાળજી ન રાખવી. જાન કહાડવી કાંઈ સહેજ વાત નથી, હું બધા બંદાબસ્ત કરીશ.

મન૦—પાછળ તો બધરાં ગારો. (ચેરો કુટરો) પણ વળી આગળ પણ બાયડાઓ ગારો. (ડાધુ ચેરો.)

નયુ—આગળ વળી કાણુ ગારો?

મન૦—પેલા ગરેલા તેવાર થઈ રહ્યા છે તેને ના પાડરો!

નયુ—ઠીકજી. પણ ચાર ઠાઠો ઠીક આવરો ખરે?

મન૦—અરે એતો ઠાઠ કે ઠાઠી બધું સારું થરો. ચાલો કુકાને પધારો છો કે?

નયુ—હા ચાલો.

(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ થો.

સ્થળ પ્રીતમલાલનું ઘર.

પ્રીતમલાલ—અંખાગરો—તથા મનસુખ.

પ્રીતમ—(મનમાં) અરે! બધી રીતે કપુઆત, કાગળ પત્રો, લેવું દેવું. કૂલ કરી છેવટ સગન પણ કપુલ કર્યું! અહા જો બધુ દોષમાં તો એ લોકો આંહિં આવી પુગરો. હરી હરી!!! પરપ્રથાં નહીં; પણ હરી એવી છે કે હવે જરાએ

બસકાવ નહીં અફસોસ! મારા ધરમાંજ કળોકું! મુખ્ય
 સ્ત્રી મળવાથી મારું જ્ઞાન! મારી આખર! મારું ભવિષ્યનું
 મુખ! બધું વ્યર્થ ગયું, અને જશે હું તે શા ગુસ્સાથી
 સુધારાનો સાગી થાઈ? મારા જ્ઞાનનો ઉપયોગ હું મારા
 ધરમાં અરે! મારા મુખને સાફજ ન કરી શક્યો?
 મારા એકના એક પુત્રને સુધારવાની ધારણા નિસ્ફળ
 થવા સંભવ થયો? મારું નામ પાછળથી ફળવાનો આ-
 ભાસ પડી ચુક્યો! શુરાને એક અપ્પળાએ નિંદ્રામાં
 હરાવ્યો! વાધને ભુલ્યી રીઆળે દગો દીધો! હું સ્વ-
 તંત્ર છતાં રાત દીન મુખે જોડથી આ પ્રમાણે ક-
 ઠાઈ છું તો એ બાળા, અરે! વળી ભણેલી અને
 સુત છે, તેને આ લાડકવાયા ઢીંગલ! વરને જોઈ
 તથા તેની સાથે રહી કેટલું કષ્ટ થશે? વળી “કુકાળમાં
 અધિક માસ” રંડાનો સ્વભાવ પલીત ત્યાં એ અપ્પ-
 જાનો શો આશ્રય! પોતાને ભાંણ લેવાની હોંશ હતી
 ને હું વારંવાર હાથ સગાઈ કરવા ના પાડતો મારે
 આ દગો થયો! ત્રાહિ વિશ્વકર્તા ત્રાહિ!

(અપ્પાગતરી પ્રવેશ કરેછે.)

અપ્પા—કહી કહીને થાકી પણ હજી તમારી આંખ ઉઘડતી
 નથી. બધું તમારું સુધરેલાપણું, તમે ખરેખર કશું
 વિના પરણાવવા ખારતા હશે પણ તેમ નહીં બને. મેં તે

સાંણુ લેવા દોકરો વરાંચો છે.

પ્રીતમ—બુડી, જો સાંણુ લેવી હતી તો શું વહી જવું હતું?
એ બાઈ સતરની છે, ને આ નવનો છે તેનો કાંઈ
વિચાર કર્યો?

આબા—વિચાર વિના તે કેમ કર્યું હશે? થોડીક તો સન
મજાણુ હશે.

પ્રીતમ—ધિકાર છે તારી સમજણને! વિચારી અબજાનો
બવ ખગાડ્યો.

આબા—ખગાડ્યો તે રોણે? શું કદી મોતી મોઢો નહીં જ
થાય? વાહુના ખાપની અખુટ દાસત છે ને વહુને બાઈ
એન કાંઈ છે નહી તે કાણુ ભોગવશે?

પ્રીતમ—ભોગવનારાં ભોગવશે મોતીને તો બાળકપણથી મ-
ડાંચો ને હવે મોઢું મીઠું વજશે, તેથી શાએ દાસ ધરો.

આબા—તમે એકલા બલે બાણ્યા. મારે તો હવે એને નિરા
જોજ નથી મોકલવો. એની ખસારાત નોકરી કરે. છોક-
રાને અખંડ સુખ કરી આપ્યું, તેની સાખારી તો
ખળી, પણ કીમટા હપકો દેવા મંડ્યા છે.

પ્રીતમ—સમજ્યા વિના ખકખકાટ ન કર.

આબા—હવે એતો ખહુ યયું ધરનો સાજા હું છઠી તેં
રહે છે નહીં તો તમને શું ધુળની ખખર છે?

પ્રીતમ—એમતાં એમતાં છાકી ન જ નહીં તો પછા સાંભળીશ?

અંબા—હવે એ માયાકુટ કરવી છે કે ધરણી ભુગડાં વીરિ
સામાન પણ કરવો છે? આઠવા ત્મારથી રાંડની પેઠે
ધરમાં શું બેસી રહ્યાછો?

શ્રીતમ—બેધમાન! બોલતાં બોલતાં છોક્રે કે? (એક તમાચો
મારીને) ચલ ખીસ અહીંથી સેતાન! ધિકાર છે તારી
જનેતાને!!

અંબા—કહો તમારાં હોય તેને, બિચારી મારી માએ તમા-
રું શું બગાડ્યું છે? “માથું કુબે છે ન પેટ શું કુટો
છો” “નબજો માંટી રાંડપર સુરો” આ રહ્યો છોક્રો.
મારી નાંખો એટલે પરણાવવોએ મટે ને ખરચ કરવું
પણ મટે. (મનમુખ્ય પ્રવેશ કરેછે.)

અનં—(મનમાં) વાહ વાહ! અહિં તો સ્વસ્તિવાચન ને
પુજા ચાલેછે (ચાસન) નારે મહારાજ! ધણી ખંભા
મારા મોતીબાધને; ખરચ બોધું કરાવવા તો અમે
સામા આઠવા છીયે.

અંબા—(તેને જોઈ સરમાયા વિના) જુઓ આતો આવી
પહોચ્યાં ને તમારું હજી કશું ઠકાણું નથી હલતાં બિ-
ચારાં પરણાવવા આંહી આઠવાં એટલે જાનનું ખર-
ચ તો પત્યું.

અનં—અંબાબાઈ, જાન એટલે જીવ. તેનું ખરચ તો ત-
મારાં કુસ્મન કરો; એ વળી ભગમાં વિદ્યુ શું કામ
જોઈએ?

પ્રીતમ—(મનમાં) હે પૃથ્વી! આ વખત તેં માર્ગ કેમ ન દીધો? અરે મારું મૃત્યુ ક્યાં છુપાઈ ગયું? મારી ભાખતી ઈજલાના આજ કાંકરા થાય છે, મારા ધરતી ફનેતી પરદેશી બુચ્ચો માણસ જીવે છે એ કેવું શરમ ભરેલું! હે પ્રભુ! હે ભગવાન! હવે તો સહાય થા?

મન—મહેમાનની પેશાશુ આકરી સાફ આવી તો ન હોય. ચાહે તો “વેંચાય તે મળે” તેમ જો માર સુખનો સંભળાવો પણ કાંકતો પેશાશુગત આદેશે.

પ્રીતમ—(મનમાં) કોઈ પુરો પક્ષીત જણાય છે. (આસન) તમે કાણ છો?

મન—સાહેબ, આપનાં માનવંતાં વહુછને પુછયાથી જણાશે. (મનમાં) એ હાથ ગુસ્સે છે માટે જવાબ દેનાર નથી.

પ્રીતમ—તમેજ કહો. ક્યાંથી કેમ આવવું થયું છે?

મન—એમનેજ પુઝો, વિચાર કરવા તે અબોલાં રહે કેમ થશે? ભલા એ નિર્મિતે રસનાં ભાગી પાને જણાં પુરીથી ખોલશે આમશે તો ગને સંભારશે.

પ્રીતમ—વેનાઇનું માણસ જણાય છે નહીં તો આસડાની પુળને ભાયક છે. (અંબાને) કેમ તું એમને ઓળખે છે?

અંબા—તમે ને એ જો પડા ખાડમાં; હું તો આ ચાલી. (ભાય છે.)

મન—રોઠ ફિકર નહીં. આપણે જો પડશું તો હું તમને

આકાંધી કાઠીરા. આટલી વાર મને અરેખાઈ આન-
વતી હતી. તે આ સ્મૃતિ સાંભળી સંતોષ થયો. હવે
આપ પુછો તેના જવાબ દીધો.

પ્રીતમ—(બહુ ક્રોધ થડપા છતાં પરાણે દબાવીને) તમે આંદો-
હમાં બેસો.

મનન—આ બેઠો મહારાજ. (બેસે છે.)

પ્રીતમ—તમે કાણ છો ભાઈ?

મનન—પાતાળ પેદો.

પ્રીતમ—ભલા માણસ સમજીને જવાબ આપ. કાંઈ માણસ
ઝાળમે છે કે નહીં?

મનન—સાહેબ ઝાળખવાથી વેવાઈ જાણી મરકરી કરંધું.

શેઠાણીનો ગુસ્સો મારા ઊપર ન ઉતરે હો?

પ્રીતમ—ત્યારે આવું જાંધું નામ કેમ પતાવે છે?

મનન—જાંધું તેપણુ આ પ્રસંગે ધણુંજ સવળુંકું વેવાઈ
ના જોશી છું માટે પ્રવેશ પુછો.

પ્રીતમ—અમારા વેવાઈ ત્યારે આવશે?

મનન—એતો હું જાણું છું પણ જીએ મારી વિદ્યા. સાંભળો.

મુખ્ય ત્રિયાને સુધરેલો વર, કળેશ હમેશા વસે છે તે ધર;

દેવો ઊપજ્યા બાળલગ્ન પર, રેરે સામે ગ્રહું છધુંદર. ૧

કેમ સાહેબ. અકલમદાને ધંધારો બસ છે.

પ્રીતમ—તમે આંદો કેમ આવ્યાછો?

મનન—હું પાતાળ પેટો ૭૬ માટે આજની વાત પણ પા-
તાળે દાટી. હોય ધર છે તે ચાલ્યાં જાય છે. નથુ શોર
આગળથી ખપ્પર દેવા મોકલ્યો છે. એઓ કાલે આવશે.

પ્રીતમ—ઊતારાની કાંઈ જગડ થઈ છે કે હું કરી આપું?

મનન—ગુલાંઈ મહારાજના પાગમાં ઢિતરવું છે. હવે મને
રજા છે?

પ્રીતમ—હા જાણ પધારો હું પણ મડી પછી ત્યાં આવી સા-
માન સરંજામની વગ કરી આપીશ.

(મનસુખ જાય છે.)

ઊઠ જા! હવે વિચાર કરી ઉદાસ થયે માજ નરો.

ધંધર માથે નાંખે તે કર્યા વિના છુટકો નથી. પળી "રાત"
પેડી ને વેરા મણા" એતો આવી પહોંચ્યા.

૬ (જાય છે.)

—૦૦૦૦૦૦—

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ પાગ નથુચંદનો ઊતારો.

ચંદ્રગણી એકલી.

ચંદ્રમણી—(રોતી રોતી ગાય છે.)

રાગ સીતાના મહિનાનો.

હોય અજળ નસીબ નસીબ, ગજળ આતેશું થયાં.

છબી સુખી થવાનો બિપાય, સમુજો હડી અયો.
 મળશે ગુણી ભાયક કંથ, એવું મન ધારતી;
 પછી કેવાં થશે મહા સુખ, એ નિત્યે વિચારતી.
 રચી છંદ પદો ભભી ભાત, ચતુરતા ખતાવવા;
 પ્રેમે આર્ધશ તાણી સુકંઠ, પ્રીતમ મન ભાવવા.
 પતિનું પારખી વાત, બિચારીશ સર્વદા;
 રોવા કરીશ વિવેકથી એષ્ટ, આધીન રહી સદા.
 મુખે માગ્યું મને ભભી ભાત, પ્રીતમ ઝટ આપશે;
 દેવ કો કંઠ પાડશે દુઃખ, તો તે પણ કાપશે.
 ભખી વાંચી ભરી શીવી એષ્ટ, કરી પ્રેમ વારતા;
 બોલી મધુર બટાડીશ આર્ધ, વાલમશ્ચની આપદા.
 ભણ્યું નાવલીયો તો જ્વાન, હશે વર્ષ વીશનો;
 શૂરો ધનિક મહા વિદ્વાન, ઢાંકણ મુજ શીખનો.
 તેથી મેળવી જ્ઞાન વિશેષ, વધારીશ વિદ્વતા;
 રંજ રેલમાં ગાળીશ દીન, તરક એવા ખડુ થતા.
 પણ ધરા જહાં પ્રતિકુળ, ત્યાં અન્યનો વાંક શું!
 તાત ગોરે દગો કીધો હાથ!! નાંની ખાળા રાંકશું.
 નાસતી જે ખભા થકી દુર, આવી શીર તે પડી;
 ભુંડી મુર્ખ કજોડાની રીત, હાથ!! મુજને નડી.
 આર્ધ પી સાધી સ્વારથ પૂર્ણ, સર્વ તો ખરી જરી;
 મારે વેઠવું દુઃખ અપાર, મારો પ્રભુ શું ધરો!!!

(૬૯)

અહા! ધણીની એગપીસ વર્ષની વગ સાંભળી ત્યારનો
હર્ષ અને આ વખતે ખરી વાત ખુલ્લી જણાતી
વખતનો શોક અડથ છે. અરે દૈવ! કીડી કોપર કટક!
તારી આકૃષ્ટ ન હોય તો મારે સંનદાતા મુસ માડી શું
કામ સ્વર્ગવાસ કરે? ખાન પાનાદીક વૈભવ મારે ઘેર
પરીપુર્ણ હોઈને મારા સોગતી તિના! અરે કામદેવના
મારથો બેયેત થયેલ ધણીનાજ મેળાપ ઉપર આશા
ખાંધી પરણાવવાને સાર જે ઉત્સાહ સનેત ઉત્કંઠીત
રહેતી તે સમય આજ આવતાં કેને વ્યુક્રમ રચીત
થઈ ગઈ! હરી હરી! એ દુઃખો તો આપાદ રહ્યાંજ
પણ તે સાથે જ ગતી કમજોર ખમાસીને લઈ મહાસા-
બમાં કીતરવાની ફરજ પડી! એવા હોદ્દાની સમામતીનો
કટલો બરસો? એવા ખમાસીયો સંગમની સેમગાહ
ક્યાંથી! હાય હાય! મારું સાન! આતુર્ય! રૂપ! જોખન
એ સગળું જર્થ જવાનું! હવે મનને શું દીમાસી!
મારો વામી! કહેવામાં ખરા મુખનો ચાહનાર અને
સ્નેહ! અરે મારો પીતાનોજ પાપ ગને કસાઈવાડે
દારે ત્યાં કોણ છે ડાવનાર! અરે મુજ સંકની કોણ
પુકાર સાંભળનાર! અક્સોસ! ભાચાર!

(ભય છે.)

(૭૦)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ નયુરોઠેનાં ઊતારો.

નયુ—મેનાં તથા મનસુખ.

મનસુખ—(મનમાં) અહા! બુઢકાકા વહુ જોવાને ખાંતી
થયા તે વળી મરેણાં આપવાને બહાને જોવા તેડાવી છે
આલો વળી કાંક ધુણાંજાણું, અને તમરો જોવાની રમુજ
મળશે તે તો જુદી; “કાસીકા પર જલો કીરીકા પુત
મરો ખંડા આવે ને તાપે” આપણે તો એવો ખેમ
માંડ્યો છે. ઠીકજ છે, હામ જરા ડાસાને તો બમાવું
મિપણુ આપો પઢાચી બહુ ધણું. (આસન) પધારો.

(મેનાં પ્રવેશ કરે છે.)

નયુ—(જોઈને) અથા મનસુખ આ કોણુ આળ્યું?

મન—(અજાણીથી) અહાં આતો ખાગવાળાં માલ મહારાજા
મેં નહોતું કહ્યું કે તેઓ પધારનાર છે? પધારો બહુ
ખમા.

નયુ—(મનસાદથી ઊઠી તેને પગે પડીને) જય મારાં માલ,
બહું કરજો માવડી; આજ મુજ શાંક જીવર પુરી કું-
યા કરી.

મન—અરે રોડાં જાડા હડા ॥ કું પાણુ બૂધી ને તમે જાણુ
જુલ્યાની હાપ હાપાં આતો શીમણી છે.

નયુ—(અમીન) હે! એનો રાતે આવવાનાં હતાં ને; મેં માલ મહારાજને કહેરાશવું હતું તે ઉપરથી જાણ્યું કે એજ આનાં હશે, એટલે હું પાશુ બુડ્યો (મનમાં) અરેરે આંખે પુરું દેખાતું નથી તેમાં બૂલ આધી. હાથ હાથાં શું એણે મને મુરખ ગણ્યો હશે? હશે. હમાણાં પરેણાં પહેરાવીરા એટલે રાહ રાહ. “ખાઈરાં મરેણે ગાંડાં.”

મન—મેં જાણ્યું દહાડે ખરાખર મો દેખાય માટે હમાણાં બોલાવ્યાં આવો રોઝાણી બેસો.

(તે શરમ ધને જીભી રહે છે.)

નયુ—હેં મનમુખા! આ કચરાભાઈની રીકરી કે?

મન—(મનમાં) ડગળી ખસવા માગી (ચાસન) હા એજ તમારા કચરાભાઈની રીકરી.

નયુ—એને આવડી વફ?

મન—તમારી છાંમે જમે તેમ કહે.

નયુ—એ બેઠની કેમ નથી? એને સમજાવીને બેસાડે તો ઠીક.

મન—(મિનાં પાસે જઈને કાનમાં) આ તમારા કાકા સસરા છે માટે શરમાએમાં હેં બેસો બોલાવે તો કાકા કહેજો.

મિનાં—(શરમાતી સંકાપાઈને બેસે છે.) (મનમાં) હા એમજ હશે. કાંઈ માફે વર આવડે બધા મોટે હોવાં શું વર તે કાંઈ આમ બોલાવીને મિં જુવે? એતે એમજ.

નયુ—ગું એને બોલાવ તો ખસે!

મનઃ—તમે બોલાવો એમ બીહો છો શું કામ ‘ગોર પ-
શણે પણુ ધર ન ચલાવે.’”

નથુ—હું એને શું કહીને બોલાવું? (મનમાં) અહા! વહુ
તો ખહુ મોટી છે. મારા ભવની ભાવટ માગી વાહવાહી
કાલ દીકરો ધરી. ભલે પ્રભુ તું ક્યા કરે તો કાંઈ નાર
લાગે?

નં—એટલામાં જ ગાડા થયા કે? જોજો ડગળી ન ખસે. બેટી
કહો, દીકરી કહો, જે રોલે તે કહો.

નથુ—સાળા મરકરી તે શું કરે છે? (વહુને) કેમ તમે
પુરીમાં છો?

મેનાં—(શરમાઈને) હા કાકાજી પુરીમાં છું.

નથુ—તમે મને કાકાજી કેમ કહો છો? હું તો તમારો વરધું.

મનઃ—હાંહાં રોક! નિચારી બડીને પાહી મરશે. એકદમ
કહી શું દીધું? (મેનાં હઠી જાય છે) હવે હવે રહો હાથ
ચાટતા. (મેનાંને) જુઓ રોકાણી એ તમારા કંઈ છે.
ખીરોમાં બડકરોમાં ને તમારા ખાપને જીવતાં સુધી આ-
શીરવાદ દેજો.

મેનાં—(મનમાં) હાથ હાથ! પહેલાં માણ કહીને પગે લાગ્યો.
હવે વળી કહે ‘વર ધું’” આ નોકર પણુ અધર ઊડાવે
છે, અરેરે!

(મનમાં):

“સગરામ સહુને હાલ” એ રાગ.
 ફર કર્યો તેં હાયા! આપના ફર કર્યો તેં હાયા!
 આતે કેમ ખતારા! આપના ફર કર્યો તેં હાયા!! ટેક.
 કાસો નખજો મુખે મળેલો શું તે મુજ વરસાય! આપના
 દુઃખ ફરેતી ને રંગપો, દીધાં કેમ સતાય! આપના.
 પસા આતર નિજ પુત્રિ તે, ઝીકી ખાડની માહિ. ખા.
 બેઠી ગાય પરધીન પુરાં, જ્યાં દારે ત્યાં જાય. ખા.
 (વિચારમાં પડે છે.)

નથુ—અરેરે આતો શરમાય છે. અલ્યા મનસુખ, ખડુજ
 રૂપાળી છે.

મન૦—હવે “થોડા સો મીઠા” એને ધરેણું પહેરાવી ર-
 ના આપો.

નથુ—લે ત્યારે તું પહેરાવ (મનસુખ ધરેણું પહેરાવે છે.)

મેનાં—(મનમાં) અરેરે આ ધરેણું પહેરીને પગ મીતો આ
 મળેલાને ખતાવવું કે? હાથરે! આ ધરેણું કરતાં લાકડાં
 ખડકતા હાત તો કેવું સારું. અરેરે! શા હાલ થશે!

મન૦—(ધીમેથી) રોકાણી, ધરડો વર જોષ ધમરાશોમાં ધ-
 રેણું પહેરવાં કાંઈ સેફજ નથી; ચાલો હવે.
 (જાય છે.)

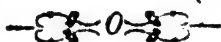
નથુ—કેમ એને સગરામ જોડાવી આપ્યું?

મન૦—હા કેમ મારામાં કાંઈ વાતની બુલ છે! હવે તમે પણ.

રાજી થયા માટે કાંક ધનામ આપો.

મનુ—ખસ ધાર તને તો હજાર હજાર સાળારાછે. ચંદને કાલ પરણાવી. હવે આપને કાલ મારું લગ્ન થાય એ-
ટલે વેળાસર ઘેર જઈએ. ચાલ તને રાજી કરું.

મન—હા ચાલો. (જાને જાય છે.)

અવેશ ૯ મો.

કૃશવલાલ—કચરો—મનમુખ—ને વાંસોથી નથુ.

કૃશવ—તેં મને મદદ કરોતો પાંચસે રૂપીઆ મળ્યા નહીં.
તો ડાસો પાઈ ન આપત.

મન—પોતાને પગલુવાની ઘણીજ હોંશ હતી. વાત કરતા
માં મલકતુ તેમાં આપા, નહીંતો “મદામનો ખાબુછે.”

કૃશવ—“ચમડી તુટે પાથુ દમડી ના છુટે” આપણે પણ
હાથ મારવામાં કસર નથી રાખી.

મન—આપણું બન્ન મનમાન્યું પામ્યું, હવે ગમે તેમ થાય.
(કચરો આવે છે.)

કૃશવ—આવો કચરારો. કેમ! તમારું તો ખરોખર થયું કે નહીં?

મન—(મનમાં) દલપતરામે કહ્યું છે કે—

જુદાને ખાળકી આપી, ખાધે છે મીઠળો મડે;

પિતા પુત્રી તણા પાપી, પરતાવામાં પછી પડે.

આખાનાં જરૂક તો જોડીયાં પાડું. હવે એની થી ભરજ

છે. (આસન હજી ખરોખર થવાને થોડી વાર છે.)

કુશલ—એમ કેમ બલા?

મન૦—નથુરોઠ જો સ્વર્ગે ભાગ, તો કચરાનું ધાતુ યાવ;
જમઃઈનું ખાધું ધન મળે, કરે વખાણુ લોક હર સ્થળે.

કચરો—ખસ મહારાજ, મરકરી પાણી રીતસર રોબે.

મન૦—“ગરજ સરે મારી તો પતર ફાડું તારો” હું તો રીત
સરજ કહું છું.

કુશલ—રીતસર કેમ કહેવાય?

મન૦—દીકરીનું બહુ ચહે તો મુડદાને આપેજ નહી. મેં
રોઠને નેત્રું વર્ષના કહી બે હજાર વખરે આપવા કહ્યું.
તે પણ કબુલ કર્યું હતું. કેમ સાંગરે છે?

કુશલ—પણ તેનો વાત ગાઈ હવે શું છે?

મન૦—છોકરીની ઘઝ નથી ને પછી આઠે છે, ત્યારે રોઠ
મરે ને ખંધો દોલત ધરમાં આવે તો પુરો સંતોષ થાય.

કચરો—ધરમના પુતળા! સગાઈ કરવા શું કામ આંચો હતો?

મન૦—“વર મરો કંબા મરો પણ મોરનું વખાણું બરો”

એતો અમારી અસલી રીત છે. (નથુચંદ આવે છે.)

નથુ—ચંદાનું પચેટું સોંપી આંચો; બલામણે કરી આંચો.

મન૦—ખડૂ મીક કર્યું, આપ ગામમાં રૂપો તેથી કચસ
રોઠનાં વખાણુ થયાં હશે. લોકો વાત સાંભળીને તો
તારીફ કરતા, પણ નજરે જોવાની વાત તો જુદીજ છે.

કચરો—રોઠા. આ ખાખણને જરા ધમકાવતો જોઈએ. એને
પોલવાનું ભાન નથી કેમ કરાવલાલ!

કુરાવ—(મનમાં) ધી ખીચડી ભેળાં ને કાંકરો કરે' (થા
સત) એતો મસ્કરી કરતા હતા એમાં ખોટું શું
લગાડો છો?

મન—જેવું રોઠા લોક તમને કચરા રોઠાના જમાઈ કહે તેથી
એમની ઇજ્જત ઘટે માટે ફરીઆદ કરે છે.

કુરાવ—રોઠા ગમમાં ગયા તેથી તો કચરા રોઠાની ઊલટી
પ્રખ્યાતી થઈ.

મન—હા ઊલટીજ (અવળી) પ્રખ્યાતી.

નથુ—કાલ સવારમાં હવે આખણો કુચ કરવાનો વિચાર છે.

મન—આપ એકદમ એકલા તૈયારી કરી ચાલતા થશો.
(મરી જશો) તો કચરા રોઠાને ખોટું લાગશે.

નથુ—મારે એકલાને ક્યાં જવું છે?

મન—સધામ જશો કે ના બેશો રહેશો; ખાધને પછી સુખ
ક્યારે મળશે?

કુરાવ—સધામ એટલે શું?

મન—જ્ય એટલે પોતાનું ને ધામ એટલે ધર; મતલબ
પોતાનું ધર.

નથુ—એ મહારજ તો આખણને ઉંધું લાગે, પણ અર્થ
સાણો હાથ એવું જ ખેલે છે, એપણ એક પ્રકારની
વિદ્યા છે.

મન૦—રોઃ આપ હઠ પોહોચરો (મરી જરો) ત્યારે કચરા
રોઃ અને રોકાણીને નીરાંત થરો.

નયુ—તૈયારી તો કરી રાખી છે, ખાકી તો એમને આપણે
માટે ચિંતા રહે એ કુદરતી છે.

મન૦—એમણે કશું છે એવું તો કાઢવી ન થાય.

નયુ—હા બાધ મોટી મેહરબાની કરી; રૂડાપ્રતાપ એમના છે.
હવે હું જાઉં છું તમે જલદી આવજો.

(જાય છે.)

મન૦—કેરાવબાધ જરા બેસો. એક બીત સલકારું તે સાંભળીને
જાઓ. કચરા રોઃ તમે પણ બેસો.

(જાય છે.)

હે કટકટ કુટ પિતા પાપી, રે કટકટ કુટ પિતા પાપી;

પદશા ખાતર નીજ પુત્રી તેં ખુદાને આપી.

સ્વાર્થ તે પોતાનો સાધ્યોરે (૨);

કુમળી અખળાનો રૂં કીધો જન્મારો ખાપી;

ભણું તારું તે કમ થારોરે. (૨);

કાલ સવારે આરે બિચારી ખાળા રંડારો;

મુનિતે ચાલે તો સાફરે (૨);

નહીં તો ખની જાણી કુળ એ દીપાવરો તારું.

ફજેતીથી જગમાં ન ડર્યોરે (૨);

ધન્ય પાસે જ્યાં દેવા વિચાર કામ ન કરયા.

(૭૮)

નિશાસી અનાથનો સીધારે (૨);

નાક કપાળી સાકર આના બિપાવ તેં કીધા.

કુશલ—વાહરે વાહ! તારાં કારસ્તાનને તું જ પહેલ્યે. એયો ચાલો!
હવે. (સકુ બીડી બપછે.)

દ્વિતીય અંક સમાપ્ત.

(૭૬)

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

૪૫૭ પ્રિતમલાલનું ધર.

અંક-૧ (જાયજી) 'કુકી સધામ્પર જેનો કંથડો' એ રાજા

મળ્યો મને નાનો નાવસાધારે,

કરૂં ડયાં જઈ પુકાર;

હું હું વશ સતરની સુંદરી;

મિત્ર યવાં દસ ખારે. મળ્યો મને ૧.

પરણ્યો ન જાણે પેહરી પોતડીરે,

રમે ખાળોની સાથ;

દોડગ દોડ કરે રોરીયે,

ભરે કુતરાંને ખાયરે. મળ્યો મને ૨.

જાણે તોતો પુત્ર થાય દુખજારે,

માટે નિરાળો ન જાય;

જુગટે રમે કે જાય ખાગમાં,

ફળ ગીઝાધિ ખાયરે. મળ્યો મને ૩.

હીંચણીયો ધણી મારો રોતડીરે,

હામ હામ મારે ખાય;

વદે બાંડે મારે ધેર સર્વને,

દોષી કશું ન કહેવાયરે. મળ્યો મને૦ ૪

માંડ ફીકશે ધણી લાડકારે,

કેમ કરાયે નારાજ;

ખાળપણથી ચઢ્યો કુનીતિએ,

પાડ્યો નહારો મીળજરે; મળ્યો મને૦ ૫

રાતે કામતાપથી ખીડાણું હુંરે,

પતિ પોઠે માની પાસ;

એકલો ડરે જો ચઢે મેડીએ,

સાંજે સુવે ખારે માસરે. મળ્યો મને૦ ૬

ખરી જીવાની કુખે વહી જશેરે,

ત્યારે થશે એ જીવાનરે,

પછાથી એ મારશે કે તારશે,

જાણે ધૃશ તે નિદાનરે મળ્યો મને૦ ૭

“દીદા દેવને પુગી જાના” ગ્રહા! જે આજનો દિવસ
કામ તાપથી લધ થયલા વ્યાકૃળ સિતને શાન્ત કર-
વાનો, શાનનો હિપચેગ કરી તેનો ઉપભોગ લેવાનો, રૂપ,
જોખન, અને શણગાર સાર્યક કરવાનો, અને સંસા-
રિક સુખના મૂળ રૂપી પતિ સેવાનો પાયો આનંદ
મય અંતઃકરણે રોપવાનો ધરેલ, તેજ આજનો દિવસ!
મનમથ ખીડાની પૂર્ણ આપદા નિરાશ થઈ, સાંખા કાળ

પર્વત વેડવાનો, અહરનીશ બિદાસ બેચેન અને પીડિત
 રહેવાનો, જ્ઞાન, રૂપ, આબુષણ, અને જોખન નિર્થક
 થવાનો આદ્ય થયો, એ કોણું મહાભારત સંકટ!! છ સાતે
 વર્ષે પતિ પુરુષત્વમાં આવે ત્યાં સુધી કામતાપથી
 પીડાવું! અહ! એ અસહ્ય અતર્ક કદની અનુભવ
 વિના કોણ કુલના કરી મારી દયા આણે? અને કદાચ
 ખધું વિશ્વ મારી દયા આણે તોપણ મારા ભાગ્યને માટે
 જે નિરમાણ્ય થયું તેનો હવે વિધાતા પણ શી રીતે ફેર
 ફાર કરી શકે? અરે દેવી “કુકાળમાં અધીક માસ”
 “સાસુ મુર્ખ ને પતી લાડકો” મારો પતી જાતે લુગડું
 પણ નથી પહેરી શકતો, એક પછરો પણ મા પાસે
 કહ્યો કરે ત્યારે પામે છે, ખાવા રમવા શિવાય શ્વપ્ને
 સંસારની ખખર નથી તે મારું રક્ષણ શીરીતે ફરે! મારા
 લાડ કોડ ક્યાંથી પાળે! સ્ત્રી સુખ, વિલાસ અને વિનો
 દમાં શું સમજે! અહા વળી સાસુ મુર્ખ, મારો વિચાર
 સ્વભાવ વરતાણુંક અને જ્ઞાન એને શું સંદ પડશે!
 એની ચાલ, રીતી, વાતચીત મને કેમ કાવશે! અને
 એનું અતંતંકરણ પ્રીય કરવાનું મને ક્યાંથી આવડશે!
 હરી હરી! દરેક દુઃખીયાને કષ્ટ નિવારણ કરવા અર્થે
 ઉપાય આશા અને દીલાસો પણ મારે શું? મુર્ખ સાસુ
 ને વિદ્વાન! લાડકાપતીને સુત! ઢીંચણીઆ ધણીને

જવાન હાલ 'શ્રદ્ધ' પણ કરવાને સમર્થ નથી ત્યાં હું શું

ધારું અને પ્રયત્ન કરું! (આંખમાં આંસુ આવેછે.)

અંબા—મોતીબાઈ, આજ તમે મેડી ઉપર સુવા જાઓ.

મોતી—તું આવે તો જાઉં. મને એકલાને તો ખીક લાગે.

અંબા—ખીક નહીં લાગે તારી વહુ સાથે આવશે.

મોતી—હું તો કાંઈ ઉપર નથી જતો. મને તો નિંદ્રા આવે

છે તે આંહિંજ સુઈ જઈશ. (સુવાનું કરે છે.)

અંબા—બેટા, થેલા થઈએ નહીં; તું હવે પરણ્યો માટે ડાહ્યો

થા. ઉપર ગયા વિના ચાલે નહીં.

મોતી—તું આવે તો જાઉં, નહીં તો નહીં જાઉં, નહીં

જાઉં ને નહીં જાઉં.

અંબા—ઉપર મીઠાઈ છે, પાન છે; તે ખાવાં છે કે નહીં!

મોતી—હું એકલો તો રાતને પછેર ખીહું, માટે તું ચાલ.

અંબા—ચાલ હમણાં હું સાથે આવું. કાંઈ શસ્ત્ર કર્યું

વિના ચાલશે.

મોતી—મા ચાલને મને તો હવે ઊંઘ ખહુ આવે છે.

અંબા—ચાલો બેટા. (ખંને ઉપર જાય છે તે થોડી વાર

પછી મોતીને સુવાડી નીચે આવીને) વહુ, હવે તમે પણ

ઉપર જાઓ. રાતમાં એને પાણી પીવાની આદત છે

માટે જાગે તો પાજો.

અંબા—(મનમાં) એટલા સાફજ ઉપર જાઉં છું ખાકી એતો

બોલવામાંએ નહીં સમજતો હોય. હે પ્રભુ! આ તે

કેમ સહન થાય! (તે પણ ઊપર જાય છે.)

પ્રીતમ—હે ચંડાળશી! આખરે આ ખેલ મારી નજરે દે-
ખાડયો!! મારા ધરના આજથી આવા ફળેતા? ભુવાના
ધરમાંજ ભૂત! રે વિધાતા! મારાં કર્મ કયાં કુટયાં કે આ
રતન મારે સાર જળની રાખ્યું.

અંબા—ખાવા થયા હતા તો કંઈએ નહોતું. હજી હું, વહુ,
ને છોકરો મરીયે તો તમને ધણીયે નિરાંત થાય. જોજો
ખીચારા ડાહ્યા. કોક હોય તો ધરમાં છોકરાની વહુ આ-
વેથી રાજી થાય ને આતો ઊતર્યા બળે છે. તમને તે પ-
રમેધરે શું કામ ખાયડા છોકરાં આખાં હશે!

પ્રીતમ—(મનમાં) જીવ! શાન્તતા પકડ, ધરનો ફળેતો કરવામાં
માલ નથી. કાદવમાંથી સુગંધ શાની નિકળે. “પાણુ
પ્રકૃતી સાથે જાય” હવે શિખામણુ “છો ઊપર સીંપણુ
થશે” કારણ “પાકે ઘડે કાના ન ચઢે” ખેલેતર છે કે
ખરી અગત્ય વિના અહિં આવવુંજ નહીં. ગરીબ ચંદા!
કામ પીડિત ચંદા! હાહી, જીવાન અને સદગુણી ખેટી!
માંકડાની કોટે તું બંધાઈ લાચાર! લાચાર! અરે બચ્યા!
હજી તું નથી જાણતી કે તારો સાસુ પલીત મીઠાજ
ની છે. હરહરહર!! આપણાથી કંકાસ લેશ માત્ર ખ-
માવાનો નથી. દુઃખી અપખાનું દુઃખ જોઈ શી રહી
જાતે દુઃખી થવું! નહી, હું કદી અહિં નહીં રહું
“સહુ સહુનાં નસીય.” તોપણ ચંદાના દુઃખથી મ.

(૮૪)

નમાં પ્રગટેલ હોળી કદી ખુલ્લો નહી. (વિચાર કરતાં કરતાં સુધ્ જાય છે.)

અ'બા—પોતે તો બોલ્યા વિના સુધ્ ગયા પણ મારે ક્યાં ક-
બાતી નવાધ છે. ભલેને એ કુટી મરે હું શું કામ
મનમાં ધરું. (સુધ્ જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ ચંદાનું રાયનગ્રહ.

ચંદ્રમણી તથા માતીલાલ.

ચંદા—(એકલી)આતો ધસધસાટ ઊ ઘેછે. દેખીતો ધણોએ
રૂપાણો પણ મારેતો હાલ શા કામનો! એ પ્રભુ કામ
તાપ મને નસેનસે અગ્નિ પ્રગટાવેછે તે મારાથી નથી સહેવા
તું નિંદ્રાપણ આ વખત મારો દુરુમન થઈ, એકતો વાઝી
ગયો હવે શું કરું, ગયાં બે વર્ષ તો આશામાં નિકળ્યાં;
તેમજ મારી ખરી યુવાવસ્થા પણ નહોતી થઈ હવે આ
વીજ રિયતીમાં છ સાત વર્ષ ગાળવાં પડશે? (આંખ-
માં આંસુ આવેછે) સહુ બાર વર્ષ ખોટાં કહેછે મને
તો એ આઠ નવ વર્ષનો લાગેછે.

માતી—(ભગી)બા આ આ! એ બા! પાણી પીવું છે.

ચંદા—આ બિચારાને ખખરજ નથી કે હું ઝ્યાં સુતો છું;
જરા જગાડી વાત ચીતનો કરું.

મોતી—એ ખા? પાણી પીવું છે. રાંડની, ક્યારનો કહું છું તો
એ કેમ નથી પાતી?

ચંદા—વાહ! છલમાંતો અમૃત ભર્યું છે. (બેઠા ઠરીને) બ્યો
પાણી પીએ.

મોતી—(બેઠા થઈ પાણી પી પાછો સુઈ જવાનું કરે છે.)

ચંદા—ખરફી ખાવી છે કે? હ્યો ખરફી આપું?

મોતી—(સુતો સુતો હાથ ધરે છે.)

ચંદા—બેઠા થાઓ તો આપું (તે બેઠા થાય છે એટલે કટકો આ
પીને) હજી વધારે આપું?

મોતી—(તેના ઝામુ જોઈ ખાંદે છે તથા ખરફી નથી લેતો.)

ચંદા—ખીરોમાં; હું તમારી વહુ છું તમે પરણ્યા ત્યારે ભાજ
કાઢીને તમારી જોડે બેઠી હતી તે હું કેમ ભુલી ગયા કે?

મોતી—તેનું આંહી શું કરવા આવી છે, મારો ખા ઝ્યાં ગઈ?

ચંદા—હૈ પ્રભુ! મારી આ દશા!

મોતી—બોલને મારી ખા ઝ્યાં ગઈ.

ચંદા—તમારે શું કામ છે, મુતરવું છે?

મોતી—રાંડની જવાબ દેને, તારે શું કામ છે? (એક ધપો મારે છે)

ચંદા—હેહરી! અત્યારથી આ લક્ષણમાં નીપુણ છે તે આગળ
જતાં શી દશા થશે! ભલે નશીબ! જેટલી પદતજર કે

રવી હાથ તેટલી કર. (મોતીને)એતો હેઠ સુધ ગયાંછે.

મોતી—મારેતો મારી બા પાસે જવુંછે. મને હેઠ લધજી.

અંધ—હાયહાય! હવે શું કરે? આને હેઠ શી રીતે લધ જઈ
જો નહીં લધ જઈ તો મારશે ને ઊલટો રોરો “લેને
ગધ પુતને ખોખેડી ખસમ” વાતો કરવા જાગૃત કચ્છો
તો ઊલટી ફજેતી થવા વખત આવ્યો.

મોતી—(ઊલટીકવાર સુધી માને સાદ પાડી હેઠ ઊતરવાનું
કરેછે.)

અંધ—અંધારામાં ઊતરેછો તે પડી જશે તો ક્યાંક વાગશે
આહીં રહે રહે તમારી માને ખોલાવો.

મોતી—જાને ગધેડીની! મુંકવાએ નથી આવતી ને ઊલટી
ના શાની પાડે છે.

અંખા—(જાગવાથી ઉપર આવી) કાં બાઈ શુંછે ભુખલાગીછે?

મોતી—મને આંહી નથી ગમતું માટે હેઠ આવવું છે.

અંખા—ચાલો પધારો, સાશતર થઈ ચુક્યું. વહુ તમે તમારે
હવે નિરાંતે સુઈ જાઓ ધબરાશો નહી. મોટાનાં
છોકરાં એવાંજ હોય.

(મોતી તથા અંખા નિંચે આવે છે.)

અંધ—શું હું કાંઈ મોટાની છોકરી નથી! આ પ્રભુ હવે મારું

ઝટ મોત નહી આવે તો હું ખચીત આપધાત કરીશ.

રોજ રોજ આવા ફજેતીના ફાળકા કેમ ખમારો? સા

સુનો સ્વભાવ પણ ખરાબ છે એટલે સાહેબીનો પાશ રહ્યો નથી. આજથી આવો લાડકો કરી રાખ્યો છે તે આગળ જતાં શું ભણશે તે કમ સુધરશે. મને ત્યાં લાગતું કે આ અવતારમાં હું એકે દિવસ આનંદમાં કહાડું ખાપ મૂર્ખ ને મા આરમાધ એટલે પીળના સુખમાં પણ ખાકી રહી નથી.

(વિચાર કરતાં કરતાં સુધ્ધ બન્યો.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ નયુરોડનું ઘર.

નયુરંદ તથા મેનાં.

મેનાં—(એકલી) ઘર તો ઘણુંએ મોટું છે; માંહે એકેકો સામાન જે મારી ઉમરમાં નહીં જોયેલ તેવો છે; પણ શું હું તેને ખટકાં ભરું? આવી ત્યારથી મેંસી રહી છું. અહીં તો કાંઈ કામ કાજે નથી. મનમાં આશા રાખતી કે ધણીથી કલોલમાં રાત દિવસ ગાળીશ પણ આ તો તેમાંનું કશું નથી પોતે આંધળાને વળી બુલા ચલા છે આ મોટું ઘર તો ખાવા પાય છે અરે નશીબ? શું આખો જન્મ એકાંત કેદમાં જશે? પોતે શરીરે જેવા છે તેવાજ લક્ષણે પણ છે. ઘરમાં ખીલકુલ ઈજ્જત ન મળે; બધા નોકરો છોકરાની પેઠે મરાકરી કરેછે તેથી

મારી પણ બે આખર થાય છે. મને પણ કાઠં ગાંઠતું
નથા; લોકોનાં શેળેશેળાં જોવા આવે છે તેપણ મરકરી
કરોને ચાલ્યા જાય છે. આજ સુધી એકે દહાડે સુખે
સુવા વખત તો આવ્યોજ નથી દસે દહાડે આજ
પોતે આવવાના છે.

(નથુશેઠ તથા મનસુખ આવેછે.)

મન૦—અહા! શેઠાણીતો રંગીલા પરની વાટ જોઈનેજ
બેઠાં છે ને.

નથુ—મનસુખ તું તારે જ.

મન૦—શેઠ. લાકડી આ ખુણામાંજ રાખો હાથ ધુજો છે
તે છુટી પડશે તો ક્યાંક શેઠાણીને વાગી જશે.

(લાકડી લઈ લેછે.)

મેનાં—(મનમાં) અરે હાથ હાથ! આતો દહાડે દહાડે મર
વાની તઈતારી કરતા જાયછે તે એકદમ મરી જશે તો
મારા શા હાલ થશે.

મન૦—(મનમાં) આંહી ઊભો રહી તમારો તો જોઈ લાક
ડી વિના ચાલે છે તેથી હમણાં ટીચકારો.

નથુ—(છપરપલંગ પાસે આવતાં ઠોકર વાગવાથી પલંગપર
વહુ બેઠીછે તેના ઊપર પડે છે.)

મેનાં—(કચરાવાથી) ઓ માડી મરી ગઈરે! હાથ હાથ મારો
તો હાથે ભાગી ગયો, ને હજી આતો ઊપર પડ્યા છે

તે મારાથી નથી ઉપડતા કોક આવો—રે એ એ.

મન૦—(મનમાં) જરાવાર ખુશ પાડવા દ્યો પછીથી જવારો.

ખોખું જમરું છે તે છોકરીથી ઉપડવાનું નથી.

નથુ૦—ગભરાશો નહીં હો ખાપુ! ગને જરા નીસરણીએ ચઢ

વાથી સાસ ચડ્યો છે તે હેઠા બેસે એટલે હું જીંદું.

તમે કચરાત તો નથી ના? (હાંફે.)

મેનાં—ખો ખાપરો! હું ભારે મરી જીંદું ને આતો હજી

કચરાવવાનું પુછેછે.

(તાણીને) અહ્યા ગતસુખ એા મનસુખ.

મન૦—(દોડતો આવીને) કેમ રોઢાણી શું છે?

મેનાં—મારા ભાઈ, કચરાઈ મરે છું તે જોતો નથી?

મન—રેઠ, હેઠ ચાલો. તમારેને રોઢાણીને નહીં ખને. તમે

આઘા સુવાજો લોએ કહેછે કે હું ભારે મરે છું.

નથુ—જીઠડ મને બેઠા કર.

મન—(બેઠા કરેછે એટલે મેનાં ઉઠી આથી જઈ દીલ સંભા

જેછે) હેત કરતાં ખરોખર નાવડયું; કારણ કે હજી રો-

ઢાણીની આંખમાં આંસુ આવ્યાં નથી.

મેનાં—(ધામેથી) તે પાણુ થરો. જિતાવજો શું કામ થાયછે.

નથુ—અહ્યા આંસુ રોનાં આવે શું એને કાંઈ વાગ્યુંછે?

મન—નારે સાહેબ એતો ઢાંગ કરેછે; મેં તો હરખનાં આંસુ

આવવા કહ્યું, માણસને બહુ ખુશી થાય ત્યારે આંખ-

માં આંસુ ભરાઈ આવેછે.

(શેઠાણીને)જીએ એના મોંમાંથી અમૃત ઝરેછે.

મેનાં—અણુ' એનું મોં; છોકરાની પેઠે માંહેથી સાળ ચુવેછે.

નથુ—હારા હવે સાસ નરમ પડયો. શેઠાણી ક્યાં ગયાં? (પલંગપર હાથ ફેરવેછે)

મેનાં—(મનમાં)અરે! આતો સાવ આંધળો થયો, દહાડે દહાડે એક એક વ્યાધી વધતી જાયછે.

મન—સાહેબ, એતો “શેઠ આખાને મને બોલાવી કેમ નહીં” એમ કહી નીસાધને હેઠે ગયાંછે.

નથુ—જો રાડનીલુચ્ચી આબા પહેલ ક્યાંથી બોલાવું? હજી આ વીનેતો હમણાંજ બેસાડું.

મન—અને વળી આબા પહેલ વહાલ તો કર્યું, એતો એવાંજછે.

નથુ—જા રાંડ ગધેડીને બોલાવી લાવ. આખરે બીખારીની છોકરી તે કાટ્યા વિના રહે.

મેનાં—(મનમાં)હવે બહુ થયું ગાળોતો ન ખવરાવભાઈ

મન—શેઠ બોલોમાં એતો કહેક હું ખારીમાં ઉગી હતી જી એ આ આબા.

નથુ—આવો બેટી. આંહીં બેસો. (પલંગપર હાથ ઠોકેછે.)

મેનાં—(મનમાં)હાથ હાથ! આતો ગાંડો છે કે શું? મને બેટી કેમ કહેછે?

મન—હા શેઠ. એ તમારી નાહાલી બેટી.

નથુ—અભા તં શું કહ્યું! એ મારી બેટી શાની? બોલતાં

બોલતાં કાઢે છે કે?

મન૦—રોહ, બેટી તો તમે કહ્યું મેં નથી કહ્યું.

નથુ—મને તો ચંદાને બોલાવવાનો મહાવરે છે તેથી એમ બોલાઈ ગયું. પણ સાળા તું એ મીમાંની વાદ ચણા ચાવે છે કે?

મન૦—સાહેબ, મેંતો કહ્યું એ તમારી વાહાલી બેટી. હવે હું જાગું છું (તે જાય છે.) પણ જાગવજો વળી રોહાણી નાશી ન જાય!

નથુ—મનસુખ ગયો કે—(મેનાં કાંઈ પણ ન બોલતાં ઉદાસ થઈ સુઈ જાય છે.)

નથુ—રોહાણી કેમ બોલતાં નથી? (તે ચાહીને નથી બોલતી તેથી) જો રાંડ હું મનસુખથી વાત કરવા રહ્યો એટલા માંતો સુઈ ગઈ શી કલંકેને! જરાએ મારી મરજી નથી સાચવતી. (પલંગપર હાથ ફેરવીને) જો હા આ સુઈ ગઈ પુરી કમારજી છે પણ કાંઈ બોલાવ્યા વિના ચાલશે; લાવને જગાડું, (તેના પગને ખચી કરે છે) અરેરે આંતો પગ જણાય છે ને મેંતો ખચી કરી. હશે એ સુઈ ગઈ છે માટે કાંઈ હરકત નથી.

મેનાં—તમે તો પાંગતે સુતાછો માટે ઉઠીને સમા સુવો.

નથુ—(નથી જાગતું તેથી) હવે અસીસું ને પાંગત તુંજ આ તરફ આવ.

મેનાં—ભાભા રહો હું જરા પેલી પારી વાસી આવું. (તે પારી વાસવા જાય છે એટલે મનસુખ ધખ ધખ કરતો નીચે ઊતરી જાય છે.)

નથુ—(નાંસરણીના ધખકારા સાંભળીને) જો રાંડ પારી વાસવાનું કહીને નીચે જતી રહી. હું આંધળો થયે. છું તેવી એને મારું મોં નથી ગમતું, તે હરેક પાનું કરી નાશી જાય છે. આતો થોડા દહાડામાં વંડી જશે (મેનાં વગર બોલે પડખામાં સુવા જાય છે એટલે) જો રાંડ વળી આવી કે. છીટ! છીટ! (એક જોરમાંથી સાત મારે છે તે મેનાંના ઘેરમાં વાગે છે.)

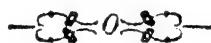
મેનાં—ઝોય માડીરો મારાથીતો મારનથી ખમાતો. (કળ ચડવાથી રોવા માંડે છે)

નથુ—ઓ મારી પાપુડી! તું છે કે? રોજ ખીલાડી આવી મારી પથારી ખગાડે છે, તે આજે પણ આવી હશે એમ ધારી મેં સાત ફેંકી. ખહુ તો નથી વાગ્યું કે?

મેનાં—(મનમાં) મુઆ તમે ને મુધ હું. ઓ પાપલીયા! પેહલેજ દહાડે બે વાર કુટાણી. એકતો મરવાને તઈવાર ને વળી મીળજના પુરા તે આવતામાંજ રોયાએ બેચાર સંભળાવી રોજ રોજ લે એમ કમ ખમારો! હાય હાય! આપું ફીલ ગંધાય છે; નાકમાંથી ભીંટ તથા મોઝાથી નીળ તો આહોજ જાય છે. વળી છીંકણીથી લુગડાએ ખગડ્યાં.

હાથરસથી મારા તો કાન કૂટી ગયા મનમાં ધારતી કે
નરોગદારને પરણી સુખી થઈશ. પણ હત્યારા ખાપે
રૂપીયાને પરણાવી ત્યાં સુખની શી આશા! ઓ ખાપણ
આથી મને ક્યાંહીં વેચીને રૂપીયા ભીધા હોત તોએ
આટલું દુઃખ ન થાત રૂપ, રંગ, ધરણી, લુગડાં,
ખધાં ખાળી મુક્તનાં છે. હાથરે! કાંઈ દહાડો સુખતો આ-
મવાનુંજ નથી. હું તે કેટલુંક વિચારું.

(થોડીવાર પછી ખાંને સુધ ભખ છે)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ નથુગોડનું ઘર.

વૈદ-મનસુખ-મેનાં-રાધા-વિગરે.

વૈદ—એમને ગ્યારથી આ ગ્રાંટો ઉઠ્યો છે?

મન૦—ત્રણ દહાડાથી વધારે માંદ થયા હતા, ને આતો ચાર
વાગેથી થયું છે. મુજ વાત કહેાને, ખરા કરશે કે ખોટા!

વૈદ—છેતો આખર. પણ ઊઘાડું કહીશું તો આ ખાં કૂટી
મરશે (આસન) ફિકર ન રાખો હમાણાં મરી જશે.

મન૦—શેઠ, ઓ શેઠ, આ શેઠાણી બેઠાં છે તે તમે ઓ-
ળખી શકો છો?

વૈદ—અદલા બેવકુફ (ખાણુએ જઈને) એની આગળ બજન

કરો એ આખર છે. આડી અવળી વાત કરી પિચારા
ને રખડાવશો નહીં.

મન૦—કેમ અત્યારે ભજન શા સાર કરીયે?

વૈદ—એનો જીવ પ્રભુમાં પેસે તો આડો ન જાય.

મન૦—જો ભાઈ, સારું ક્યું હશે તો સારું ઠકાણું જરો. કાંઈ
પરાણે ખુમો પાડીને ભજન કરાવ્યું કરશે? એનો જીવ
તો ક્યાંહી ભટકતો હશે.

વૈદ—ત્યારે એની પાસે શેઠાણીનું નામ ન લે. નહીં તો એનો
જીવ ઘરમાં રહેશે.

મન૦—તો તો ઠીક થશે. નીચ ઘેર જન્મ નહીં લે.

વૈદ—માથું શું કુટાવે છે એતો અવગતીયો થાય તે સારું નહીં.

મન૦—સારું શા સાર નહીં? પૈસો ધણો છે ને શેઠાણીનું
ઠકાણું નથી તે ખૂત થશે તો જાળવશે; તેથી શેઠાણી
ભુખે નહીં મરે ને ખીગાડ પાણુ નહીં થાય.

વૈદ—હું તો હવે જાજી છું.

(તે જાય છે ને રાધા આવે છે.)

રાધા—અથા મનસુખ, મેનાં અજાણી છે ને ઘરમાં ગામની
વેળ ભરાશે માટે મારી સાથે ચાલ આપણે ધરના
ખંદાપકત કરીયે.

મન૦—જીવતા જીંઘા તો કરી મને કે તમને ઘરમાં પેસવા
નહીં દે.

શાધા—હમા હમમાં કયો એ લુટી જાય માટે ચંદા તથા
મેતાંની ખાતર ચાલ.

(જાને જાણછે ને ઘોડીવાર પછી નથુના રામ રમી જાયછે.)

મેતાં—(ઘોડીવાર એમાંનાં રહી જામૃત વપાયાં) એ મારા
બાપ! આખરે આ દીવસ જોવામાં આઠ્યા! હજી
સતર પુરાં થયાં નથી, ધરેયાં, લુધડાં કે સાહેબીનો
પુરો ઊપબોગ પશ્ચ સીધો નથી; ને તોડલામાં આ દશા
થઈ! આજ મુઘી ઝાંખો ઝાંખો જે સુખનો સૂર્ય દેખા
તો હતો તેપણ અસ્ત થયો; અને હવે મારે આખી
હંમર આ દુનીયામાં અંધારામાં અથડાઈને ગાળવી
પડશે. શું કું રંડાઈ અને લોહવાણી ખરી પડી!
સગાઈ કરી વ્યારથી સહુ મુડાને પરણાવ્યાનું કહેતાં
ત્યારે મારો પાપી બાપ જે મને દીસાસા આપતો
તે સાફ જુઠા જણાયા! હવે કું મારો જન્મારો શી
રીતે પુરો કરીશ. કું રંડાઈ!! એ રંડાવનાર મારો
બાપજ છે. કું એને આ વખત શું આસીરવાદ દઉં.
એશું એવો ભુખે મરતો હતો કે ઊલમ કરવાને અશ-
ક્ત હતો તે પછી ખાતર મને જન્મ સુધી દુઃખમાં
ઝીકી દીધી! કૃત્ય બાપે કર્યું ને તેનું દુઃખ મારે
વેઠું એ તેન્યાયા! “એટીને ગાય હોરે ત્યાં જાય”
પેટેથી જાણતી હતી પણ શું મારાથી ના પડાય!

(૬૬)

અને ના પાકું તો મારું શું ચાલે? કાણ સાંભળે
 ઝાકું કરું તો એનાં એ લોક નીંદા કરે તથા હામકી
 પાડે. ખાર મહીના તો સખત મજૂરી સાથે એકાંત કેદ!
 એ વળી આઠસા દુઃખ ઉપર ઇનામ! સારું ખાવું
 નહીં; છતે ધરેણું લુગડે સારું પેહેરવું નહીં; આજીજી
 નાત ખરા નીકળી થુકી. કાંઈ શુકન ન લે, સવારમાં
 હોતે મોં ન જીવે; સારા કામમાં સામીલ ન કરે; અરે
 કાંઈ એક વાત છે, આ મોટી હવેલીમાં મારાથી આખો
 ભવ એકલાં કેમ ગજારો, કદાચ એ ખધું સહન કરું
 તોપણ કામતાપ! મનમથ પીડા! મહંત રૂપીને ધુળ
 ફાવનાર દુષ્ટ! અરેરે જો મારા ઉપર કાવી ગયો તો
 પછી દુઃખમાં ખાડીજ નહીં રહે. ગરીબને ઘેર રંડાઈ
 હત તો મન કમાવા, ખાવા, તથા કામકાજ કરવામાં
 રોકાત તેથી દીવસ સહેજ જાત; પણ આતો આખો
 દીવસ બેસી રહી ખાવું, પીવું, અને ઇજ્જતભર દીવસ
 ગાળતા એ કેમ ખતરો. મારા કરતાં નાના બરવાળી
 હજાર દરજ્જે સુખી. તેને તો પાંચ સાત વર્ષ પછી
 પુણ્ય સુખ મળવાનું. પણ અકસેસ! હજારવાર
 દોલતીરી! મારા મનને દોનાસો મળે એની એકે ચીજ
 નિધમાં ખાડી રહી નથી. મારું માટે આજીજી મોઢું

(૬૭)

મીંડું વળી ચુંડ્યું. અરે જનમ વાંઝણી અને ખાળ
રંડા ! મોટામાં મોટી ગાળ તે વિના અપરાધ કેવળ દેવ
કોપથી હું ભોગવું. ધિક્કાર છે મારા જીવતરને !! મારી
દાસન, રૂપ, અને જોખન જેને સહુ સુખના સાથી
ગણે છે તેજ મારા દુઃખના સાથી થયા ! મારે માટે
દુનીયાંજ પલટી ગઈ. હર હર હર !! કેટલું વિચારે ને
શું કરે ! લુપ્ત ખાવું, ભોંય સુવું, ખુણે બેસવું ;
અવધી ! અવધી ! અવધી !

(બેભાન થાયછે સાંજે નથુ રોઢને ખાળી લોક
પાછા આવેછે તથા કુલ મૃત્યુ ક્રીયા પછી સહુ વેરાઈ જાયછે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ અંદાનું શયનગ્રહ.

અંદા—મોતીલાલ—તથા અંખાગરરી.

અંદા—એકવાર અહીં વાંચવા બેસો. લાવો તમારો પાઠ
ખરો કરાવું નહીં તો વળી માસ્તર મારશે.

મોતી—ભાઈ ધણીવાર નહીં બેસું હો, બે વાર વાંચીશ.

અંદા—હા. જાઓ બેવાર, (મોતી પાસે બેસી તેનો વાંસો
જોઈને) આ મોટીયો માસ્તરે મારી છે કે ?

મોતી—હા. પણ મારી ખાને કહીશમાં નહીં તો તારું
નામ દર્શાવ.

અંદા—હું ભાગ્યશાળી તો તૈયારજી, બલા તમે મને સો-
ટીએ તમારી ખાના કહેવાથી મારી હતી કે?

મોતી—તેનું તારે શું કામ છે?

અંદા—(મનમાં) કિસલાબા વીના ખરી વાત નહીં કહે (ચા-
સન) એણે એનું કહ્યું હતું ને તમે ચાર કેમ મારી ?

મોતી—ના એણે તો ખુબ મારવા કહ્યું હતું. પણ તું જાગી
ગઈ એટલે હું ખીલી ગયો તેથી ન મારી.

અંદા—(મનમાં) મારાથી ખીલે છે માટે ધમકી આપું નહીં
તો વળી રોજ મારશે. (ચાસન) હવેથી હું જાગતી સુઈ
ગઈશ, તે જો મારવા આવ્યા તો હાથ ભાગી નાંખીશ.
હું તમને બાણાવું છું, લખાવું છું, ને તમે મને મારો
એ કાંઈ સાચું કહેવાય? (મનમાં) ધુળ ભણે છે પાપની
હાકથી આટલું લાકડું રહ્યું છે.

મોતી—આજ તો ઘોડાનો પાઠ છે. જો આ રહ્યું ચિત્ર.

અંદા—ચિત્રમાં શું જોવું છે, પાઠ વાંચવા માંડોને? (મનમાં)
આ હજી પહેલી ચોપડીમાં ગોથાં ખાવ છે તે કેમ સુ-
ધરશે ને શું થશે.

મોતી—જો મને ધમકાવ્યો તો મારી ખાને કહી દર્શાવ.

અંદા—(દાદર નીચેથી જાધું સાંભળતી હતી તે ઉપર આ-
ત્ર)

વીને) જો રાંડ વાંઠલ, અત્યારથી છોકરા ઊપર રોક પાડવે છે? (લાત મારીને) ઊઠ રાંડ પાંડીતણ, જો મોટી ભણેલી આવી છે તો ગુણકા થા નહીં તો સાહેબના કરમાં જ એટલે ભણ્યું ગણ્યું ખરું કામ આવશે.
ચંદા—(રેતીરેતી) પાઈણ! હું તો રોજ માતર માર મારે છે તે દેખી નથી શકાતો મારે એમનો પાઠ ખરો કરાવતી હતી; જુઓ આ વાંસામાં સળ.

(સળ જતાવે છે.)

અંખા—આલ્યા, સાચું બોલ નહીં તો તારા પણ બુંડા હાલ ધરો. આ સોટીઓ તારી વડુએ નથી મારી? મોતી—હૈં! હાહા, મારી વડુ, રોજ રાતે પાઠ ખરો કરાવ્યા પહેલ સુવા પણ નથી દેતી ને પળી ધમકાવે છે.

અંખા—આ તારો માંટી શું કહે છે? (ગાલે ચોંટી દધને) આમને આમ મારા છોકરાને દુખળો કરી નાંખ્યો. લોહી પીળ એટલે પરવારે. તારા કરમમાં તે શાંખાયી આ લો રતન જેવો વર ક્યાંથી હોય?

ચંદા—(ગાલ સંભાળતી) પાઈણ, મારાથી તો માર નથી ખમાતો, તમે મારો ને એમને પણ મારતાં શીખવો; એવું મેં તમારું શું બગાડ્યું છે? ચાકરડી છે તો પણ હું દ્યુંદ્યું પાંકુદ્યું, ટાંકામાંથી પાણી કાઢુંદ્યું; તોએ તમે મારા ઉપર જીલમ મુખરો એતે કેમ સહેવાય! હું તો હવે સ-

સરાજીને કાગળ લખીશ.

અંબા—(લાત મારાને) લેરાંડ! લેરાંડ! જ તારા માગીતા સ
સરા પાસે જ તારા ધારેલ ધણી પાસે. પોતે બણેલ
ને પેલો પણ તેવો, તેથીજ આવી ત્યારથી હીંમાયત
ખતાવેછે. હું તમારાં ખધાં કરતુક સમજું છું. એની
ખીક શા સારૂ ખતાવેછે? એને પણ પચાસ ગાંઠી ક
હાડયો તે રખડયા કરેછે એ હું છું; “એ ગરીબ ચંદા
આમને રાંક ચંદા તેમ”, કરતો હતો ત્યારથી હું સમ
જી ગઈ છું.

ઓતી—બા, હવે એને વધારે મારીશ નહીં. જો એ બિચારી
ક્યારની રડેછે ને થર થર ધુન્નેછે.

અંબા—હાહાહા! આતો કાંઈ પુરી વંદેલછે. અત્યારથી છોક
રાને વશ કરી ઘડપણમાં વેર વાળવા તદખીર કરેછે.
પણ ક્રિકે નહીં હું ખરી તો એને જન્મ ભેળાં રહેવા
નહીં દેજી, જરાક ચાલાક થશે કે ખીજી કરાવીશ, નહીં
તો રાંડોમાં મોકલીશ કાંઈ પછશાની ખોટ નથી કાલે
તારો ખાપ મરશે એટલે નવો ખખનો ખુલશે.

અંબા—તમારે મને મારવી હોય તો મારો. ગાળો લો ચાહ
તેમ કસે. પણ મારા ખાપને કાંઈ ન કહેશો; પીયરમાં
જે ગાળું એ ડાસોછે.

અંબા—જોયો તારો કુટ ડાસો. બિચારી મેતાંનો ભવ

ખત્રાડયો એજ કે ખીજો?

ચંદા—તમે કહો છો ત્યારે મારે પણ કહેવું પડે છે. તમે શું
સાફ કર્યું છે? મારી જવાની બર્થ જાય છે એ પાપ નહીં કે
અંખા—થુપ રાંડ છાકેલી! પડોશી સગાં અને બધાંએ વખાન
હયાં તેમતો બાઈ ઉંચાં ચાલ્યાં. રાંડ હજારીએ માફ
નામ લોખું છે પણ કાંઈ હરકત નયો. બાઈ તો ડાહ્યા
ને સસરાને ચાડી લખનારાં! વખાણી ખીચડી
દાંતે વળગી છે.

ચંદા—હું જો સસરાને કાગળ લખતી હોજિંતો મારા હાથ
બાગજો, મેંતો ફક્ત એક રાધા ઉપર કાગળ લખ્યોછે
હું તો મારા હાલમાં હેરાન છીં.

અંખા—લઠા જેવી ટંકે ડોઢ શેર તો ખાય છે ને હેરાન તે
શાને છે? રાંડ તેંજ મારા ધણીને કઢાવી મુક્યો છે ને હ-
છ કેડો નથી મુકતી. કાંઈ ચિંતા નથી. તું પણ હવે
જોજો તારા ધણીનું મુખડું! ચાલ બાઈ હેડ.
(બંને જાય છે.)

ચંદા—અરે! લોક મને વખાણે એ પણ મારો વાંક! એને
સ્વભાવ નહારે તેથી લોકો નિંદે એ પણ મારો અપ-
રાધ! હરેકની સાથે હેને નવતું તો કહેશે “તને મારાં
સચાંનું મોં નથી ગમતું” ન ફેનેહ બતાવી તેનાથી

બાર કરું ને તે મને વખાણે તો પોતે ઈર્ષ્યા કરી મને
પજવે. બોલું તો કહેશે મર્યાદા હીણ છે. નં ન બોલું
તો કહેશે કે મીઠાણ છે. અહા એકે વાતે મને સુખ
નથી, અતિ મેહેનત, ભૂખ, માર, અને ચિન્તનો બખાપો,
એ સાધનેએ લાઇ તો પ્રગટ કર્યો છે, પણ પ્રભુ જાણે તે
ક્યારે ફતેહ પામશે. (સુધ્ધ જાય છે)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ પ્રીતમલાલનું ઘર.

ચંદા તથા અંબાગવરી.

ચંદા—(એકલી) આજતો દળી દળીને થાકી ગઇ, મેં મારી
ભિંમર ભરમાં હાથે કળશો પણ ન ભરેલ તે આંહી
એકે ઘડી નિરાંત નથી મળતી. અરેરે! પુર્વે કેવાં અંધાર
કર્મ ક્યાં હશે એ સમજાતું નથી. મને ચાહીને ટાઢા
રોટલા ખવરાવે છે. અહા! પરમ દીવસ મને તાપ બહુ
આવ્યો હતો ત્યારે હું પાણી પાણી કરીને જાંખી મુઠ
પણ કાઢ્યે મને લાવીને ન આપ્યું. ઓ પ્રભુ! તારે
ત્યાં કેવો ન્યાય છે! શરીર હવે દીન બદીન નબળું થતું
જાય છે; બખાપાએ પુરીબાળી નાંખી; આજતો ઉઠી ત્યારથી

ખીલકુલ એન પડતું નથી; અરે પ્રભુ! મને રાતે પણ
નિરાંત નથી અને હલદાં નીંદ્રામાં પણ બપુંકર સ્વપ્નો!!
એક રાંડ અખળા બે પર ફેરવે જીવન! શું એ ટપા-
લવાળો ખોલે છે—

ટપાલવાળો—ચંદા એન કીસકા નામ “ચંદા એન નથુચંદ”
અખા—કેમ છે લાવો, આંહી કાગળ લાવો.

ટપાલો—ઈસમેં સહી કર કે એ કાગળ લે જાઓ.

ચંદા—(નીચે આવીને) લાવો બાઈ સહી કરી દો: (સહી
કરી દઈ કાગળ લઈને) અહા! અક્ષર તો રાધાના છે.
લાવને આંહીજ ફોફું (ફોડતાં ફોડતાં) અરે માહ
ચીઠી શાની!! (તે વાંચે છે) “તમારા પિતા નથુચંદ કાલ
રોજ દીવસના નવ વાગે દેવ લોક થયાછે; ઇશ્વર આગળ
લાચાર, ગમરાશો નહીં અમે થોડા દિવસમાં વ્યાં આ-
વશુ” (એ માન થઈ જાય છે તથા થોડીવાર પછી શુદ્ધિમાં
આવીને) હે પ્રભુ! જો થોડીવારમાં ક્ષણ બેગેબર અ-
મલ નહીં કરે તો ખચીત હું આપધાત કરીશ. કઠોર
જીવ? હવે ખોળીયામાં ખેશોરહેવા શું જરૂર છે? શું
હજી વધારે દુઃખ જોવાની તારી ચાહત છે? તું નથી
જાણતો કે ગરીબ અરે અભાગશી ચંદા! હવે તો કેવળ
દુઃખનો નમુનો ખતી ગઈ? આખા સાગરમાં વિધામ લે-
વાનો એક નાનો ટાપુ હતો તે પણ કુખી ગયો; વિશાળ

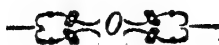
રાણના ચિન્મ તડકામાં છાંયડે બેસવાનો એકજ લીંબડો
હતો તે પાણુ પડી ગયો! ત્યારે હવે ભવસાગરમાં ડૂબી
જતાં કેટલીકવાર! ચિન્મના સખત તડકાથી મારું ક-
પાળ ફાટતાં રો! વાંધો! હરહરહર!! બચપણમાં મા અને
બાપ બંને આવી સ્થિતિમાં મુકીને ચાલી ગયાં!

અંબા—વહુ હવે બહુ થયું. ઝાઝો કકળાટ ન કરશો. કાંઈ જવાન
નહોતો સાઠ વરસનો ડોસો હતો તે છુટ્યો. ખાલીપીલી
લોકો બાણુશે તો મારે કાણુ કરવી પડશે.

ચંદા—અહો જગત્તા! આતે કેવો જુલમ! “મારીને પણ
રોવા ન દે.” તું જો ક્યાંહી પણ હોય તો મારી અ-
રજ સાંભળી એકદમ મને સંસારમાંથી ખેંચી લે. શું
હું આખી ઊંમર નર્ક ખાડમાંજ સડ્યા કરીશ?

અંબા—અલી કેમ માનતી નથી? વાંસો ખોખરો કરાવવો
છે કે? ચાલ ઝા નાહી નાંખ. હજી પ્રહુને ઢગતો એ-
મને એમ પડ્યો છે ને બાઈને રોવું ગમે છે! ફટ છે
રાંડ કામ ખોટી.

ચંદા—ઓ પ્રભુ! હવે તો કુવાડા ખમી ખમીને રીઠી થઈ
ગઈ છું. (ચંદા નાહે છે તથા બીજા વેરાઈ જાય છે.)

(૧૦૫)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ ચંદાનું સાસરું.

મનસુખ-રાધા-ચંદા-મોતી-તથા અંખા.

મન૦—(ખારણા આગળ) રાધાબેન, પેલા છોકરા રમે છે તેમાં લીલી ટોપીવાળો છોકરો જેના ઊપર દા છે તે જોયો?

રાધા—હા હીંગણે કદ દેખાય છે તેજ કે? તેનું શું છે?

મન૦—એ આપણી ચંદાનો વર, જીએ એને આંહિં પકડી લાવું (મોતીનો હાથ પકડીને) ઘરમાં ચાલ. છોકરાએ ઊપર ચડીને ચગદી નાંખશે તો ક્યાંહી ગરી જઈશ.

રાધા—અરે હાય હાય! ગરીબ ચંદા! જન્મ દુઃખી ચંદા! ખા- પડી ચંદા! તારી આ સ્થિતિ થઈ!!!

મન૦—અહ્યા તારી વાહુ ક્યાં છે?

મોતી—સવારમાં ધળતી હતી ત્યારે તો જોઈતી; પછીની ખા- ખર નથી.

મન૦—સાચું નહીં ખોલે તો ઘોલ મ.સીશ. તું રાતે ક્યાં સુષ રહે છે?

મોતી—મારી ખા પાસે; પહેલાં મેડા ઊપર સુતો.

મન૦—અહ્યા તારી વાહુને તું મારે છે કે તને એ મારે છે?

મોતી—મારી ખા શીખવે તો હું મારું નહીં તો મારી ખા રોજ મારે છે. એ શું મારશે એતો માંદો છે.

રાધા—અથા એને જવા દે ને ઘરમાં ચાલ મારાથી તો આ નથી જોઈ શકાતું.

મનઃ—તમે એમ રમતા કરો. (તેને છોડી દઈને) હવે તો બધી ખખર પડી; અજાણ્યા જઈએ ને અંખા આવળું સમજાવે કે ચંદાનોજ વાંક હોય તો કેમ સમજાણુ પડે?

રાધા—તારી કળાને તુંજ પહોંચે. (ખંને ઘરમાં જાય છે.)

અંખા—(મનમાં) વહુની ખખર લેવા આવ્યાંજણાય છે. ઠીક આવતા હો.

મનઃ—શેઠ ગામમાં નથી તેથી ખુશીમાંજ હશે. માટે એમાંતો શું પુછું!

અંખા—આવો, તમેતો સદા મસ્કરી કરતાજ રહ્યા. આ બાઈ કોણ છે?

મનઃ—ચંદાની મારીની દીકરી બેન છે. તે એનું દુઃખ જોઈ પેટ બાળવા આવ્યાં છે.

અંખા—ચંદાને દુઃખ શાનું હોય? ખાય છે, પીયે છે ને મઝા રે છે.

મનઃ—વર નાંનો ને વળી તમારો સ્વભાવ ખરાબ, એરલે દળે, ખાંડે, પાણી બરે વગિરે સાત દહાડો ઊઘમમાંજ રહે એથી બીજી કંઈ મઝા હતી.

અંખા—(મનમાં) આને ખખર પડી છે. પણ ઝખ મારે છે

“બેટી તેની ગરદન હેડી” (ચાસન) અરે એતો રાત દહાડો વાંચ્યા કરે છે માટે અમે એનું નામ પુરાણી પાડ્યું છે.

મન૦—પુરાણીની પુજા કરવી જોઈએ માટેજ મા દીકરો ધોલ છકડથી પુજતાં હશે?

અંબા—શું તમે મસ્કરી સમજો છો? “આપ તેવું જગત” ન ગણો.

મન૦—હું પણ એજ કહું છું. તમે મુર્ખ છો તેમ અમને ગણી જીકું ન સમજાવો.

રાધા—(મનમાં) મનસુખે તો એખી તોળવા માડી. ઠીકજ છે જે વેર વળ્યું તે ખરું. (ચાસન) શું તમે એનું નામ પુરાણી પાડ્યું છે?

અંબા—હા અમસ્તાં મસ્કરીનાં સહુ પુરાણી કહીયે છીયે.

મન૦—પૂરાણી ખરીજતો. મહા સંકટમાં પુરાણી. તમારા ઘરમાં પુરાણી તે હવે બહાર રાતો નિકળશે.

અંબા—મારો મેતી તો એને વળી પંડીત કહે છે.

મન૦—એ ખિચારો એની એટલી દાઝ આણે છે.

અંબા—એમાં દાઝ રી આણવી હતી?

મન૦—એ સમજે છે કે બાપ દુઃખી છે, તેથી “પંડીત” નહીં પણ “પીડિત” કહે છે.

રાધા—તમારી બેની માયાકુટમાં તો સાંજ પડશે. ચંદા ગયાં છે?

મન૦—ધરમાં ગોતોને ભાકડાં છાંણાના ઓરડામાં ઝ્યાંક
ભોંય ઉપર પડી હશે.

અંબા—ભલા માણસ મસ્કરી તે કેટલીવાર?

મન૦—અરે ભુલ્યો. એને વળી પડવા દહાડોએ ઝ્યાંધી? જીવો
ઓરડામાં ભરડે છે તે એજ હશે.

અંબા—નારે એતો ચાકરડી છે. વહુતો મારા બાઈને ઘેર
જમવા ગઈ છે.

રાધા—(મનસુખના કાનમાં) આ આપણને મેળાપ નહીં
કરાવે માટે કાંક તદખીર કર તો ઠીક.

મન૦—તમારે મનચાકરડી પણ અમારાં તો ચંદ્રમાણી બેન છે.

અંબા—અમારે પણ રૂઠાં વાનાં એ વહુથી છે; એતો આજ
સાંઝ સુધી નહીં આવે માટે તમારે મળવું હોય તો
સાંઝે આવજો.

મન૦—ઠીકજ છે ને. આવો રાધા બેન ચંદાનું ઘર તો
જીવ્યો. તમે પણ એમની સાહેબી જોઈને સારી પેઠ
પુરી થશે (મનમાં) ગોતશું તે ધરમાં હશે તો તો
જણાશે. (જાને ઉઠી ધરમાં ફરે છે).

રાધા—(ચંદા દળતી હતી ત્યાં જઈ) અરે મનસુખ! આ
રહી ચંદા. બેન ચંદા !! (ગળગળીત થઈ કોટી કરે છે).

ચંદા—(તેને વળગી પડી કાનમાં) આંહીં કંઈ પાત ન
કરશો. ઊપર ચાલો.

મન૦—અરે જુઠી અંબા! આમતો આવો. આ તમારા કપડનો દાખલો જોઈ જરાક તો રાગાઓ.

અંબા—મેં તો જમવા જવાનું કંઈયું હતું તેથી જાણ્યું કે ગયાં હશે. નેં હાલ ચાકરડી માંદી છે, તેથી એમણે ના ના પાડતાં મારાથી છાંનું બરડવા માંડેલ હશે. ચાલો આપણે સહુ ઉપર બેસીયે.

મન૦—(મનમાં) આ સાથે આવી તો પુરી વાત મન ખોલીને નહીં થાય. (ચાસન) તમે એમ આંખ આડા કાન કરશો તે કેમ પાલવશે?

અંબા—ગળી શું છે? જો બાઈ આપો દલાડો મસ્કરી કરવી એ સાહે નહીં.

મન૦—પણ કાંઈ ધર ખતાવ્યાથી પેટ ભરાશે? અમે મેમાન છીએ. આવો બેસો ધર તમારાં,
ગાંઠની ખીચડીને વાસણુ અમારાં;
સુવાની તો સાંકડ છે,
નેં જાઓ તો મારગ મોકળો છે.

અંબા—તમને ધર ખતાવીને હમાણું ગોઠવણ કરી આપું છું.

મન૦—જીવો બેન, લાક જમાડશો તો હું 'આજણુ' થું તેથી પુન્ય બહુ થશે. (સહુ ઉપર જાય છે.)

અંબા—(પોતાના વરનાં પુસ્તકોના કપાટ પાસે આવી)
આ પુસ્તકો એમણે વહુને સાહે મોકલેલાં; જ્યારે ત્યારે

પાંચ સાત પુસ્તકો મોકલ્યા કરે છે ને વહુ પણ પ્યે ૬૦૦
ખાધને એજ ધંધો કરે છે.

મન૦—ગપી કહે હું ગપ ન હાકું; ગપ હાકતાં ખીહું,
ખાર હાથનું ચીભકું, ને તેર હાથનું ખીજીં.

અમદાવાદથી ખાતો આવ્યો, ચૌદ હાથ રહ્યું.

અંખા—આ વળી શા જીપર કહેવું પડ્યું. શું હું ખોટું ખોલું છું?

મન૦—એક વાર નહીં પણ સાતવાર. આતો ખંચી ધંમેજી ચો-
પડીયો છે ને બેન તો એ ખોલી ભણ્યાં નથી, જાઓ
જાઓ હેઠ જઈ ખાવાનું કરો ને મને પણ સીધું આપો.
વધારે વાર રહેશે તો વધું ગપો ચલાવશો.

અંખા—ત્યારે ખીજી ચોપડીયો હશે; પણ હું ખોટું ખોલતી
હોજીં તો પુછો વહુને.

મન—એને હજી તમારા હાથ તળે રહેવું છે ને શું કામ નાપાડે.

અંખા—ચાકર માણસને વધું ખોલવું શું? વહુ, તમારા સ-
ગજાને વારો, નહીંતો ઠીક નહીં પડે.

ચંદા—અણ્યા ચખાવલા! ખમડદાર હવે વધુ ધટ્ટ ખોલ્યો તો?
ખાધજી એતો મારી ખાને પણ એમજ કરતો. જનમનો
ચાંપલો છે.

મન૦—મોતીભાઈએ કહ્યું તેટલું યઈ ચુક્યું, હવે વધુ ધટ્ટની
તો ખખર નથી એટલે શાનું ખોલું?

અંખા—જાને સાળા લુચ્યા! હમણાં ચાલ્યો આવે છે ને મો-

તીએ ક્યાંથી કહ્યું.

મન૦—“પારી વાતમાં પાર નહીં.” અહિં આત્મા ત્યારે
 પોતે સમતા હતા ત્યાં ખુણે બોલાવી ફોસલાવીને બધું
 બાણી લીધું છે. પણ ફિકર ન રાખશો. તે દીવસ શેઠ
 તમને માર્યાં હતાં, એ વાત જેમ ક્યાંહી નથી કહી
 તેમ આ પણ નહીં કહું.

રાધા—એતો ઘેલો છે. એના બોલવા સામું તમે શું કામ પાત
 આપો છો?

અંબા—રીતસર બધું શોભે પણ કાંઈ આમ ચળી જાય
 તે સાહે?

મન૦—બોલાઈ ગયું તે કેમ કરે? હવે મને પણ પસ્તાવો થાય
 છે, કારણ કે આ બધી બેન ઉપર અમારા ગયા પછી
 પીટ પડશે. પણ થયું તે ન થયું થાય! તમારે હવે જ
 માડવાની તેવડ ન હોય તો રજા આપો એટલે સં-
 હ્યા જઈએ.

અંબા—(રાધાને)બેન, તમે વહુ પાસે બેસો, હું હેડ જઈ
 આમને સીધું આપી તમારે માટે રાંધું છું.

મન૦—અમે તો બ્રાહ્મણબાઈ, ખાવા સાહે ભૂત થઈએ.

(સહુ જાય છે.)

(૧૧૨)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ નથુચંદની હવેલી.

મૈત્રાં—(એકલી).

ભુંડો ઘણો ખાળ રંડાપોરે, પ્રભુ કોઈને નવ આપોરે. ટેક.
 વાતે વરાવી લઈ ખડું નાંચું, વૃદ્ધ ચળેલની સાથ;
 પુરી જવાન મને એ ગમે કેમ, પણ કહું કોને વાત. ભુંડો ૦૧
 ખચી ધચી મુખ કોને ખતાવું, કોને જણાવું હું વહાલ;
 હાલમંહેજ હેરાન રહે અંધ, કોંઈ પુરો નિરમાલ. ભુંડો ૦૨
 એકે દહાડો સુખથી નવ સૂતી, કીધી ન સ્નેહની વાત;
 બહેરી આંધી સુખ માણ્યું જરી નહીં, ત્યાં થઈ એતી ઘાત. ભુંડો ૦૩
 હાંચુવું માંચુવું ખંધ થયું હાય ! લોકો કહે પણ રોગ;
 સૂખની વસ્તુ સહુ તજી પડો, લાગ્યા પુરાણ ભેગ. ભુંડો ૦૪
 રોક અનાથ થઈ આશીયાળી, કોણ પુરાં કરે લાડ;
 માત પીતાને એ મોં ન ગમે, માંચે ઊગ્યાં દુઃખનાં ઝાડ. ભુંડો ૦૫
 કોઈ કહે ભણુ ગીત! રામાયણ, ભક્તિ કરી દીન ગાળ;
 આજસુધી પ્રભુ નામ ન સાંભળ્યું, હવે સાધુપણું પાળ. ભુંડો ૦૬
 દરશને જાતું, નદીએ નહાવું, ભણવા પાઠ અધ્યાય;
 પ્રીતિ પ્રીતિ જહાં પ્રાણ રટે ત્યાં, શુદ્ધ ચિત્ત કેમ થાય. ભુંડો ૦૭
 જોખન માતી રહું મરદેમાં, લાજ જવા રહે પીક;
 શીક્ષક નોકરની ભ્રષ્ટ દાનતા, સરવે મળ્યા ઠીકઠીક. ભુંડો ૦૮

કામનો તાપ વધે વય સાથે, વ્યાકુળ રહું દીન રાત;
 બોધ કરે તેને સમજ પડે નહીં, વેઠે તે જાણે વાત.ભુંં૦૯
 મુનીમ કહે રોડ પાસે નો'તું ધન, લાજે નબ્બો બહવાર;
 છુટી ગયા સહુ દ્રવ્ય રહ્યો હવે, દાગીના પર આધાર.ભુંં૦૧૦
 સાધી સ્વાસ્થ્યને સરવ તો ખશી જશે, એકલું રે'વું સદાય;
 ખુણે પડી ભવ કાઢ્યો ફેગટ ! દુઃખ સહ્યું નવ જાય.ભુંં૦૧૧
 સરખી સહેલીયો સાસરે મહાલે, માણે પતિ સંગ મોજ;
 દેખી દીલે પ્રગટે છે હુતાશની, મુંઝાગે રોજ ખરોજ.ભુંં૦૧૨
 શાને કાજે દુઃખ વેઠું હું સામડું, “ગામતી લારે લાર”;
 સહુ વિધવાઓનું થાય છે તેમજ, મારે જશે અવતાર.ભુંં૦૧૩

“આવ પથર મારા પગપર પડ” એ શા સાર
 કશું? શું હું વિશ્વમાં સ્વાદહીન ખાવા, અડવાં કરવા, કામે
 પીડાવા, અને સંસારી સુખોથી વિરક્ત રહેવા જન્મી છું!
 મુનીમ ગુમારતા બધી દોલત લૂટી ગયા નેં હું હાથ ધસતી
 રહીં. અહા ! મારે તો મેણાં મારનાર નણુંદ ભોળાઈ કે
 દેરાણી પણ નથી, મારે માથે હાક રાખનાર, અને મારાં
 છીંડાં જોનાર પણ કાંઈ નથી. ખાવા પીવા અને
 આનંદમાં દીવસ ગાળવા, ધરેણાં અપૂર કીંમતનાં છે તેમ
 છતાં શું હું મારી જવાની ફાકટ જવા દહીં? અહા !
 ચાકર, નોકર, પુજારા બધા બીલકા સહાયકારી છે. બીજી
 બીધવાઓ કરતાં હું હજાર દરજ્જે સુખી છું. નાહક

(૧૧૪)

સોફની પુછડી થઈ કંઈ શું કામ વેડું? અરેરે તોપણ
ચોરી તે ચોરીજ !! કાંઈ ગિંતા નથી. પેલી જમનીએ
નાણવાર ગર્ભ પાડ્યો પણ કોને ખબર પડી? મહા કુંવર
એના ચાકરને લઈને છવોક બેઠી છે; તેને કોણ પુછેછે?
“ઘેર ઘેર માટીના ચુલા છે” એટલે આપણને કાંઈ
ટોકી શકે તેમ નથી. ખસ એતો નક્કીજ ચાલ જીવ બેસી
રહે કાંઈ વળરો. (જાયછે.)

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ પ્રીતમલાલનું ઘર.

રાધા—ચંદા—મનસુખ—તથા અંખા.

રાધા—એન તને કાંઈ રોગ થયો છે?

ચંદા—મારી દરેક નસરોગથી ભરેલી છે. મારા સસરા બિચારા
સગાણા તે વારંવાર મને જોઈ કટાયા, મારી
સાસુને લઢયા, મને દીલાસા અને બોધ મર્મમાં
આપ્યો, તેમ તેમ મારી સાસુના મનમાં ઉલટા
વિચાર આવતા ગયા. છેવટ એક દીવસ એજ વિષયમાં
મોટી લઢાઈ થઈને મારા સસરા રીસાઈને જતા રહ્યા
છે તે હવે આવશે. અરેરે એ ગયા ને મારા બોગ
લાગ્યા. કહેતાં મારી જીભ કપાય છે, પણ કહે “તારે

ને એને દાહની છે. અને તેજ એને શીખવીને કઠાવી
 મુખ્યો માટે તને પણ તારા ધણી બેળી નહીં થવા
 દેજી. તું મને જે ઠપકા ખવાડતી તે બધાનું હું વેર
 વાળીશ, ” આવી એણે તો આવળી ગાંઠ બાંધી. એન
 શું હું મારા સસરાને ના પાડું કે તમે માફ કરુપ્પ
 જોઈ બળશોમાં ? અહા ! મારા સસરા ગયા ત્યારબાદ
 એકે વખત સારાં ઘરેણાં લુગડાં પેહેલાં હોય તો મને
 કાઠ નિકળજો ! ઘણું બાજરા ને છાશ શિયાય બાધું
 હોય તો અથાજ ખરેખર ! બાળકપણમાં હાથે પાણીની
 કળશો ન ભરેલ, કાઠના ઢુંકરો પાણુ ન સ્પર્શેલ, તેવી
 આતાના વિયોગે બળેલી, કામતાપથી અડધી રાખ
 થયેલી અમળા ઊપર ગાળો, માર, મજુરી, ભૂખ,
 અને ચાલુ બળાપો દુટ્ટી પડે, ત્યારે તેની કેટલી ત્રાસ
 દાયક જ્યોતિ થાય તેનો વિચાર તુંજ કર ! એન ! મારી
 તમામ ઇંદ્રિયો તત્ત્વહીન થઈ ગઈ છે. ભૂખ અને
 ચિંતાથી માફ મગજ ખવાઈ ગયું છે. એન શું કહું
 ને શું ગણાવું ! બંને ટંક રાંધું તે પોતે પાટલે બેસીને
 બની બની રસોઈ આરોગે. કાંઈ તેમાં કસુર થાય તો
 છુટાં લાકડાં કે પાટલા વિના ધા નહીં, વળી દાઝ્યાંપર
 ડામ દે કે “ એક મરશો તો ખીજ ” જો આ ચામાં
 (ચામાં ખતાવે છે.) મેં તને એક કાગળ લખ્યો તે

પોતે જાણી કે મારા સસરાને લખ્યો. દૈવયોગે એની
 નકારી ચાલની ત્યાં કોકે ખખર આપી હશે, તેથી
 સખત ઠપકો આપ્યો ત્યારથી મારા ભોગ મળ્યા. મને
 વારંવાર પોતાના કુકર્મમાં મળવા કહ્યા કરતી તેમાં
 આ થવાથી મેંજ આડીલખી એમ નક્કી કર્યું. અરેરે!
 પછીતો કહે “ રાંડને માફ તો સાલ જાય ” અરે જેને
 પોતાના સ્વામીને પણ ખાજવામાં શરમ નહીં તેને
 ખીજાંનો શો વિચાર! મારાપર આડી કરવાનો શક
 આપ્યો ત્યારથી ચાકરડીને રજા આપી, ધરનો બધો
 હસરડો મારા ઉપર નાંખ્યો. હું દ્યુનું, ભરડું, ખાંડું
 તથા કુવામાંથી પાણી ધરાધર કાઢું; તેમાં વાર લાગે
 તો પોતાના કુવરને શીખવી મારવા મોકલે; ન એ
 રાયગુણુ પણ લોકો દેખતાં બેધડક પુજા કરે! (સજ્જ
 થાય છે) એન! મારી ઇજ્જતના કાંકરા થવામાં ખાકી
 નથી રહી. મારી કરમ કુચલીના કહે પાર આવે
 તેમ નથી. એની! તું શે માં. હવે હું નહીં કહું
 તું બમરા માં.

રાધા—(સજ્જ) અરેરે તારું સુંદર મુખ કરમાઈ ગયું! ચળકતી
 આંખો જાંડી ઉતરી ગઈ! કાન્તિમય શરીર પીછું પડી
 ગયું! અહા! પરી એહરો આજ મહા ડરામણો પધ
 પડ્યો! હરી હરી!! બોલ મારી વહાલી બોલ. મને

તારા દુઃખની ભાગીયાણુ કર. તારું રૂપ, જ્ઞાન, અમીરાત
આલાકી, કશું કામ ન આવ્યું. શું એ બધું ફોગડ
ગયું! અન્યાય! અકસોસ !! લાચાર !!!

શ્લોક—પ્રીય રાધા!! માંદો હોજીને તરસ લાગે તો કોઈ પાણી
ન પાય, અંધારામાં રાતે મારું લુગડું પાથરી પડી રહું
પણ કોઈ બાવ ન પુજે. તેમને તો ઊલટી નીસંત થાય.
માંદો માંદો પાણી પીવા ઉડતાં પડી જાઉં તો પોતે હસે.
ચાકર બિચારો ધણો ટળવળે પણ જો તે મદદ કરે તો
ઊલટો નોકરી ખુવે. બહાર જાત્રું ને વિવેક ખતાવું
તો સહુ મને વખાણે ન એનો નકારે મીઠાજ હો-
વાથી નિંદે, માટે ઈર્ષ્યા આણી ક્યાંહી પણ ખોલવા,
એસલા, જાવા, અને ટુંકામાં જેથી જરા પણ ચિત્ત
આનંદ પામે તે કરવાની સ્પષ્ટ બંધી! રાધા! શું હું સો-
કોને ના પાડું યા તેમની સાથે અસંગતતાથી વર્તું!
મુલા પથારી નહીં, પહેરવા સાખીત લુગડું નહીં, ખાવા
પુરું અનાજ નહીં, ને મનતો ઉભરો ખોલવાની કોઈ જ-
ગ્યા નહીં. ખરો રંધાવીને પાંચ માણસને જમવા તેડે
અને પુરો સામાન પણ માગ્યો ન આપે, વળી બગાડ
કરવાનું તો તોહમત જીડું!! પોતે રોટલી બાળી પડો-
રામાં બતાવવા નીકળે ને વખતે કોઈ બાબતમાં બહુ
દાઝ ચઢે સામે જવાબ દેવાઈ જવાય તો પોતે મારે!
જીવાના કુંવર પાસે મરાબે ને અનેક પ્રકારે રંજાડે!!

ત્રણ માસથી એમનું મોં જોયું નથી. આખો દિવસ
હસરડો કરી રાતે માંડ સુતી હોઈ ત્યાં પુતરજી ત્રણ
ચાર ચમચી લગાવી દે! રાધા! હવે મારી છાતી ભરાઈ
જાય છે! મારાથી નથી કહી શકાતું! ધીરે ક્ષણે શ-
રીરમાં પ્રગટાવ્યો છે. પણ તે સત્તર અમલ કરે તોજ
આ દુઃખમાંથી છુટવાની આશા છે.

(આંખમાંથી આંસુ ચાહ્યાં જાય છે.)

રાધા—(પરાણે મન વાળીને) વહાલી ધૈર્ય રાખ દુઃખનો આંત
સુખમાંજ હોય છે. એ ચાર મહિના પીયરમાં રહીશ
એટલે ખાધા પીધા તથા ઔષધ કર્યાથી શરીર બેશક્તિ
આરોગ્ય થશે. હિંમત તો કદી ન હારવી. તારે તે એ-
વડું શું સંકટ છે? કાલે વર મોટો થશે ને રાંડના
માથામાં મારી તને હૈયાનો હાર કરશે. તારો સસરો
સુસ્ત છે તે ભણાવ્યા વિના નહીંજ રહે ને ભણશે એ-
ટલે મન વળ્યા વિના પણ નહીં રહે. તારે કાંઈ દોલતની
કમી છે? એમજ ધારજે કે હજી પાંચ વર્ષ કુંવારી છે.
વિધવાના દિવસ કેમ જતા હશે? ખાળ રાંડો સાસુ ભો-
જાઈના હાથ તળે આથી પણ અધિક કષ્ટ સહે છે. અને
કંગાલોને ખાવા સુકો રોટલો કે પહેરવા ચીથરાં પણ
વખતસર નથી મળતાં. દૈવના મરના આગળ કાંઈ જોર
છે? આપણે એવાં શાં પુન્ય કરીએ છીએક સદ્ય

સુખજ ભોગવીયે. તેં તો ખચપણમાંજ દુઃખનો વારો
ભરી લધિ. દુઃખ એતો મહત ગુરૂ છે. એથી તો દૈવ,
ક્ષમા, દયા, આસ્થા ઇત્યાદિ સદ્ગુણોના લાભ અનુભવ
સિદ્ધ થાય છે. ચાલ આંસુ લોહી નાંખ.

અંદા—એન! દૈવે અભાગથી ઠરાવી તેને સુખની આશા રાખી!
તું તન છે તારે કહું છું સસરા ગયા તે દિવસ લા-
સુને અટકાવ હતો, એ અમારે ઘેર નાત હતી તેથી
ખાં જાણે છે; તેમાં પુરં સંકટ આજુ છે. છ માસ
થયા હવે અભડાતાં નથી. વાત ખાં ગામમાં ચરચાઈ
છે ખડુ એસડ કરે છે. પાણુ શું પાપ પોકાર્યા વિના રે-
હવાનું છે? દૈવ જાણે કેતું પરીણામ આપશે.

રાધા—નાહી! નાહી! શું એ વાત ખરી છે? અરવાથી મેં
સાંભળેલ તે સાચું નહોતું માન્યું બાકી વાત તો ખરું
ગામ કરે છે. અરે પ્રભુ!

અંદા—એની! એમને વળી અત્યારથી બસતો પડાવે છે,
રોજ રૂપીયા આઠ આના વાપરતા જોઈએજ કાઈ
દહાડો શીરો તો કદી ખાસુદી ભાડકા દીકરાને કેમ
કુભાવ! ભણવાનું તો નામજ નહીં, હવે તો નિશાળ
પાણુ બંધ કરી, સસરાના કબજામાં કદી સોંપાય પાણુ
નહીં ને મારા કંઈનો અંત આવે પાણુ નહીં. (સજ્જ)
હવે તો મોતજ માગ્યા કરે છું. હવે વધારે કેલુંક કહું
ને શું સંભારે!

અંબા—(નીચેથી) રાધા, તમે ને વહુ નીચે જમવા આવોં
વખત થયો છે.

મન૦—આવો ચંદા બેન આવો! ઊંમર ભરમાં પેહેલીવાર
સાસુના હાથની રસોઈ અમારા દેખતાં તો જમો પછી
તો થતું હશે તેમ થશે.

અંબા—વળી પેહેલીવાર તે કેમ! વહુ ક્યારે રાંધેજ છે? હજી
તો પુરો પાપડે રોકતાં નથી આવડતો.

મન૦—પાપડ વણો ત્યારે રોકેના? ખરે! હું તો કહું છું કે
અમારા દેખતાં પેહેલીવાર ખાકી તો રોજ તમારા હા
થતો કોપરાપાક ખાતાં હશે.

ચંદા—અલ્યા મનસુખ! બોલતે બોલતે ચળે છે કે શું? “ખ
હુ બોલ્યું ખાળ”.

મન૦—સમું કહેતાં આવળું પડે તેનો ઉપાય નહીં, બાલ્યું
કે માંદાં સાજાં રહેછે તે ખાવાનો પાક કર્યો હશે.

અંબા—માંદાં શું કામ રહે? શું કાંઈ મંદવાડછે? એકવડી
કાઠીછે એટલે શરીર એવું લાગેછે.

મન—અરે એમને સાર એકવડી કાઠી હો કે એવડી તમારે
ગમે તેમ કરો. હું તો આ જમવા ચાલ્યો, તમે પણ
હવે જમવા બેસો (સહુ બાધછે.)

(૧૨૧)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ કચરાનું ઘર.

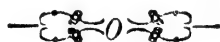
કચરો—(એકલો) શું રાંડ નાશી ગઈ! ગારજીને લઈ જઈ
ચઢીને નાહી! અરેરે! કુકર્મમાંથી ગર્ભ રહ્યો, વાત
ચરચાઈ, મેં સત્ત કપળમાં રાખી તેમાંથી એ સટકી
ગઈ! ખરેખર લોકોના ફીટકાર, મારી ધમકી, અને
પોલીસના ડરથી ભય પાંખી માટેજ કાણું કર્યું. હમણું
પેલી ચંપા છોકરું પાડતાં કેદ ગઈ, મોતડીના જામીન
લીધા ને નાત બહાર મુકાઈ; એ બધું જોઈને ચમકી!
હાય હાય! એનું ને મારું બધું લઈ ગઈ! નાક કપાવી
દીકરી વેચવા જવું કરી જે આશાથી લોકોના
ફીટકાર લઈ ડોસાને વરાળી તેજ આશા નિષ્ફળ થઈ.
મારો ઈજાજત, સાળા, ધારેલ ધારણા, અને છેવટે દોલત
મુઘાંતનો નાશ થયો. અરેરે રાંડને પકડાવવાનાં ઘણુંએ
ફાંફાં માર્યાં; ફરીવાર કરી સ્વારો દોડાવ્યા, મરેજ હાથે
મારી ફજેતીના કાળકા કર્યા. પાણુ કશું કામ ન આવ્યું
ને હું રોતો રહ્યો. જન્મ ભૂખે મરવું, એકલું વસવું,
હાથે પાકવું; અને મંદલાડમાં ચાકરી વિતાવવા.
અરે! મારી પચાવની આશા ધૂળધાણી થઈ ગઈ.
પૈસા ઉપર બધી હીંમત, ખુશી, અને સહત હતી. શું

કુંડના ડાંડીયા કપાળમાં વાગ્યા હશે! મનસુખ કહેતો
 હતો તેમ એનો નિસારો લાગ્યો હશે. પણ અરે!
 મારા જેવું તો ધણાએ કરે છે. અહા! મારી ખાયડી
 હત તો જેમ પેલા કીકાભાઈની વડુએ પોતાની દીકરીનો
 ગર્ભપાત કરી ઢાંકે પછેડો કર્યો તેમ થાત, પણ હું મરદ
 માણસ શું કરું? અરેરે! કાંઈ જવાનને પરણતી હત
 તો એ શું કામ નાસતું? મારા સારા સારા બહેનનો મને
 તુચ્છકારે છે, સગાં સંબંધી સામુંએ નથી જોતાં,
 લોકો આંગળીયો ચીંધે છે; ને કંઈક તો “ ખુદને
 વરાળી લાંણુ લીધી ” એમ મોઢે પુછે છે! અરે! શું
 હું જન્મ ભીખારી થઈ ગયો! મારી પેટીમાંની નોટો,
 ધરણું અને રોકડ ગુમ થવાને સાથે મારી પરણવાની
 આશા પણ ગુમ થઈ! પૈસા વિના પીસતાળીસે વર્ષ
 કાણ દીકરી આપે! હાય હાય! મારું નષ્ટ ગયું!
 સહુ પૈસાનાં સરીક, તે તો જતો રહ્યો, “ ઝાઝો લોભ
 તે પાપનું મૂળ ” એવું લેવા જતાં મારુંએ તણાઈ
 ગયું. જેની આગળ દુઃખ રોડ તે પણ ધિક્કારે છે.
 હાયરે! “ એરની માને કાઠીમાં મોં ધાલીને રોડું. ”
 એ ખાપલીયા! સાફ ગરીબ ને દુઃખીયો થઈ ગયો!
 એને ઝાઝી ધમકાવી કે હાકમાં નાખી હત, એનાં
 ધરણાં ગાંઠાં મારા કબજામાં ન લીધાં હતા, જેમ કરે

(૧૨૩)

તેમ કર્યાં દીધું હત તો આમ થાત ! અહા ! હું
પરણ્યો હોત તો કેટલું સુખ પામત ! હવે તો એમ
પણ વિચાર આવે છે કે ' જો સાને ન આપી હોત તો
આ માંહેનું કશું થાત ! અરેરે ! હવે તો એજ વિચારો
બાળે છે ; એમ માટીરે ! (રવે છે) અહા ! કાક સાંબળશે
તોએ લાજ જરો હાય હાય ! હવે હું તે શું કરું ને ક્યાં
જાઉં. ' ! મનની મનમાંજ રહી ને ઉલટી હોળી પ્રગટી.
હા ! ચાર હજાર પહેલાંના, બે હજાર મારા, દસ
હજારના દાગીના ! શું એ બધુંએ ગણું ! સામટા સોળ
હજાર ! હેં ! મારી પેટીની હું કેટલો બધી કાળજી રાખતો,
એક પૈસો મળતો તો કેટલો રાજ થતો ; તે નીરમુજ
થઈ આ ઠાકુંડું પેટ બાળવાને પડ્યું રહ્યું !

(ચિત્તભ્રમ થઈ આવ્યો બધ છે).

પ્રવેશ ૧૧ મો.

રુથળ ડભોઈનો એક રસ્તો.

મહેલાની કેટલીક આરતો.

જમની—હાય હાય ! આખર અંબા પકડાઈ હેં ! હું એને રોજ
સમજાવતી કે સાફ વંડી ન જા. પણ એતો કાઈનું

માનેજી શું કામ. “લીધી લાંછુ ને ખાધાં ખાસડાં.”
ગંગા—“રોજ ચોરી કરે તે કોક દીવસ પકડાયજી” પેલી
પાનખાઈ ધંધોજી એ કરતી. રાંડી રાંડોનું તો ધરાક
જ્યાં જીએ ત્યાં “ગાડા પહેલો સીધવો”.

જમની—અરે પગુ છને ધણીયે તે શું કામ છોકડું પાડવું
પડ્યું? “પાપ પોકાર્યું” નહીંતો વહેમ પડે કે ધણી
પાસે ન જાય? અહીં શું કામ ખેરી રહે?

ગંગા—એ જાણે કે ગાંદીનું ખહાનું કાઢી પીડા ટાળીશ તે
કાંઈ જાણુશે નહીં.

જમની—તેમાંજ આજ એ મહીનાથી ધરમાં ધલાઈ રહી હતી
પેલી ચંદા હતી ત્યાં સુધી તો ન ફાવ્યું. એ કાલ
ખપેરે ગઈ ને રાતે આ કચ્છું.

અંપા—તે એમ રોણે પકડાણી! એતો રાત દીન કામની કરંદીછે.

ગંગા—“ધર ફુટે ધર જાય” પેલા રાંક દેવલાતા ચાર પગાર
પાડ્યા, માથે ચોરીનાંખી, કેલોક તો માચ્છો ને ગાળો
નાતો પારજ નહીં. “પેટનો ખાવ્યો ગામ ખાળો.”
ચાકરી છુટી એટલે પાંસરો પોલીસમાં જઈને માવ્યો.

જમની—પોલીસ વાળાને તો આવાં કામ પકડે ઇનામ મળે
છે, ને વળી પેલા ફોજદારથી પહેલાં પોતાને દોસ્તી
હતી, ને વાંસે ધડમધડા ઊડી ત્યારથી એ પણ લાગ
જોઈ રહ્યો હતો.

અ'પા—અરે એનું તો ધાણુએ લુટી પાધું. એ રાંડ પુરી
બીચારણી ધિકારછે એની જનેતાને! ખરેખરી છીનાળ.

ગંગા—તો સાટે જુઓને "પાપનો ધડો ભરાયો કે તુરત
કુટ્યો" રાતે ગર્ભપાડી પોતે અને પેલી કુતી
બધાંએ પકડાયાંછે. હમણાં અહીંયાં થઈને વરધોડો
કોરટમાં જશે.

ગંગા—અરેરે! પ્રીતમલાલની કેવી આખર, નામના, ને હોં-
શીઆરી! તેની રાંડે આ કરતુક કર્યું! મુઠ્ઠા રાંડ ધરલજા
મણી "કાળાં કરમની ધણીઆણી."

જમનાં—તમરાંતો ખાસાં સહી હતાં હવે ગાળો શું કામ વોછો?

ગંગા—મારે કંઈ બલાને, બોલીએ ચાલીએ તેમાં કાંઈ સ-
હીપણાં ન કહેવાય.

અ'પા—અલી એનાં સગાં વહાલાં કેમ કોઈએ ઢાંકે પછેડો
નહીં કર્યો હોય?

જમનાં—રાંડનો સ્વભાવ પક્ષીતછે, સહુથી કડવી ઝેર જેવી
થઈછે. વળી આ વખતે તે કોણ શરીરક થાય? સગાંતો
કહેશે મુઠ્ઠા રાંડ કુળ લજામણી.

ગંગા—પેલા મોતીયાનું શું થયું?

જમનાં—સવારમાં એને મોસાળ રેલગાડીયે ગયો, એ બિચારો
શું કરે.

ગંગા—કહે છે કે એણે પણ રાત્રીમાં જાયો તે પોતાની મા

પાસે જવા કહ્યો કર્યો ને હોકારા પાડ્યાં.

જમનાં—અરે બેન! જોયા જેવી લીલા હતી. હું સુતી સુતી
બધું સાંભળતી હતી; અમારે તો એક પછીતજ આડીછે.

અંપા—બોલોમાં બોલોમાં. જો પેલા બધાં આઠ્યાં.

(પોલીસના સીપાઇઓ તથા અંપા વિગરે પ્રવેશ કરે છે)

અંપા—(નીચું માથું ધાલીને, મનમાં) અરે હાય હાય! મારી
ફજેતી બધું ગામ જીવે. હાય હાય રડયા ફોજદારે વેર
વાળ્યું હું! અરે મારું કોઈ શરીર ન થયું. જોમને
બોલાવવા કંઠલાએ કાગળ લખ્યા પણ ન આઠ્યા ને
આ ફજેતો થયો. જો મારી! હવે મારું શું થશે! શું
મને જન્મ દીપમાં નાંખશે? હાય હાય! જન્મ નાતખાહાર!
સખત કેદમાં આ જન્મારો ફોગટ પુરો કરવો!! અરે
હાયે કરીને રૂપાળો ધણી, ધરપાર, દોલત છોકરો બધું
છોડી આ હાલ થવાનું કૃત્ય કર્યું. રાંડ પાનડીએ
પકડાણી હાય હાય! ફોજદાર ને સીપાઇઓ પણ ખરે
વખત આવી પહોંચ્યા; ખારણાં ઊતારી માંહે પેલા ને
જેવો ગર્ભ પડ્યો કે જમના કુત જેવા ક્યાંથીએ આ ને
ઊભા રહ્યા! હાય હાય! પેલો કરમ બળ્યો દેવલો ચાડીયો
થયો. એમનું કહ્યું માન્યું હોત તો આ માંહેનું કશું
થાત! આંધળીયાં કરીને એમની પાસે ગઈ હોત તોએ
ફરક પડત. ધાયું ધૂળ બળ્યું ને આ દહાડો આઠ્યો

ઓ મારા બાપરે! હવે હું આ દુઃખની વાત કોને કહું?
મને કોનો દીલાસો! આશય! અને ભરેસો!

(સજળ ચાલી જાય છે.)

અંબા—હાય હાય! બિચારી રહે છે. અરેરે એનું હવે શું થશે
બળ્યા પીટ્યા કાયદા! આવું તો કંઈક વખત થતું પણ
ઢાંક પછેડા એવો થતો કે કોઈને ખબર પણ ન પડતી.

આ છ સાત વર્ષ થી કાંઈ ડોળડાળજ જુદા છે.

જમની—એને તો ફાંસી દેશે. ન પેલાં બેને ટીપ મળશે.

ગંગા—અરે પ્રીતમલાલની વગ ચાલીતો બધાં છુટી જશે.

જમની—હવે તો પ્રીતમલાલ શું મોં લેઈને સીપારસ દરવા
આવશે, વળી ચોરને ચાંદરણું બેળાં પકડાયાં ત્યાં ઊડા-
વી કેમ દેવાય?

અંબા—અરે જરાક વગ હોયતો બધું એ થાય. મારા એ કહેતા
હતા કે કોઈને છોડવું હોય તો આડા અવળા સવાલ
પૂછી વાત ઊડાવી દેઈએ. વકીલ કરેતો હમણાં છુટી
જાય.

જમની—ત્યોને ખરી વાત કહું, ફાજદાર પર શક આબ્યાથી
પ્રીતમલાલને તો ફાજદારથી માથું વાઢ્યાનું વેર છે. કેટ-
લીક વખત ફાજદાર પર પ્રીતમલાલે ફરીઆદો કરાવી
હતી, તેથી હવે એ પણ દાવ આવે કેમ છોડશે.

ગંગા—અરે પેલી મેનાં પણ ગૌરજીને લેધને કહેછે કે નાં-
શી ગધ.

જમની—હા. એનેતો આજ ધણા દહાડા થયા. એ પણ હ
મલ રહ્યો ને પોલીસથી ડરી તેથી નાહી એ ખિચારીનો
કાંધ વાંકછે? આપણે એક દહાડા ધણીથી જીદાં નથી
રહેવાતું તો એ ખિચારી તો જન્મ નિરાશ છે.

ગંગા—અરેરે બાજરાંડોના તો પુરા ભોગ છે. આખી જાંમર
પતિ વિનાએ કેમ કઠાય? ને જો કાંઈ કુકર્મ કરે ને
પકડાય તો સરકાર સજા કરે.

અંપા—‘કાજી કુબળા કેમ તો કહે સારે શેહેરકી ફીકર’ ગં-
ગાતો ખરી પરદુઃખ બજન છે, તે કુભણ કર્યા કરશે.
બાધ મારે તો હજી ધણુંએ કામ છે હું તો આ ચાલી.

બીજાંબધાં—અમે પણ ક્યાં નવરાં છીએ. આ અંબાબાધનો
વરઘોડો જોવા આળ્યા હતાં. હાય હાય! બજાર વચોવચ
ભધ ગયા.

અંથા—હવે વળી એને બજાર શું ને દરબાર શું? લાખ
ત્યાં સવાલાખ. હજી તો એ વડોદરે જશે ત્યારે ત્યાં
નફી શબ થશે. (સહુ જાય છે.)

(૧૨૬)

પ્રવેશ ૧૨ મો.

૩૫૭ એક ગામડાની ધર્મશાળા.

ચંદા—રાધા—મનસુખ.

રાધા—મનસુખ, આજ ચંદાનો ડોળ જુદી રીતનો છે. વેળા સર ઘેર પહોંચીયે તો સારું. છેલ્લે ખરા કરે એમ નથી લાગતું. સાવ આખર થઈ ગઈ છે.

મન૦—નસેનસ રોગ વ્યાપી ગયો છે. એહરો ખીલકુલ ખીજો પડી ગયો છે અને હવે તો ખરેખર જ્ઞાન પામ્યું નથી.

ચંદા—(પથારીમાં પડી પડી ખડે છે) જો બાઈજી મારાં માંડું ઊઠીને દળતા બેસું છું, કાલ મોડી સુતી તેથી નજી ગાયું. અરરર—જો—માગ્યા.

રાધા—(સજળ) ચંદા! જો બેન ચંદા! બાપુ જાગ્યો શા. આંહી તો હુંને મનસુખ શિવાય ખીજું કંઈ નથી બેન જો—બેન.

ચંદા—(ઝમકીને) હે! મને કાંઈ કહ્યું? રાધા આપણે ક્યારે ઘેર પહોંચ્યું?

રાધા—ધ્રુવ ઇચ્છા તો કાલ સવારના પહોરમાં. હવે તારી તબીબત કેમ છે?

ચંદા—મને કાંઈ સમજાયું નથી પડતી. મહાલી હવે તો મોત માગ્યા કહું છું; જો બેન, હું મરું તો તું જરા માત્ર શોક ન કરીશ. કારણ મારે કાંઈ કંઈ દેહાડો સુખ

થવાનું હતું? એમજ માન કે પ્રભુએ મને મહા
દુઃખમાંથી મુક્ત કરી. આ વિશ્વમાં કોને નથી મરવું?
ધન્યર પુરો ન્યાયી છે. મેં જે મહત્ત્વ પાપ કર્યો હતો તે
છોવા માટે મને આ ક્ષણિક વિશ્વમાં કંઈ આપ્યું એ
ખડુજ ઊત્તમ થયું. કારણ આ માયિક દુઃખનો છેડો
દીન દયાળુ જરૂર અનુપમ સ્વર્ગના સુખમાં આણશે.
એન! મારું મોત રોધન ન જગાડીશ. મનસુખ, એનને
ગમરાવા દધ મારો અંતઃકાળ ન જગાડશે. મને ધન્ય
ધ્યાન કરવા સુચના કરજો. હરી હરી હરી! અરેરે
એ—ઓ પ્ર—અ—અ.

રાધા—મનસુખ; એની આંખ આડા હાથ દે; એના હાથ
દામ્ય. જો એને તાણ આવી. હે પ્રભુ! હે વિશ્વાધારા
જગદીશ! જગદીશ! જગદીશ!

ચંદા—(ચોડીવાર જાહી) મારાં બધાં ધરણ્યાં પડાવી સીધાં
તેતો ઘોળ્યાં પણ ભલડું મારા ઊપર કંઠી ચોંચાનું
આરોપ શું કામ મુકાછો? મેં કંઠી નથી ચોરી તોએ
આતો મારે છે (રડે છે) ઓયરે. હવે હું ક્યાં જાઉં?

રાધા—વહાલી એન! આ—(ધન્યારાઈ રડે છે.)

મન૦—રાધા, હિંમત રાખ, આ વખત ધન્યારાવાનો છે!

રાધા—એના મનમાં પેલી ચંડાલણી અંખાનો કેવો ડર
ચેરી ગયો છે!

અંદા—(ભાત આપ્યાથી) મને મારી સાસુનો ખટું હર છે.

પાછી જઈશ ત્યારે મારા ભોગ મળશે.

રાધા—અરે એ રાંડના શા ભાર છે ? તમને ને મોતીભાઈને પ્રીતમલાલ પાસે રાખાવી એ રાંડને જીદી કાઢશું. જો હવે શ્રીનગર પગુ સાફ નજદીક છે. ત્યાં ઓપધ કરાવશું એટલે તખીયતે પ્રભુ સારી કરશે.

અંદા—સસરા તો ધણાએ સારા છે પગુ સાસુનું કામ ભારે છે તો—

મન૦—હવે દુઃખનો અંત આવ્યો છે. જીઓ તો ખરાં મોતીભાઈને પણ ભણાવી ગણાવીને હાંસીયાર કરીશું.

રાધા—હવે મોલમાં એને નીંદર આવવા માંડી જો એ ધોરે છે.

મન૦—હા, પણ ગાફલ રહેવાનો સમય નથી. મેં એવાં ધણાં જાણ્યાં છે. એ હવે ધડી બે ધડીની મહેમાન છે.

અંદા—(ભગીને) જય જય જયા!! રાધા! મને સ્વપ્નામાં એક મહત્પુરુષનાં દર્શન થયાં, તે કહે હવે ધભરાઈશમાં ને પ્રભુ સ્મરણ કર, હમણાં પ્રભુ તારી સહાય કરવા આવે છે. અહા! કેવો અદ્ભુત દેખાવા! મારી આંખ માંજ પેરી ગયેલ છે, (ધીમે સાદે ગાય છે.)

દશે દરશન જગનો રાય, ધન્ય દિન આજ તણો;
ધારો સુખ અખંડ સદાય, ધન્ય દિન આજ તણો;
કરી કરણા મૃદ્ધો મુજ હાથ, ધન્ય દિન આજ તણો;

મને મળશે ત્રિભુવનનાથ, ધન્ય દિન આજ તણો!
જ્ય જ્ય દીન વત્સળ ધરા, ધન્ય દિન આજ તણો!
આવું શરણે હું તો જગદી—અ-અ-શ-અ-અ-અ.

મન૦—અરે સધાએન! હેંશિયાર થાઓ! જીઓ એની આંખો!
ફરી ગઈ! જ્ય જ્ય હરી! હરી! પ્રભુ શરણે જજો! હે
પ્રભુ! હે પ્રભુ! (પથારી પરથી ઉઠાડી નવરાવેછે તેવામાં
ચંદા ધસર શરણુ થવા પ્રપંચી દુનીયાં છોડેછે.)

સધા—અહ્યા મનસુખ! એને કેમ આમ નિર્દયપણે ઊપા-
ડેછે! અરેરે! એને પાંણી ખડું ટાકું લાગશે; એનું સાવ
શરીર અશક્ત તેમાં આંશું કરેછે? ચંદા—ઓ—એન
ચંદા—પ્રભુમાં ધ્યાન રાખજે હો. હે જગદીશ!

મન૦—ચંદા તો પ્રભુ શરણે ગઈ. હવે આતો લાકડું છે.
તમે એને દશા ચાસ કરવા દો, નહીં તો લોકો તમને
અને મને ગાફલ તથા યુર્ષ ગણશે. હવે બ્રહ્મરાવું
નહીં, હરબર કૃપાએ એની ઊત્તમ ગતી થઈ છે.

સધા—શું ગઈ! મારી જન્મ દુઃખી એન ગઈ! હરી હરી! હું
એકલી રહી! ઓ એની!

વાલી એનો ઝ્યાંહાં ગઈ આજરે, હાય આતે થયું શું.
જોતાં જોતામાં કીધી ના રાજે, હાય આતે થયું શું ટેક.

મૃદુ વચ્ચતી મારી મોઠડીરે, ચિત બેઠક મુગુવંતં

સુખની આશાઓ સાથે લઈ, સુતી સોડ તાણી બીમંતરે. ૬૦ ૧

બેઠે વઢે મુંગી થઈરે, કાયા પતી ગતિ હીનં
 ખોળીયું આંહી પડ્યું રથું, ગયો પ્રાણ પ્રભુ આધીનરે. હા ૦ ૨
 હાથા બીનોદ કરે કહારે, કોને કહું દિલ વાત;
 “પ્રાણસખી” કોણને કહું, જાન ચર્યા કરે કોની સાથરે. હા ૦ ૩
 રીયાઘ ખાળ વયે મુઠરે, કાઢ્યો દુઃખે અવતાર;
 સઘ તે ગઈ નહીં આવરો, નહીં ઉઠકે ખોલે સગરરે. હા ૦ ૪
 હાણી માણી નહીં હાય તુરે, લીધી એકે નહીં લાણ;
 પાપી કજોડ દુઃખી કરી, અંતે ખેંચો લીધો તુજ પ્રાણરે. હા ૦ ૫

અહા! ઝાડ ગિતા વેલીનું શું આયુષ? અહા! સાસુ
 નાણુંદ દેસાણી જોઢાણી કે ગમે તેવાં ખોળાં મારધી
 માણસનું સંકટ હોય, ખાવા, પહેરવા, ધરેલાં વીંગેરે પુ-
 રાં ન હોય, મહા મહેનતે પેટ ભરાતું હોય, તોપણ એ-
 કે પતી સુખ હોય તો કશું દુઃખ લાગતું નથી. આપો
 દહાડો ગમે તેટલું કષ્ટ ખમ્યાં હોઈએ પણ રાતે પ્રીતમ
 આગળ પેટ ખોલી વાત કરી અંતે તેનાં મૃદુ વાક્યોથી
 દીલાસો સાંભળ્યો કે પરીપુર્ણ આનંદ. રાજપુત્રી પણ
 પતીનો પ્યાર ન હોય તો પુરી દુર્ભાગી કહેવાય. સંસાર
 સુખરૂપીનું ફળ એ સ્ત્રીને માટે પતી છે. તે ફળ કાચું
 તેને સુખ પણ કાચું. હરી હરી! ચંદા બિચારી રાત્રે
 કોને પેટ ખોલી વાત કરે, કોનો દીલાસો પામે, પતિ
 રમવા ભમવા અને જમવા શિવાય કશું ન સમજે

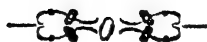
ત્યાં કોને ખાર ખાવે ! અહા ! ગિયારી કષ્ટાઈ કષ્ટાઈને
 મરી ગઈ. પુરી જન્મ દુઃખી. અરે ! શું એ વધારેવાર
 નવાં નવાં સાસુનાં મેશું માર ગાળ અને ખફગી
 ખમવાને હવે ! મુર્ખ, વ્યસની, અને ઊડાછી કુચાલી
 પતિની ઇજ્જતના કાંકરા થતા તથા તેને બીખ માગતો
 જોવા સારૂ હવે ! ખચપાણીથી નાશરો સ્વભાવ પડેલ તે
 આગળ ન સુધરત ત્યારે તેવા પતિનો માર અને ક્રોધ
 સાંખવાને હવે ! ક્ષધ આદી રોગથી અસક્ષ કંદ
 ખમવાને હવે ! શું કામતાપથી રાખ થવાને હવે !
 જુઠા આરોપ ઊપાડવા હવે ! હરી હરી ! જે માર્ગે
 માર, ખળાપો, સંતાપ, બેઈજ્જતી મળવાની એમ
 પ્રથમથી જાણીએ, તે માર્ગે જવાની ફરજ પડે ! કજોડાતા
 કષ્ટથી વાંકું હોવાછતાં પોતે તેના ભોગ થવાની જરૂર
 પડે ત્યારે કેટલો સંતાપ ! ખરેખાત ચંદા તો પુરી
 ધૈર્યવાન ! કંઈક મેણું કુણાંથી, કંઈક જેઠાણીના
 છણકાથી, કંઈક સાસુની કુટીલતાથી આત્મ હત્યા
 કરે છે. ચંદા પુરી પતિવ્રતા. કંઈક નાનો પતિ હોવાથી,
 નાણુંદ દેરાણી જેઠાણી કે બેનપણીની અવળી સલાહથી,
 કામદેવનો તાપ ન સંખાયે અજ્ઞાન મગજમાં વ્યાપી
 જવાથી બબીચાર કરી મહાપાપી નીવડે છે. અરેરે એ
 કજોડાણી જન્મ અનેક પ્રકારે કળીમાં ફર વરતાવે છે,

(૧૩૫)

અમગ્નિન પાપ કરાવે છે, મુર્ખ સ્ત્રીઓના શિયળ,
આખર, અને કુળને ઘટ કરે છે. અહા ! પશુ ધન્ય છે
મારી ચંદાને ! હજાર રંગ છે એની વિદ્વતાને ! પ્રાણુ
અંતમુખી સાસુ કે પતિ સામે શબ્દ ન બોલી !
પ્રાણુપ્રીય શિયળરૂત મન કર્મ વચનથી પાળ્યું ! આત્મ
હાના પાપથી ખચી ! અને છેવટ માયિક સુખોમાં
લુપ્ત ખતી પ્રાણુદાતાને ન ભૂલી ખરે સમયે વિશ્વપતિને
શરણે ગઈ ! ધન્ય મારી પવિત્ર માવડી ! તું બસે
ભણું. ગરેરે ! અમુખ્ય રત્નધુળમાં રગદોળાઈ, પથરોમાં
અથડાઈ નાશ પામ્યું ; તે કરતાં કદરદાન ઝવેરીને ત્યાં
ખગડી કુલીન રાજપીજના તાજમાં જડાયું હોત તો
કેવું દીપી નીકળત ! અહા ! આવાં અનેક રત્નો ધુળમાં
રગદોળાય છે ! અંધારામાં બેકદરો પાસે પડ્યાં ખગડે છે,
અને વિનાશ પામે છે પણ તેનો કોણ ભાવ પુછે છે.

મંત્ર ૦ — સધા, શાન્ત થા ! હવે તો રોવુંજ રહ્યું છે પણ ઊઠ
બેન આની કાંક વ્યત્કયા કરીયે. ચાલ બેન ઉઠ.

(ખંને બાપ છે ને પડદો પડે છે.)

(૧૭૬)

પ્રવેશ ૧૩ મો.

સ્થળ એક નદીનો કીનારો.

પ્રીતમલાલ મેનાં તથા વાંસેથી મનસુખ રાધા તથા ગાડીવાન.

પ્રીતમ—દાઝવાપર ડામ! બળનામાં ધી! “ધરથી નારી વનમાં
ગઈ તો વનમાં લાગી આગ” રાંડના કળેશથી કંઠાળી પાર
મહીના બહાર રહ્યો તેનું પરીશ્રામ આ આઠ્યુ! ચંદનો
ડુપ્પ રૂપી ભડકો હતો પણ આતો હોળી થઈ! ખરે
મારી સાત પેહલોની ધજત, નામના, કુલીનપણું, એ
હોળીમાં સળગી ગયાં. કુલીન ગ્રહચત્રો આ ગર્ભપ-
તનું ચંડાળ કૃત્ય કરતાં પકડાય! તેનું વાખ્યાન
કોટીમાં કાય! અને દુશ્મનોની દાઝ આલાય! તે હું
મારી નજરે જોઉં! એણે તો કર્યું તેવું પામશે પણ
દેવા! માશે શો આપરાધ! શુદ્ધ અંતઃકરણે સ્નેહ રાખી
લાડ પાવ્યાં, જેની મળી તેનીથી સંતોષ માની બીજી
ન કરી, ધરેણું લુગડાં વિગરે જે મળ્યું તે આપ્યું અને
અનેક પ્રકારે નિતિ મનમાં ઇસાવવા યત્ન કર્યો તે બધું
ફોગટ ગયું! મારી કેવી પ્રસંસા, ધજત, કીર્તિ અને
તેના પર કેવો મોટો ડાઘ! સહુ ચંદ્રને બદલે કરે!! જી-
વીને શું આંગળી ચીંધાવું! સમાજોમાં એકાં સંમિતું!
ન્યુસમાં આવી પ્રસંસા વાંચું! (ધ્રુવરૂં મારા જીવતરને!

હવે જીવીને શું કરવું ! એક અજ્ઞાન ચંદાળ સ્ત્રીને
 કીધે કીર્તિ, નોકરી, દાનત, અને સંસાર છોડી તનતે
 બોગ આપું ! નામોશી આડામાં જુડી પ્રાણ ત્યાગ કરું !
 અરે ! આત્મહત્યાનું ઘોર પાપ માથે લેવું ! નહીં તો હવે
 જીંદગી શી રીતે ગળવું ! શું હવે બીજી પાંચ સાત
 વર્ષની પરજીવ ! ગોત્રી શોધીને કાઢી અજ્ઞાન મોટી સ્ત્રીને
 વહોરી વળી આત્મા દુઃખમાં આજીવી પીસતળીસ વષ
 રગદોળાજી ! અહા ! સ્ત્રીથી સંસારમાં, આશ્વત્થમાં દીલાસો,
 પુણ્ય આનંદ, રમુજ અને પ્રીતિ તથા જ્ઞાનનો લાભ
 વૃદ્ધાવસ્થામાં ચાકરી-ચુવાવસ્થામાં અને મંચાવસ્થામાં ખરી
 સત્તાઈ, કઠ્ઠાણ ચલાવું, અને સુખ દુઃખમાં મદદ નિ
 જોરે અનેક લાભો પ્રાપ્ત થાય તેમાંનું મારે કરું નહીં !
 વંશ વૃદ્ધી કરવા, વૃદ્ધાવસ્થામાં મે ફિકરા રહેવા, સંસાર
 ચલાવવાં મદદ મળવા અહરત્યાગની આજ્ઞાનું સુખ
 સ્ત્રીથી પ્રાપ્ત થાય તે પાશુ મારે નહીં, એકના એક
 પુત્રને અજ્ઞાન રાખી કુચલે ચઢાવી વ્યસની અને દુ-
 ગુણુ સાગર કરી નાંખ્યો ! હરી હરી ! અજ્ઞાન સ્ત્રીથી
 કેટલી બધી ઉપાધી !

(દુરથી જોઈને) — અરે આ બાઈ જાણે એળખીતી હોય
 એમ લાગે છે જો એ મારી તરફ આવે છે. અહા !
 કાંઈ પૂરી કુખીયણ માલમ પડે છે. (મેનાં પ્રવેશ કરે છે.)

મનાં—અરે હાથ હાથ! ચાલી ચાલીને યાકી ગઈ! બુખથી
 અડધી થઈ ગઈ; યો ખાપણીયા! હવે હું ક્યાં બાઈ
 ને શું કરું! અરેરે! મારા જોતી કાણુ કુરમાગણી હશે!
 પ્રીતમ—આવ જો આવ આવ. તું કાણુ તને શું કહ્યું?
 મેનાં—(રોતી રોતી ગાય છે.)

‘એક હતી મુસાફર થેલેલીરે’ એ રાગ.

હતી જાતની હતો વાણીયાણરે, હાથરે કજોડાને.
 રોજ વર્ષની કુંવારી રૂપ ખાણરે, હાથરે કજોડાને.
 તાતે રૂપીયા લઈ સહજ ચારરે, હાથરે કજોડાને.
 મને આપો વૃદ્ધ મુખ્ય ભરથારરે, હાથરે કજોડાને.
 હતો રોગી ભરેલ અંધ, કોધીરે, હાથરે કજોડાને.
 પ્રેમ કાગ દેવનો પુરો વિરોધીરે, હાથરે કજોડાને.
 ગને પરણાને થયા એક માસરે, હાથરે કજોડાને.
 ત્યાંનો કીધો હાથ એણે સર્ગનાસરે, હાથરે કજોડાને.
 ત્યારે મળ્યા મારા પરીપુર્ણ ભાગરે, હાથરે કજોડાને.
 લોકો કહે હવે પાળો વહુ રોગરે, હાથરે કજોડાને.
 તજો વજ્ર આબુષણો સજાગારરે, હાથરે કજોડાને.
 પુખ્તમાં ભરાઈ રહો માસ પારરે, હાથરે કજોડાને.
 કોઈ કહે કરી પ્રભુનું ભજનરે, હાથરે કજોડાને.
 વાત એક નવ ગમી મારે મનરે, હાથરે કજોડાને.
 ખુણી પાળવાને પોયરમાં આવીરે, હાથરે કજોડાને.

તાને લીધા બધા દાગીના પડાવીરે, હાથરે કળોડાને
 ભાગ્યું કુનિતિને બાર માંહે ધ્યાનરે, હાથરે કળોડાને.
 ઠરી ગોરજીવી પ્રીત છાત્તરે, હાથરે કળોડાને.
 પાપ પોકાચું ને રદ્યું મને પેટરે, હાથરે કળોડાને.
 થઈ કળેતી પોલીસે ભર્યું નેટરે, હાથરે કળોડાને.
 ભર્યું ગર્મનો બચાવ થવા કરશેરે, હાથરે કળોડાને.
 હેશે ભામીન કે કેદ મને કરશેરે, હાથરે કળોડાને.
 રાતે જોટે બેસી ગામ તજી ચાલીરે, હાથરે કળોડાને.
 માની મારની સલાહ ધુળ ધાલીરે, હાથરે કળોડાને.
 લીધા તજું તોડી દાગીનાને નેટરે, હાથરે કળોડાને.
 રાખી જન્મ સુધી ખાવાની ખાટરે, હાથરે કળોડાને.
 સધુ સાધવાણી તણો વેશ લીધારે, હાથરે કળોડાને.
 રાખ એળતા જોપાય હાથ કીધારે, હાથરે કળોડાને.
 જઈ બાર ગાડિને કર્યા મુકામરે, હાથરે કળોડાને.
 સુતાં બેઠાં જણાં પામતા વિરામરે, હાથરે કળોડાને.
 અતી થાક વડે આંખ મારી માગીરે, હાથરે કળોડાને.
 સુર્ય જોયો ત્યારે ઝગડીને જાગીરે, હાથરે કળોડાને.
 ન ત્યાં ગોરજી કે ઉંટ આપ માડીરે, હાથરે કળોડાને.
 આમ તેમ દોડી બુઝો બહુ પાડીરે, હાથરે કળોડાને.
 રેતી આમ તેમ અરણ્યમાં રખડીરે, હાથરે કળોડાને.
 મળ્યો બાવો એક તેણે મને પકડીરે, હાથરે કળોડાને.

મારી કૂટી કૂટી મને તો અગાડીરે, હાથરે કળોડાને.
 રસને ફાસભારી રેતી અંધ પાડીરે, હાથરે કળોડાને.
 અંતે એક કુંપડીમાં મને રાખીરે, હાથરે કળોડાને.
 મારે કુટે ભુંડો ભુંડો ગળી ભાખીરે. હાથરે કળોડાને.
 છાશ ઘેંશ અને કુંગળી જમાડેરે, હાથરે કળોડાને.
 કરી નીરો અને મસ્તને રંજાડેરે, હાથરે કળોડાને.
 ભાગ જેઠ્યાંથી નાહી આજ છટકીરે, હાથરે કળોડાને.
 હાથ કશું શું કું મરું શીરા પટકીરે, હાથરે કળોડાને.

અહા! નામનો પાશુ પતી હોતનો આ સ્થિતિએ
 કષાંથી પહોંચત! ધન્યર અનંગ હૃદયને તે એની મેજે
 શી રીતે સમે? વિધવાઓનો તે કાઈ અવતાર છે. જવા
 નીની મુરખાઈ અને પ્રખળથી નિંદકર્મ થતાં ગર્ભ રહ્યો
 કે પુરા ભોગ; વાત પ્રસિદ્ધ થાયતો સરકાર ગર્ભ રક્ષણ
 કરે. પાશુ અહો! કોઈ વિચારે છે કે અમે અમારી નાત
 બહાર થવાના ભયને બીધે તે કરીએ છીએ. તે ભય
 ન રાજતાં અમારા જામીન લેવાય છે એથી જેઠલું ગ
 બને સુખ તેટલુંજ અમને દુઃખ થાય છે. ઘણી પાળરંડા
 આ કલ્પ કરે છે. પાશુ કું કવી કુર્બાગી કે આવી હા
 બતે પહોંચી અને હજી શું થશે! મારી દામત તમામ
 આમી ગઈ! નાત બહાર નીકરી ગઈ! પ્રતિદાનો વિનારા
 કુળને કમંક અને મારા નામપર નામેશી! બીકાર છે

મોરા જીવતરને! મરા જેવી અનેક બાળશંકાઓ કદી
 ય અને પાપી થાયછે. પણ તેઓ કરેયું? જવાનીના મ
 દમાં હુશ્યાઓનો બોધ મળે, પ્રથમથી નીતિનો કામ
 દો સમજાય નહીં! પછી કાંતો ગર્ભપાત કરે, કાંતો કે
 જેતીને ઘોડે બેસી રૂરામાં ધુમે, કાંતો આત્મહત્યા
 કરે અથવા વડીલો તેનો પ્રાણ લે. હરીફહરીફ! પરણવે
 અને શંકાવે પણ માખાપ! અને અગારાથી ચુક થાય,
 પતિ પિતા ન રહેવાય અને કુનીતી પકડાયાથી કુજેતી
 થાય, ત્યારે મારે કુટે અને છેવટ પ્રાણ પણ તેઓજ લે.
 વડીલોને ધન મળે મારે અને સંસારની બ્રહ્મણ ન મ
 ઇયે? વડીલોની ઇજ્જત બચે મારે અને પ્રાણત્યાગ ક
 રીએ એતે ન્યાય! અમે પરાધીન! એટલે ભાચાર! અમને
 શ્વેચ્છાથી વરવા કે ને પછી કદાચ પ્રારબ્ધ કુટે તો સં-
 તાપ ન થાય. કોક કુવામાં નાના કહતાં ધકેલે ને પો
 તાની મેળે ભુલ થાય ને કુવામાં પડાય એ બેનું કદ મ
 નમાં બરાબર થાય? નહીંજ. અમને એટલું જ્ઞાન જ્યાંથી
 હોય કે બાળકપણથી સંસારીક સુખોનો સ્વાદે ચાખ્યા
 પિના વૈરાગ્ય હવજે! સહુ કહેશે કે ભજન કર પણ મિં
 તમાં હસે એવો કાણુ ભીપરો આપેછે? બાળશંકાનું ન
 પીયર શરીર, ન ભાસદં શરીર, પીયરમાં પણ માખાપનું
 મનુષ્ય કે ભાષ બોળાનું પ્રજાન યજ્ઞ એટલે પુરા ભોગ!

(૧૪૨)

બધી મનુરી કરવી, ખરાબ ખાવું, અને અધમ સ્થિતિ,
ઓશીયાળો અતાર કાઢવો. સંસારમાં તો જાણે અ-
મેજ અમારા પતિને માર્યો હોય તેમ અમને જુએ એ-
ટલે પોતાનો પુત્ર સંભરે માટે, દર જેઠ કમળ અને
અમે અમળાએ તો બેઠાં પાછળે તેવી ધરપર બોલ
કેવ બધાએ માટે? કરા સુખને ભાયકજ નહીં! અરે! પશુ
ત્યાં અમારે સારૂ કોને દાઝે? જેને મઠે સાસરામાં રહ્યાં
તે તો ચાલ્યો જાય? પછી બીજાને શી આપદા? દોકરાને
મીઠે વડુ વહાલી પશુ જ્યારે તે દોકરો ચાલ્યો જાય ત્યારે
વડુ શા સંજમી પ્રીય ભાગે? બાળપણમાં રંડાયાં એટલે
જન્મ પાંડીયાપણું તો પલ્લામાંજ! અહા! અમારે દી-
કરો દીકરી પરણાવવા સારે રાંછે હાલવા મહાભવા, મ-
નતી ધરછા હોંશ અને આશા પુરી કરવા, અને ધડપણ
માં ચાકરી લથા મુવા પછી વાંસે પશુ પામવા વૃદ્ધને
પરણ્યાં ત્યારથી વિચારજ ન ભાવવો!! કદાચ કોઈ રાંડને
એક બે છોકરાં હોય તો પશુ પુરી આપદા! છોકરાં મોઢાં
થતાં સુધી પોતે તથા બચ્ચાં પુરાં ઓશીયાળાં. “રાંડી
પુત્ર શાહજાદા.” વધારે છોકરાં માટે સદા નિરાશ, એ-
ટલે પુરાં માડકાં રાખીને પછી બગડેજ. સારું ખાવા ભાગે,
દેખાદેખી વસ્ત્રાબુષણ માટે તે લાંબી ભાવી આપવાં?
અહા! પશુ મારા જેવીને તો એટલો આજ્ઞાબુષો પશુ

શું કામ હોય! વૃદ્ધ નિર્જન પતિ પરચાં કે મરે ત્યાં
 છોકરાં ક્યાંથી? બાઈ! હવે હું શું ગણાવું! મને મારી
 પોતાની લાગી રહી છે. મેં વાત કહેવા માંડી ત્યારથી
 તમે ધ્યાન આપ્યું સગલું આટલું પેટ ખોલી કહ્યું.
 અરે! આ વખત “રાંડયા પછી ‘ડાહાપણ’” તેમ કુ-
 નિતિએ થકી નાથ પછી શાણપણું આપ્યું, એ તે શા
 કામનું! અરે હવે હું ક્યાં જાઉં! શું ખાઉં! શું કરું!
 અને જન્મ શી રીતે કાઢું એ વિચાર થાય છે, ત્યારે
 ચિત્તમાં હોળી ખળે છે. આપરે! (રૂંધે છે.)

(રાધા મનસુખ તથા ગાડીવાન પ્રવેશ કરે છે.)

ગાડીવાન—રાધા બેન, જુઓ પેલાં બંને જામાં. હું આહીં
 નહાવા હમણાં આવ્યો ત્યારે એ પોતપોતાની વીતી
 કહેતાં હતાં તે સાંભળ્યું, એટલે તો પુરી ખાતરી થઈ.

રાધા—વાત તો સંભવિત છે. અરે હા! જો પેલાં સામે
 કાંઠે જામાં તેજ! ગાડીવાનની હકીકત સાફ સાચી.
 ખચીત આપણે નીકળ્યાં તેજ રાતે અંખાએ આ કર્મ
 કર્યું હશે. તેમ મેનાં પણુ આચરણુ એવાંજ હતાં.

મન૦—અહા! મેનાં તો જાણુ સાધવાંણી!! આત્રો આપણે
 સામે કાંઠે જઈ એમને મળીયે. (મેનાં તથા પ્રીતમલાલ
 પાસે જાય છે. બેઝની આંખમાં આંસુ છે.)

રાધા—અરે મેનાં! તમે આંહીં ક્યાંથી? જુઓ કુળનેકર્મક

સમ્રાટ્ટું તો કેવું પામ્યાં? હાય હાય! તેં અમને
દુનિયામાં નીચાં જોણું કર્યું. બિનાર છે તારાં
મા ખાપને !

મૈત્રી—હા એવ! મારી જા તો વહેલી મરી ગઈ હતી, પણ
મારા ખાપને તો ખચીત બિનાર, અને મને હજારો
બિનાર છે! અરેરે હવે હું શું મોં સધ નાત જાતમાં
જાડું!! હાય હાય! હાથે કરીને નાત ખદાર રસ નિકાળ
રખડની થઈ ગઈ!! “ હાથનાં કર્યા હૈયે વાગ્યાં ” અરેરે
હવે પસ્તાણે શું થાય! જોય કરોડરે !!

મન૦—પ્રીતમગાઈ! આપ શા માટે ધમસાવો છો? રાહુ
ચંદ્રને બ્રહ્મ કરે તેમાં ચંદ્રને કોઈ ન નિંદે. સંસારિક
માનાપમાનમાં લુબ્ધ ન થઈ જાનચશુ ધારો. કષ્ટથી
ડરતું મુર્ખતું કામ છે, ધૈર્ય ધારો. ભાઈ ધૈર્ય ધારો.

પ્રીતમ—(આંસુ લોહીને) મનમુખ તમે આંહીં ક્યાંથી?

મન૦—(મનમાં) અરે પ્રભુ! હું એને આ હકીકત કહું!!
“ વાયે હડી જા વાત ” કાંઈ છાંતું રહેવાતું છે?

(ચાસત) રાધા એવ! મારી તો જીભ નથી ઉપડતી.

રાધા—અરેરે! પ્રીતમગાઈ! ચંદા ગઈ! મારી પ્રાણધાર
એવ ગઈ! કળોડાના કુટ કુડમાં સડી સડીને મુઝ!
અરે અમે તેને અગ્નિમાં કરીને ચાલ્યાં આવતાં
હતાં, ત્યાં ગાડીવાને ખાતમો દીધી તેથી આંહી તમારી

(૧૪૫)

રોધમાં આવ્યાં. આ પાસેની ધર્મશાળામાં એણે
ધંધર સમરતે પ્રાણ તળ્યો! એ મારી મીઠીરી!
વહાલી બેન! અહા! મારા દેખતાં તને અભિસંસ્કાર!
હરી હરી! (સજ્જ થાય છે).

પ્રીતમ—મારી સુશિળ પુત્રીએ કાળ કર્યો! એક અંગારીએ
આખા કુળનો વિનાશ કર્યો! હવે છાતિ શું કરવું!
(રડવા કરે છે પણ બોલાતું નથી.)

રોધા—બાધ, માણસના જ્ઞાનની કિંમત આજ્ઞત વખતે છે. પ્રા-
ણત્યાગ કરી શ્વહત્યાતું મહા પાપ માંધે લેવું! ધંધર
આજ્ઞા વિરૂદ્ધ કલ્પ આચરી હાથે કરીને સજા પમત્યા
તેતી હજીરમાં હાજર થવું! જ્ઞાન મેળતી અસાની કરી
કીર્તીને કલંક લગાડવો! એ આપને જીર્ણીત નથી. “જ-
વતો નર ભદ્રા પામે.”!! અહા! મહાવિદ્વાન પુરુષને આ-
વો સંતાપ! ગુણો ચંદનો આવો વિનાશ! મુર્ખ મેનાની
આવી દુર્દશા! અરે કળોડા! તેં તો ખરેખાત દેશમાં
સત્યાનાશ વાળવા માંડ્યું. હે પ્રભુ! વ્યભિચારનું પીજ,
મહા પાપનું મૂળ, ગરીબ સ્ત્રી પુરુષોનાં કાળજીં બાળ-
નાર પ્રદીપ અગ્નિરૂપ, કુટુંબોમાં નિરંતર કલહ જી-
વળવનાર એ ચંડાળ કળોડાનો નીરંતર વિનાશ કરો!
શું પ્રીતમબાધએ પોતાની સ્ત્રી સુધારતા થોડો મમ લીધો
હશે? શું ચંડાએ પોતાની સાસુને રોઝવવા એછો પ્ર-

યત્ન કીધો હશે? શું નથુ અને કચરાને લોકોએ કમતી
 બોધ દીધો હશે? હરી હરી! આખા દેશમાં ધરો ધર,
 ઠામ ઠામ, એ રીવાજ એટલો પ્રાચીન થયો છે કે સહેજ
 કાઢ્યો નીકળનાર નથી, બોધ અસર કરનાર નથી, પોતે
 દુઃખ વેઠ્યા છતાં કજોડાથી લોકો ડરનાર નથી માટે
 દેવાધિદેવ સહાય થા! અરે હવે પ્રીતમલાલે પોતાની
 જીંદગી કેમ પુરી કરવી! મેનાંએ કોને શરણે જ્યાં જઈ
 રહેવું! ચંદા ઉપર જે અથાગ ફર ગુજર્યો તેનું વેર કોની
 પાસેથી લેવું!! દુષ્ટ કજોડામાં એટલી અધમતા ભરી છે
 કે એને આશ્રીતો અને પ્રતી પક્ષીઓ બંને સરખા છે.
 અહા! અંબા, નથુચંદ, કચરો, એમણે કજોડાને આ-
 શ્રય આપ્યો તેઓના પણ ક્યા હાલ!! અરે દેશી લોકો
 કેવા મૂર્ખ છે કે પોતાને હાથે પોતાના વિનાશની જાળ
 ખતાવી મહાઅમે ગુંથી પોતાનાજ ઘરમાં પાથરે છે અને
 પછી તેમાં ફસાઈ ખુમેખુમ પાડી દેશ ચાલ તથા કર્મને
 દોશ દેછે. પ્રીતમભાઈ! તમે કહો છો કે “હવે જીવીને
 શું કરવું!” આવા સહેલા સવાલનો જવાબ તમારી
 મનોવૃત્તિ આ વખતે શાન્ત નથી માટે તમે નથી દષ્ટ
 શકતા; શું તમે આત્મહત્યા કરી નીંદાવા, ને પ્રભુના
 જવાબદાર થવા ચાહો છો?

પ્રીતમ—વાહાલી બેન! શું હું એ રાંડની અભડછેટથી અ-
 ખતિય થયેલ કપાળમાં કાળો ડાઘ લઈને નાત સ્નેહી

મીત્ર, દ્રોહી, અને કુળ જાણીતા જન સમુદ્ધમાં ફરી
 ફળેતી લુટાવું! અરે! એ રાંડનું છેવટ શું થશે? ધરો
 ધર બીજા માગી મારા નામને ધધેડે બેસાડી સાથે
 ફેરવશે! અહા ! લોકો પ્રીતમલાલની ઓના નામે
 એ અંડાળને બોળમે? ભવોભવ ફળેતી થવા માફ નામ
 ન્યુસો અને પુસ્તકોમાં ગુંધાય! રાધા મને કોઈ પ્રકારે
 એત નથી. સંસારી માયાથી હું તદ્દન કંટાળી ગયો છું!
 પ્રજ્ઞાઅંત સુધી હું કદી બોળખીતા દેશમાં રહેવાનો
 નથી. અરે! ત્યારે હવે હું શું કરું?! ખચીત થોડા સ-
 મયમાં ચીત ભ્રમ થઈ ફરું એમ લાગે છે.

રાધા—પ્રીય ભાઈ કર્તીએ આ દેહ પુદ્ધી, જ્ઞાન, સંપત્તિ, આ
 ત્માના પોષણ અને મનુષ્ય ભાઈઓના કલ્યાણ અર્થે
 આપેલ છે. તમારે વધારે જ્ઞાન, શક્તિ અને પુદ્ધિ
 માટે તમે વધારે જનોનું કલ્યાણ કરવાને જવાબદાર છો.
 ક્ષણિક વિશ્વ છોડ્યા બાદ અખંડ સુખ ભોગવવા, કર્તી
 ના ઉપકાર વાળવા, તથા તેને પ્રીય થવા દરેક માણસ
 ને મોટી અગત્ય છે. તમે ધારો આ વખત પ્રાણ ત્યાગ
 કરો તો તમને શું લાભ! નામોશી, ઈશ્વરની અરુપા,
 અને હાથે કરીને જે સુખો પ્રાપ્ત થવાનાં તેનો વિનાશ
 કરવો! વળી તેમ કરવાથી શું આ રાંડના બીજો લોકો
 વાત નહીં કરે! જેને જાણતો તમે ધારો છો તેમ નહીં,

યાચ? હલદી તમારી નીંદા પાણી સાથે થશે. માટે વિ-
 ચારો હવે જીવવાથી શું લાભ! ધણોજ; સહુથી પ્રથમતે
 એજ કે મોતીને કપ્પળમાં લઈ સુધારવા તથા ભણાવવા
 પ્રયત્ન કરવો! જુઓ! એની વય ફક્ત અગીયાર પાર
 વર્ષની છે. હજી કુમળો વેલો પાળરો તેમ વળરો. હજી
 કાચો ધડો છે તે કાંતા ચડરો. અને છેવટ સુધરે તથા
 અવસ્થાએ પહોંચે ત્યારે યોગ્ય સ્ત્રી શોધી લગ્ન કરાશે.
 ભણશે તો જરૂર વૃદ્ધાવસ્થામાં તમારી ચાકરી કરશે, ત-
 માઈ' નામ દીપાવશે. બુદ્ધિશાળી તથા તિવ્ર છે માટે કુંક
 મુદતમાં લાયક નીવડશે; વળી તમે કળોડાના અનુભવી
 એક પ્રકારે જાતે તથા ચંદા અને મેનાંની સ્થિતી નજરે
 જોવાથી પરિપુર્ણ છો. અમર નામ કરવું એજ જીવવા-
 નું સાર્થક કરવું છે. અને તે અમર નામ જન પ્રીય થ-
 વાથી થાય છે. ઇશ્વર પ્રીય કરવો એ આ લોક અને
 પર લોક ખંતેમાં લાભદાર છે. ત્યારે અમર નામ અને
 ઇશ્વર પ્રસન્ન કરવાનો ઊપાય ઇશ્વર કૃપાથી તમારે માટે
 સરળ છે. તમાઈ' અંતઃકરણ સંસારી પ્રપંચથી વિરક્ત
 થયું છે તો કાંઈ ચિંતા નહીં, તમારી ત્રણ પેઢી આ-
 નંદે ખાય ખીએ એટલી તમારી પાસે દોલત છે માટે
 હમે ખાસ સ્વદેશ હીત આચરો. આ કુટુંબ કળોડાના
 રીવાજથી હું એટલી અનુભવી છઠી કે ખુદી રીતે કે

(૧૪૯)

હી શકું છું કે દેશ કુરબજતાનું એ પણ એક ખાસ કા-
સ્ય છે. અનેક સ્ત્રી પુરોએ પાપી ધમકુતની નજીક પુ-
રો યા નાપુરોથી જવાથી મહા કષ્ટ પામે છે. કન્યોડા
વીના કોઈક ભાગ્ય શાળીજ ખાલી હશે. માટે ભાઈ શા-
ન્ત શ્રુતિ કરી જાગૃત થાઓ. સ્વદેશ હીતાર્થે, પરાધીન
અપજાઓની વહારે, ગુણી વિદ્વાનોને અંખડ સુખ ક-
રવા ખાતર, અને જગજન તથા પ્રભુ પ્રિય થવા અર્થે
દરેક સ્થાને દેશાટલું કરી એ વિરોભાપણું કરી એ ચાલ-
ની વાંસે ખાઈ પી મંડા અને ખતતી કારીસ કરો, ઘેર
એક પણ એને વિરૂદ્ધ જાતે નિબંધ રચો તથા રચાવો
અને વળી એ હિતમ વ્યાપારમાં ખાકીનો વખત ગાળો.
ધંધરોપાસના, શુદ્ધ અંતકરણો કરો અને રિચર શ્રુતિ-
થી રહો. ગમરાવાથી શું કાયદો છે! કાયર ખનવા અને
પૈસો સંધરી ડાટી રાખવામાં અથવા ફોગટ અંધારામાં
જીંદગી ગાળવામાં શું મહોટાઈ છે? ચંદ્રને ગ્રહણ થાય
ત્યારે કોઈ ચંદ્રની નિંદા ન કરે ખત્રકે તેની રહેમ ખા-
ઈ એ કષ્ટમાંથી પ્રભુ તેને છોડે માટે યથા શક્તિ પુરુષદાન
કરે છે તેજ મીસાલ સમજી સજ્જનો તમારી રહેમ ખારો.
એ ચંડાળને પણ કેદથી મુક્ત થયે અનન્યજ્ઞ આપી
એક સ્થાનમાં નિરાળી રાખો એટલે જંપો! એને પણ જી-
નીયા પડવામાં ખાકી રહી નથી. જેવી મેનાને હવે સ-

મજ પડી તેવીજ એની પાણી આંખો ઊઘડી ગઈ હશે. અજ્ઞાનતાની જાળમાં ફસાએલ મેનાં! તું પાણી શાન્ત થા વ્યભિચારથી જે લાભ મળ્યો તે સદા શ્મરણમાં કોતરી રાખજે, ચાલ મારી સાથે હું તને લઈ જઈ તારી બધી એબ ઢાંકીશ. ચંદાનાં આભુષણો અને ધાંપણમાંથી તારા ગુજરાન લાયક તને આપીશ અને બાકીનું એના શ્મરણાર્થ તથા ધર્માદામાં વાપરીશ. ઈશ્વર ભક્તિમાં દ્રઢ વૃત્તિ એટલે એવો ઊપદેશ કરીશ તથા કરાવીશ પાણી અરે! તારા ગર્ભનું શું થશે! કાંઈ ચિંતા નહીં પ્રભુ જેમ પ્રુદ્ધિ આપશે તેમ તેનું પાણી કરીશ, તું મારા સસરાના ગામમાં ચાલ્ય, યોગ્યતા પકડીશ અને ત્યાં એક ઘર લઈ સિંચર ચિતે રહીશ તો પ્રભુ સાફ કરશે (મનમાં) અરે એનું શું થશે! જીવ! હાલ તો દીલાસો આપું પછી થઈ પડશે (ચાસન) ચાલો હવે સહુ મારી સાથે ઇશ્વર મરજી આગળ લાચાર! લાચાર!

પ્રીતમ—ધન્યછે તારી વિદ્વત્તાને! દેશ ઉત્તરી કરવી એજ જીવતરનું સાર્યકછે. એમાંજ ખરું માન, પ્રતિષ્ઠા, પુણ્ય અને લાભછે. નાનો વર ને મોટો કન્યા! તેનાં ફરજદો નિરખળજ થાય. વૃદ્ધ પુરુષની સ્ત્રી જાણી તેનાં બાળકો વાચુંસંકરજ થાય. કંકાસી મુખ સ્ત્રીયોનાં ફરજદ પાણી કળેશ કત્તાજ થાય. હવે જ્યારે આખું

દેશમાં કળોકું ત્યારે તમામ નવી પ્રજા પણ તેવીજ
 નીવડે અને તેથી દેશના ભવીષ્યના સુખની કેટલી આ-
 શા!! અમુક સુસજ્જનો એ ચાલથી અંધ થયામાં શેષ
 રહ્યા હોય તેઓને પણ જાતે, અથવા સંતાનમાં કળો-
 ગાની વ્યાધીથી એટલી બેચેની રહે કે તેથી દેશ હીતાર્થ
 ચોડાજ વખત વીચાર કરી શકે. મારી પેઠે કંઈક કંઠાળી
 સંસાર ત્યાગ કરે. સંન્યાસી થાય, અથવા કાયર
 થઈ વિષય છોડી દે. હરી હરી! કળોગાની વ્યાધીથી
 નીશાદીન પીડાય ત્યાં દત્તિ અને ખુદો વિમળ શાની
 રહે અને તે રહે નહીં ત્યારે દેશોદય માટે નવા ઉપાયો
 ક્યાંથી શોધાય? પગતળે બળતું હોય ત્યાં બીજાને
 ક્યાંથી મદદ આપાય! આહા! દેશોદયની ખાતર!
 સંખ્યાબંધ પરાધીન અબળાઓ, કુમારી, પરણેલ અને
 વીધવાઓના અસહ્ય કષ્ટ નીવારણ કરવા ખાતર!
 કુનીતીથી ઊત્તમ કુળોને ભાંછન ન ભાગે માટે પાપમૂળ
 બીચાર નીવારવા ખાતર! અને પરમાર્થમાં જન્મ
 કાઠી પ્રભુ પ્રીય થવા ખાતર! કંઠાળી પાછી પાની અવ-
 શર મળ્યા છતાં ભરે એ કવડો મોઠો મુર્ખ! દેશને
 માથે કવડો મોઠો બોજો! અભખત! મારે સન્યસ્ત
 ભેવાનો, નર્મદાકાંઠે બેસી રહેવાનો નિશ્ચય ફરવલો

જોખિએ. “ગંગામાં ન્હાયાથી પાપ ઘોવાય” તેમ આ
શુભ કર્મ આચરવાથી ખચીત મારા ઉપરનું કલંક
ઘોવાઈ જશે. માટે એજ નિશ્ચય. આવો બાપુ! આ
પણે સર્વે મળી આ કામમાં મને હિસ્સર સહાય કરે એમ
પ્રાર્થના કરી સહુને રસ્તે પડીયે.

સર્વેજણાં—(ગાયછે)રાગ. “સીતાના મહીનાનો”

અહો દીન વતસળ જગદીશ, દયા નિધી કુઃખ હરા;

હાથ જોડી નમાવીયે શીશ, વિભુ પરમેશ્વરા.

અમે દેશીયો ખાળ, અસાન, ઘેરાયાં માહાદેવ;

ગૃહી હાથ કૃપાનિધિ નાથ, સહાય કરો હવે.

પાપી કુર કજોડાનો ચાલ, ફેલાયોછે જોરથી;

આપે કષ્ટ અસહ્ય અતર્ક, ખરે ખમાતું નથી.

ગામો ગામ ધરો ધર હાયો! ધુર્યો ધાણુ વાળતો;

સાથે ગિત્ર ભુડો વ્યભીષાર, સુનીતિ ને ટાળતો.

ખનથા અંધ દેશી જન સર્વ, પીડાય પડયા પડયા;

આંખ ખોલી ખતી રૂરૂચીર, સાંભા ન રહે અડયા.

કરે સંપ મળી કદી સર્વતો, હાલ નસાડીયે;

વ્યભીષાર કજોડાને હાર, પલકમાં પમાડીયે.

અહા! “ધર કુટે ધર જાય,” કોને કહીયે આપદા;

જુજ સારી વીના જન સર્વ, કજોડાં કરે સદા.

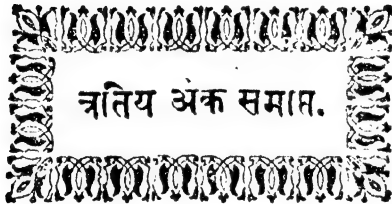
વેઠ કુઃખ એતે નહીં તોય, દે દોષ નશીખતે;

(૧૫૩)

કુધ પાઈ ઊછેરીયે સાપ, ધારે નહીં એ મને. (મનમાં)
કર પ્રેરણા શ્રી જગદીશ, સ્વદેશીના ઊરમાં;
વહે કુદ કળોડાની સાથ, ખપી શુરવીરમાં.
મારી કુટી કરી હૃદયાર, સુખે દોન ગળીયે;
દેશ ઊદય થવા ધોનરાત, નીતી સંપ પાળીયે.

(સવ જાયછે).

શ્રી જગદીશ્વરાય નમઃ

(૧૫૪)

પ્રુધવિંદ ન્યામન નાદેઅલીખાંનજી સાહેબખહાદુરની
ખાસ કૃપાથી આ પુસ્તકે જન્મ લીધોછે,
તદુપરાંત આશ્રય આપનાર સખી
મેહુરખાનો વીજેરનાં નામ.

નામ.	ઠેકાણું.	કેટલી પ્રત.
પ્રુધવિંદ સરકાર સાહેબ શ્રી ખીસ- મીલાખાનજી ખાહાદુર.	રાધનપુર.	૫૦
પ્રુ૦ શ્રી મુરતુખખાનજી સાહેબ.	,,	૨૦
હાકાર શ્રી વખતસીંગજી.	,,	૫
રાવ ખાહાદુર મણીભાઈ જસભાઈ.	વડોદરા.	૫
દીવાનજી રીવલાલ ખુશાલચંદ.	રાધનપુર.	૨
હાકાર સાહેબ ચંદુલાલ હરીલાલજી	,,	૨
હાકતર સાહેબ મણીલાલ ગંગા- દાસજી. એલ. એમ.	પાલણપુર.	૨
રા. કેસવલાલ નરભેરામ દી. ન્યાયાધીશ.	રાધનપુર.	૧
હેડ માસ્ટર રા. મોતીલાલ વલભભાઈ.	,,	૧
શેઠ કરમચંદ ઘેહલચંદ.	,,	૧
તાલુકા સ્કુલ મા. રા. ગોવરધનદાસ.	,,	૧૦

(૧૫૫)

નામ.	ઠેકાણું.	કેલી પ્રત.
શેઠ સારાભાઈ મગનભાઈ કરમચંદ.	અમદાવાદ.	૨
દશાઈ અમીંદર રણછોડજી.	પાટણ.	૨
રા. માણિકનાથ શંભુનાથ.	,,	૨
રા. ત્રંબકરાય વીઠલજી. વસાવડા.	માંગરોલ.	૨
માળીયા મે. લીલાધર શીતશંકર.	ચુડા.	૩
રા. રા. ગીરજાશંકર મણીશંકર.	વસાવડ.	૨
પારેખ હરીલાલ ઘેલાભાઈ.	પાટણ.	૨
રા. ખાલાજી જટાશંકર.	રાજકોટ.	૨
રા. જોષીજી દાદા જીમનાશીયમ ટીચર	,,	૨
પુ. શ્રીજોરાવરખાનજી નશીખખાનજી.	ખજાણા.	૨
સાહેબ ખલાડુર.		
ઝેવદ ખાવામીયાં પીરમીયાં, ગોંડળના		
એડમીનીસ્ટ્રેટર સાહેબના સારસ્વેદાર. ગોંડળ.		૨
શંકર વી. ગાનસંગ.	,,	૨
વકીલ મગનલાલ રતનચંદ.	રાધનપુર.	૧
રા. મુળચંદ કુબેરદાસ,	,,	૧
રા. ગીરધરલાલ અમરતલાલ.	,,	૧
ઠકર નહાંનજી રણછોડ.	,,	૧
શા. લક્ષુ ખોડીદાસ.	,,	૧
શા. કેશવલાલ હરજીવન.	,,	૧
જોડેર મહીપતલાલ ખાળકશ્રી.	,,	૧

(૧૫૬)

નામ	ઠકાણું.	કેટલી પ્રત
હકોર દાસતસીંધ મોતીસીંધ.	રાધનપુર.	૧
ખીતાંખર જોશમ.	"	૧
રાંકરલાલ નાંનાલાલ.	"	૧
શા. હરજીવન મગનચંદ.	"	૧
રા. મનહરલાલ દસછારામ.	"	૧
વગળશી મોતીચંદ.	"	૧
ભૂખાગુદાસ મનછાચંદ.	"	૧
રોહ ગગલ ભિતમચંદ.	"	૧
પટેલ મુળ પખણ.	"	૧
પટેલ ભગવાન જગમલ.	"	૧
હકર વખતારામ પખણ.	"	૧
હકર તલકરી ખોડા.	"	૧
સ્વામી કેશરપુરી કશ્ત્રીપુરી.	"	૧
દસાડીયા પુતમચંદ મંછાચંદ.	"	૧
હકર કરસન રાધવણ.	"	૧
દાંતાના રાણાજી શ્રી.	દાંતા.	૧
રા. દ્વારકાંદાસ ભોગીદાસ વાવ થાણુધર. વાવ.		૧
શા. કેવળચંદ જોષીતાદાસ.	"	૧
શા. દસછાચંદ મલુકચંદ.	"	૧
શા. છતા હકમચંદ.	"	૧

નામ.	ઠકાણું.	કેદમી પ્રત.
રા.રા. ગોકળદાસ ભલુભાઈ કા.સાહેબ. વાવ.		૧
કારકેન નથુ કુંજરસી.	"	૧
નીહાલ કર્તુર.	"	૧
વાવની લાયન્સરી ખાતે.	"	૧
રા. મજમુદાર પાપુભાઈ દાણભાઈ. વડોદરા.		૧
રા. માણીભાઈ ખાલાજી મજમુદાર.	"	૧
રા. માણીલાલ ચુગીલાલ.	"	૧
રા. કૃષ્ણરાય સંકરલાલ.	"	૧
રા. ઓરછારામ પ્રભુલાલ.	"	૧
રા. ખાપાલાલ ગોપાળજી.	"	૧
રા. મટુભાઈ જટારાંકર.	"	૧
વકીલ માણિકલાલ હરીવલ્લભદાસ.	"	૧
ભિખમસી લીલાધર.	"	૧
સુરજભાઈ ભગુભાઈ રણાઈ.	"	૧
રા. જીવણજી મહાસુખરામ.	"	૧
પોલીસ કારકેન કેશવલાલ વળુભાઈ.	"	૧
મુનશી હંશરરાય કલ્યાણરાય.	"	૧
રા. સોમજી ગોકળજી.	માંગરોળ.	૧
રા. પરમાણુદાસ લક્ષ્મીરાંકર.	"	૧
રા. રા. પરતાપરાય આણંદરાય.	"	૧

(૧૫૮)

નામ.	હકાલુ.	કેટલી પ્રત.
રા. ત્રીભોવનરાય રંગીલદાસ	માંગરોળ.	૧
રા. બ્રુપતરાય શોભારામ.	,,	૧
રા. અનંતરાય વી. બળવંતરાય.	,,	૧
રા. ચીરતી દાદામીયાં.	,,	૧
રા. પોપટ વી. અમલજી.	નવાનગર.	૧
રા. નોતગલાલ કીરોરદાસ.	માંગરોળ.	૬
રા. કુલશંકર ઊમીયાશંકર.	,,	૧
ઐયદ અકબરમીયાં હખીબમીયાં.	,,	૧
ઊમરમીયાં મહમદમીયાં.	,,	૧
રા. દોલતરાય લક્ષ્મણરાય મજબુતદાર.	મેસાણા	૧
રા. મનચેરશા નવરોદજી ડીસાના	અમદાવાદ	૧
રા. માણુકભાઈ જસભાઈ	,,	૧
રા. નરસીંગરાવ મોતીલાલ.	,,	૧
રા. કલ્યાણજી પુંજારામ.	,,	૧
રા. નગીનદાસ પુરષોત્તમ શંખવી.	,,	૧
રા. ત્રીકમલાલ છગનલાલ.	,,	૧
રા. દેશાઈ મોહનલાલ નરોત્તમ.	,,	૧
રા. જમનાદાસ લલુભાઈ મેહેતા.	,,	૧
રા. કમળલાલ મગનલાલ.	,,	૧
રા. ત્રીકમલાલ હરીસુંખરાય.	૫૧	૬

(૧૫૯)

નામ	ઠકાંચું	ઠેકલી પ્રત.
રા. હરીલાલ નથુભાઈ.	અમદાવાદ.	૧
રા. નટવરલાલ વૈકુંઠરામ.	પાટણ	૧
રા. દેશાઈ માણિકધર ગીરભધર.	,,	૧
રા. દેશાઈ જીમીયાધર લક્ષ્મણજી.	,,	૧
રા. મોતીશંકર મણીશંકર સરાઈ.	,,	૧
રા. વ્યાસ માણિકલાલ ગંગારામ.	,,	૧
રા. છોટાલાલ જમનાદાસ.	અમદાવાદ.	૧
રા. શીવદત્ત પાપાલાલ.	,,	૧
રા. કેશવરાવ નંદરામ કંત્રાકટર	કેમ્પડીસા.	૧
રા. લલુભાઈ ભગવાનદાસ.	વીરમગામ.	૧
રા. પાપાલાલ મયાલાલ.	પાટણ.	૧
રા. મનસુખરામ વરજલાલ	,,	૧
(ગુજરાતી નિશાળના હેડમાસ્તર.)		
રા. હરીલાલ નરશીલાલ. ખીજો	,,	૧
આસીસટંટ.		
રા. નારણલાલ ત્રીજો આસીસટંટ	,,	૧
રા. માણિકલાલ ઘેઠેલાભાઈ	અમદાવાદ.	૧
રા. ઈશ્વરરાય ભદ્રવરાય.	પાટણ.	૧
રા. કેશવલાલ ત્રીકમલામ.	,,	૧
રા. કૃષ્ણરાય જવંતીરાય.	ઠેકલી	૧

નામ	ઠકાણું	કંટાલી પ્રત
૨૦. માણીનાથ શંકરનાથ.	પાટણ	૧
૨૧. મુળજી બેહેચરજી.	કડી.	૧
૨૨. વિદ્યારાંકર (કારાદિ રીપોર્ટર.)	પાટણ.	૧
૨૩. માધવચંદ હીરાચંદ.	"	૧
૨૪. રામલાલ છોટમલાલ શાસ્ત્રી.	"	૧
૨૫. ઉજ્જમલાલ પાંનાચંદશાહ.	જિવારસદ.	૧
૨૬. રામલાલ મથુરાંલાલ મજમુનદાર.	કડી.	૧
૨૭. રંગલાલ હીરાલાલ મજમુનદાર.	"	૧
૨૮. ગોવીંદલાલ હીરાલાલ ભગત.	અમદાવાદ	૧
૨૯. મહેતા હેમરાજ હાથીભાઈ.	પાણણપુર.	૧
૩૦. હીરાલાલ મોતીલાલ દેશાઈ.	અમદાવાદ.	૧
૩૧. માણીલાલ મગનલાલ ડોક્ટર.	"	૧
૩૨. બાલુભાઈ મહેતા.	પાટણ	૧
૩૩. રાંભુધર લક્ષ્મણજી દેશાઈ.	"	૧
૩૪. શીવશંકર દયારાંકર જાની	અમદાવાદ	૧
૩૫. દાદામીયાં રામકુદીન	"	૧
૩૬. વફીલ માણીલાલ મગનલાલ	"	૧
ભાઈ નરોત્તમરાંમ કુકીરભાઈ.	ફતારગંમ	૧
૩૭. રાંમલાલ હીરાલાલ મજમુનદાર	કડી	૧

(૧૬૧)

નામ.	ટકાણું.	કેટલી પ્રત.
રા. જયસુખરામ ભદ્રમીરામ	રાજકોટ	૧
રા. અમરતલાલ જટારાંકર	,,	૧
રા. નરભોરામ કરમચંદ.	,,	૧
રા. મોહનલાલ જયચંદ.	,,	૧
રા. રવીશાંકર ગણેશ.	,,	૧
રા. પ્રભાશાંકર જયશાંકર	,,	૧
રા. જીરામ માવજી.	,,	૧
રા. રંગીલદાસ ઉમીયાશાંકર.	,,	૧
રા. દુલેશચ કાનજી પોત	,,	૧
રા. નાનજી હીરજી.	,,	૧
રા. ડાહ્યા હરજી.	,,	૧
રા. રૂપશાંકર જીદશાંકર	,,	૧
રા. ભદ્રમીદાસ કરમચંદ	,,	૧
રા. છગનલાલ રાગળદાસ	,,	૧
રા. પ્રભાશાંકર વલમજી.	,,	૧
રા. નવલશાંકર મણીશાંકર.	,,	૧
રા. કલ્યાણજી મેગજી	,,	૧
રા. ભદ્રમીદાસ ગોહલજી.	,,	૧
રા. પ્રાણજી રા. રા. રા. રા.	,,	૧
રા. રામજી	,,	૧

નામ.	રૂકાણું.	કેટલીપ્રત.
રા. અંબાશંકર મયાશંકર વૈદ.	૧૧	૧
રા. રા. મે. મુળજી પીતામ્બર ઠાકોર બજાણા		૧
સાહેબના ટ્યુટર.		
રા. રા. ખીમચંદ તારાચંદ વહીવટદાર	૧૧	૧
રા. રા. નાગજી ગોવર્ધન કૌન્દારી		
ન્યાયાધીશ.	૧૧	૧
રા. રા. ઘેસાભાઈ રૂપચંદ દીવાની		
ન્યાયાધીશ.	૧૧	૧
રા. રા. ભલા ખીમજી કૌન્દારી		
કારકુન	૧૧	૧
અમરતલાલ છગનભાલ દીવાની કારકુન.	૧૧	૧
રા. રા. નથુરાંમ જીવણુરાંમ દાકતર.	૧૧	૧
ભુધર જોષા ઊમેદવાર.	૧૧	૧
ઠકર મોતી ખુશાલ દુકાનવાર.	૧૧	૧
ગોર કેશવજી કલ્યાણજી કોઠારી	૧૧	૧
ખીરચંદ દીપચંદ	સોલાપુર	૧
રા. નગીનદાસ બાળકમણ ભાલા અમદાવાદ		૧
રા. વીનાયકરાય અનંતરાય મેઢ.	૧૧	૧
રોઠ કેશવલાલ, છોટાલાલ	૧૧	૧
માળીયા. વૈવટદાર દવારકાદાસ ભવાનીદાસ, જુનાધર		૧

(૧૬૩)

નામ.	ઠંકાણું.	ઠંકલીપ્રત
માળીયા. દક્તરી ત્રમંકરામ સામળદાસ.	૧૧	૧
માળીયા. પો. ફા. ઝવેરીલાલ ભીમીયારાંકર.	૧૧	૧
આ. પો. સુ. સીરસેદાર કપારાંકરવિ. સ- દારાંકર.	૧૧	૧
છેટાલાલ મયારાંકર સુધારા કમીશનર.	૧૧	૧
ખીતમલાલ વી. નાહાનાલાલ પો. કારકુન	૧૧	૧
વૈવઠી કા. રા. રતનજી મંગળજી ઠકર.	૧૧	૧
રા. છામીલારામ જવારામ જયતીકારકુન પ્રભાસપાટણ		૧
મગનલાલ વી. વલમજી સ્કોલર.	મંગરોળ	૧
દાકતર નથુ કુરજી.	માળીયા	૧
માળીયા કાર્ટીના વકીલ પરસોતમદાસ રાણુઝેડ.	૧૧	૧
માળીયા મોદી કાહાનજી અમરજી.	૧૧	૧
મુનશી સભાઓદીન એહસાનદીન ખાનગી કારખારી.	ગોંડળ	૧
રા. પ્રભારાંકર ગોતીરામ સ્ટેટવકીલ.	૧૧	૧
રોઠ રતનજી પેસતનજી. ગોંડળ એડમી- નીસ્ટર સાહેબના હેડ કલાર્ક.	૧૧	૧
મુનસી બાબામીયાં અબ્દુસ સમદ. માહાલકારી.	૧૧	૧

(૧૬૪)

નામ.	કેશાચું.	કેશીપ્રત.
હીમતલાલ સુંદરલાલ દફતરી.	૧૧	૧
શ્રી. અહમદ આદમ પટેલ દફતરી.	ધોરાજી	૧
મંગળજી સુંદરજી ગોંડળના પ્રાંત વકીલ રાજકોટ		૧
બીચનાથ દુલભરામ હેડ અકાઉન્ટન્ટ ગોંડળ		૧
છોટાલાલ રામાનંદ હજીર હાફીસના		
અવલ કારકુન.	૩૩	૧
ચતરભજ જુઝા રેવન્યુ હાફીસર સાહેબના		
સીરરતેદાર.	ગોંડળ	૧
કસબરાવ જોષા સર ન્યાયાધિસ સાહેબ		
ના કલાર્ક	ગોંડળ	૧
મગનલાલ ચુનીલાલ નાજર.	ગોંડળ	૧
માનશંકર નથુરામ સુલતાનપુર વહિવટદાર	ગોંડળ	૧
ત્રીકમલાલ ભગવાનદાસ હિસાબી કારકુન	ગોંડળ	૧
કરસનદાસ ગંગજી હેડ કૅચમેન.	ગોંડળ	૧
હેમચંદ હંસરાજ હડમગલાના વહિવટદાર	ગોંડળ	૧
કપુરચંદ ભાભા હડમગલાના અવલ કારકુન	ગોંડળ	૧
મોશરજી ત્રીકમજી સરના સહેલા કારકુન.	ગોંડળ	૧
ટાકર રાજાજી કોલ.	ગોંડળ	૧
વનમાળા માનસંગ.	ગોંડળ	૧

